

CSONKA-MAGYARORSZÁG EREJE.

HA EZER ÉVVEL visszafordítjuk az idő kerekét, az akkori Magyarország tényleg megszállott és kultúrrá tett földje alig nagyobb terület, mint a mai Csonka-Magyarország. Északon, a Csallóköz határain túl, legfeljebb ha a Vág és Garam völgyeibe hatoltak eleink; Gömör, Bars, Abauj, Zemplén sík földjének határaiba is beszabott az irtatlan erdőség, a szepesi, a beregi ősengeteg; a Királyhágó hegyei is a magyarság gypűi voltak, csak délen terjedt egészen a Dunáig, sőt a Dráván túlra is a magyar faj kulturális és gazdasági hatása. Nem azt mondjuk, hogy ezek a területek a megszálló államokéi voltak. Igazániban res nullius volt minden, merész pásztorok 20—30 főnyi csapatai és remete-életű szénégetők kóboroltak benne, mint ma a sátoros cigányok; erre a primitív gazdasági életre még elsődleges államot sem sikerült volna alapozni. Távol mesék kódében fel-felvillan egy-egy fejedelem, egy-egy birodalom kontúrja, de a történetíró, különösen ha a gazdaság-történelem látcsövén nézi, hamar reájön, hogy mindez csalóka délibáb. Ezeket a területeket a magyarság hódította meg elsősorban, nem karddal, hanem fejszével, ásóval és marandóvá ekével tette. Ez a hódítás arról a területről indult ki, amelyet most Csonka-Magyarországnak hívunk, de amelynek határai a mai magyar nyelvhatárokig szélesedtek. Ez a terület volt a magyarság nagy kohója, amelybe bármely idegen érc került is, azt felolvasztotta, a salakot pedig kilökte magából. A lávafolyam, amely ebből a kohóból észak és kelet felé megindult, hogy Nagy-Magyarország egész területét a gazdasági és szellemi kultúra egész hatalmával hódítsa meg, szintén tartalmazott idegen ércanyagot. Talán nem is annak fajisága és nyelvi minősége volt a döntő. Az a finn-ugor faj, amely a magyarnak alapanyagát képezte, nagyszerű felszívó erővel bírt, két generációban kunt, besnyőt, frankot, latint, pannonszlávot, germánt asszimilált. Fontos ebben a folyamatban az volt, hogy az idegen elem a nyugat kulturális bélyegét nyomta a magyar kohóra, s ameddig a magyar kar, akár ekevassal, akár kardavassal megtoldva elért, ez volt a határa a nyugati civilizációnak. Rajtunk kívül még csak a lengyel, továbbá a magyar rá-hatások alatt élő horvát nemzet tölti be ezt a határőrző «székely» szerepet. A nyugati kereszténység, bár később felekezetekre szakadt és egymás között ádáz harcokat vívott, ezekre a nemzetekre olyan eltörülhetetlen bélyeget nyomott* hogy hatása alól ma sem szabadulhatnak, erősebb ez a faji összetartozandóságnál, sőt a nyelv azonosságánál is. Csakis innen magyarázható, hogy a magyar évszázadokon keresztül verkedett a rokon fajú kunnal, besenyővel, törökkel; a lengyel a hasonfajú oroszszal és a horvát a vele egy

nyelvet beszélő szerbvel. Nem pusztá vallási különbségről van itt szó. Két civilizáció élet-halál harca folyik minden talp-alattnyi földért. Ennek a küzdelemnek demarkációja Magyarország keleti és déli határa volt, amelynek természetes folytatása Lengyelország keleti határa. Amikor tehát eleink gyepeiket Nagy-Magyarország széléig tolták és nemcsak uratlan területeket vettek birtokukba, de szent Ciril és Metód keleti kereszténységének klostromait szent Bernát és szent Benedek fiaival népesítik be, ez a nyugati civilizáció végleges határmegállapítását jelenti kelettel szemben. Amit a fegyver csak esztendőkre menthetett volna, azt a nyugati kultúra évszázadokra biztosította nekünk. Jöttek viharos korszakok, kelet ereje, a török nép friss csapataival a nyugati civilizációt majdnem a Lajtáig szorította vissza. Az a térkép, amelyet Zrínyi Miklós «Török áfium ellen való orvosságának» harmadik kiadásához Spolarits Lajos rajzolt, a magyar erő kifejtésnek olyan szomorú lehetőségét tárja fel, hogy ahhoz képest mai, megcsönkített helyzetünk is óriási hatalom. De a nyugati kultúrához való csatlakozásunk és bensőséges összeolvadásunk megadta azt az expanzivitást, hogy egy század alatt nemcsak a törököt voltunk képesek kiverni, de a védőszárnya alatt terjeszkedő szerb nyelvhatárt is letoltuk Buda alól a szabadjai vonalra és ha Bécs hibás telepítési politikája gátat nem vet szabad terjeszkedésünknek, a háború előtt már a magyar nyelvhatár a Duna és a Dráva lett volna. Így is folytonos volt a magyarság áramlása dél felé: a magyar Alföld természetes folytatását képező Bácskába, Bánátba és Szlavóniába. A magyarság magasabbrendű, nyugati műveltsége, párosulva a magyar faj természetes népszaporaságával, biztosította ezt a diadalmat, minden kormányzati baklövés, sőt mondhatnók rosszakarat dacára is. Sajnos, a magyarságnak ez a természetes térfoglalása nem mutathatott egyenletes tempót. Amíg a kormányzást Bécs irányította, nem ismerte fel azt az alapvető igazságot, hogy itt nem népek harca folyik, hanem két teljesen ellentétes civilizáció küzd, amely több ezer éve viaskodik: Hellaszban a perzsákkal, Rómában a punokkal, Nyugat-Európában a vándorló barbárokkal s épen ezért kicsinyes hatalmi érdekekből az ortodox szerbeket és oláhokat nagy privilégiumokkal beültette, a nyugati kultúra területére: a Bánságba, Krassó-Szőrénybe és Erdélybe.

Ugyanilyen bölcs volt az entente 1918-ban, amikor hatalmi, sőt mondhatnók félelmi politikából Erdély kapuit megnyitotta az oláhok előtt, akik nyelvre latinizálók, de nemcsak vallási, hanem kulturális és gazdasági életüket tekintve is a keleti civilizáció függvényei. A szerbektől nem is beszélek. Ezek nyelvi szempontból is közel állanak Bizánc hagyományainak zászlóhordozóihoz, az oroszhoz.

De nemcsak idegen hatalmakat terhel a bűn, hogy a magyarság térfoglalása egyenletesen erős nem lehetett. Igaz, hogy a nemzetek életében ötven év nem nagy idő, s ez alatt az ötven év alatt a mohácsi véstől egymásra halmozott évszázados bajokat több előrelátással sem lehetett volna úgy orvosolni, hogy az 1914—18. évekhez hasonló világégés pillanatában nagyobb kárt ne szenvedjünk. Akadályozott ebben az erő kifejtésben önrendelkezési jogunk csonka mivolta az állami élet legfontosabb

funkcióiban, a külpolitikában, hadügyben és pénzügyben. Viszont azonban meg kell állapítani, — bár az önállótlanág belső politikánk irányítására is kihatott — hogy a magyar kormányzati politika sem állott a helyzet magaslatán, amikor a magyarság igazi erőforrásait elhanyagolta és a gyors expanzió sikereitől félrevezetve, a magyar faj előőrseit részesítette a derékhadat illető nagyarányú állami támogatásban. Hogy egy hasonlattal éljek, mi minden járóhoz nemcsak géppuskákat, de sok esetben ütegeket adtunk, ezzel szemben frontunk egységes vonalát éppen ezen erőpazarlás folytán nyitva hagytuk az ellenségnek. Szóljunk konkrétebben. A történelem tanulsága, hogy a magyarság expanzív ereje arról a területről táplálkozik, ahol a mai Csonka-Magyarország fekszik. A múltban is, most is csak ennek ereje tette lehetővé a gyepük kitolását. Akár egyénenként, akár kisebb, akár nagyobb tömegekben jönjön valamely idegen népelem erre a területre, az két generációban érzelmileg, de a legtöbb esetben nyelvileg is magyarrá, sőt sovén magyarrá lesz. Ne nyúljunk vissza Árpád-kori példákra. Elég, ha a Grassalkovichok, Keglevichék tót jobbágyaira utalunk, akiket az Alföld szín-magyarrá tett. Vagy lapozzuk Takács Sándor munkáit a hajdúkról, akik között túlnyomó volt a szerb és az oláh származású. Példának fölhozhatjuk még a Mária Terézia svábait is. Ezzel szemben nézzük, mi történt az utolsó ötven év alatt. Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a faj természetes expanzióját a bürokratikus expanzió váltotta fel s ez utóbbi érdekében az előbbit elhanyagolták. A magyarság nagy kohójának tüze nagyban és egészben kialudt, illetőleg a földműves politika háttérbe szorulása folytán ezt a szerepet kizárólag Budapest és néhány nagyobb város vette át. Magyarország nemzetiségi nyelvtérületeiről nem a nép széles rétegei, hanem az intelligencia és a tönkrement iparosság vándorolt a nagy magyar medencébe. Igaz, hogy nyelvileg a bevándorlók gyorsan magyarosodtak, sőt nagyrészt nekik köszönhető, hogy Budapest, az ötvenes évek német városából teljesen magyar várossá fejlődött. De sajnos, a lelki áthasonulás nem tartott lépést a nyelvi áthasonulással. Az aszfaltnak nem volt meg az a varázsos ereje, mint a magyar barázdának. Azt pedig, hogy a Dunántúl és a Duna-Tisza köze kifejttesse magyar erejének teljét az asszimiláció érdekében, a mesterseges városfejlesztés, a hibás irányú iparpártolás, a falu elhanyagolása és a helytelen birtokmegosztás akadályozták. A nagyüzem sehol az ország területén olyan percentet nem mutat, mint éppen a magyarság legfontosabb területén, a magyar kohóban. A nemzeti birtokpolitika alaptétele volt veszélyeztetve abban a jelenségben, hogy hazánk területén a magyar ság arányszámával fordított viszonyban volt a birtokmegosztás. Minél inkább magyar volt valamely vármegye, annál nagyobb területet foglalt le abban a nagybirtok. És ha ezek a latifundiumok legalább gazdasági erőt, a megélhetést, boldogulási lehetőséget jelentették volna a magyarságszámára. Nem akarok túlzásba esni. Ismerek elég mintaszerűen kezelt, intenzív nagyüzemet az Alföldön is, a Dunántúl is. Ezeknek cselédháza jól fejlett nemzedékek melegágyai s a magyar faj védővárai. De sajnos, százezer holdakra megy az a terület, éppen a magyarság törzslakóhelyein, amely nagyüzemben egyáltalán nem jelent erő-maximumot, sőt még erő-

átlagot sem. Különösen az alföldi homokos és szikes területek lettek volna alkalmasak, hogy azokon a kisüzemek tízezreit létesítsék szerényebb igényekhez szokott tótok, rutének és oláhok számára. A vérkeringési folyamatnak a nemzet szíve és végtagjai között egy pillanatra sem lett volna szabad megállania, illetőleg olyan kihagyásokkal dolgoznia, mint a mezőgazdasági vándormunka. Ha a felvidéki főlholdas törpebirtokos nem Amerikában, de a magyar Alföldön találja az egzisztencia-alapítás lehetőségét, ő is, egész atyafisága is efelé gravitál. Viszont ezeket a kis nemzetiségi nyelvszigeteket néhány évtized alatt teljesen magyarrá tette volna az a kemény jászkun magyarság, amely a nagy Alföld városainak foglalatát alkotja.

A magyarság terjeszkedését a nemzetiségi vidékeken nagyon is bürokratikus módon fogtuk fel. Osztrák behatás alatt a magyar kormányzó-talentum ős eredetisége rubrikázó hivatalnoki közepszerűséggé devalválódott. Konokul hittünk az állami közigazgatás és a segélyeket osztó gazdaságpolitika mindenhatóságában s a néperők természetes érvényesülésére kevés súlyt vetettünk. Azt a magyarosítást, amelyet a kaszányák, az államvasút, a hivatali székhelyek és az iskolák reprezentáltak, s amelyeket a statisztika tized-percentekig pontosan mutatott, többre becsültük, mint azt a természetszerű folyamatot, amellyel ezer évvel ezelőtt a magyar faj elfoglalta, helyesebben szólva ténylegesen birtokba vette az ország egész területét. Ugyanakkor, amidőn hivatalnokaink száma a Felvidéken, Erdély oláh nyelvterületein örvendetes gyarapodást mutatott, nagy mértékben megindult a magyar birtokos-osztály utolsó tartalékának pusztulása ezeken a vidékeken. Budapest hivatal-szobái tele voltak felvidéki birtokos nemesekkel s amidőn egy felvidéki gazdaszövetség megalkotásáról volt szó, öt vármegye területén két magyar birtokos-családot találtunk, amely még helyén volt és nem adta át ősi birtokát bérbe, vagy tulajdonul idegeneknek. Az erdélyi birtokos-osztály pusztulásáról s a román kisbirtokos-osztály előnyomulásáról B e t h l e n István több feltűnő dolgozatot írt annak idején, a B e k s i c s-féle koncepciónak, amely az alföldi latifundiumok áttelepítését hirdette a nemzetiségi végekre, még sem akadt, a Darányi-féle kísérletet leszámítva, egyetlen hivatalos pártfogója sem.

A magyarság ezer évvel ezelőtt a völgyek lapályain haladt az uratlan területek felé. Ezt az előhaladást most is elvégezte volna, ha ideje lett volna hozzá vagy ha a kormány-politika ezt a f o l y a m a t o t gyorsította volna. A természetes fejlődésnek ez a folyamata most, legalább egy időre megszakadt, kénytelenek vagyunk tehát az adott helyzettel számolva ahelyett a politika helyett, amely a végek erősítésében látta a magyar birodalom összetartásának legbiztosabb zálogát, a törzs erősítésében keresni azt az eszközt, amely a magyar faj expanzív erejét odáig képes fokozni, hogy bizonyos idő múlva, vagy természetes, békés gazdasági fejlődés, vagy ha kell, erőteljesebb eszközök révén is kitolhatja a magyar gyepüket épűgy, mint ezer évvel ezelőtt. Ennek a céltudatos politikának részleteivel bajos volna most foglalkozni, csak az irányvonalakat jelölhetjük meg, röviden összefoglalva az egész politikát abban, hogy adjuk meg a magyarságnak mindazt, amit eddig elvontunk tőle, hogy a nemze-

tiségi vidékeknek juttassuk. Mindenekelőtt a népesedés előmozdítását kell lehetővé tenni, egészséges gazdasági politika és megfelelő közegészségügyi berendezkedés révén. Ugyancsak erősítenünk kell a magyarság kulturális erejét is. A nyugati civilizáció határvonalát csak úgy leszünk képesek kelet és dél felé ismét kitolni, ha az az erőfölösleg, amelyet emberben termelünk, céltudatos nemzeti kultúrával is fel lesz szerelve és történeti hivatásával is tisztában lesz úgy, mint ahogy a legutolsó pozíciót betöltő angol tudja magáról, hogy Egyiptomban, Indiában stb. a keresztény civilizáció előőrse.

Tisztában vagyok, hogy milyen nehézségekbe ütközik ma ez a politika. Hiszen a magyar állam anyagilag teljesen lerongyolódott s amit annak idején a magyarság adófilléreiből nemzetiségi vidékeken teremtettünk, azt most Csonka-Magyarország adóforintokból sem képes a magyar faj számára létesíteni. De a jövő állami berendezkedésnél az állami mindenhatóságnak azt a gazdasági és kulturális monopóliumát, amely nagyrészen oka volt hazánk szerencsétlenségének, tovább kizárólagos alapul nem tekintjük. Fel kell a magyar társadalomban és a magyar egyházakban azt a tennivágyást, kötelességérzetet kelteni, amely őket egészen a legújabb korig jellemezte. Az állami omnipotencia nem magyar gondolat, az államszocializmus sem. A vármegyei szervezet a magyar faj természetének legmegfelelőbb közéleti forma s ez a legújabb időkig nem az államtól, de a társadalomtól nyerte erejét. Az egyházi szervezetek pedig a kultúra és az iskolai oktatás zászlóvivői voltak. A megszállott területek magyarsága borzasztóan sajolja most, hogy a faji életnek ezt a két fontos segítő-szervét az állami támogatás kedvéért visszafejlesztettük: az összes állami berendezkedések, középületek, fölszerelések, amelyeket magyar pénzből létesítettek, most az idegen megszállók politikájának erődtítményei. Ezt a megismerést is gyümölcsöztetnünk kell, bár Csonka-Magyarországot elsősorban az anyagi nehézség készíti arra, hogy az egyház és a társadalom segítő kezét igénybe vegye. A doktriner elvek uralmának ideje lejárt, ott vesszük a segítséget, ahol kaphatjuk s miután a Csonka-Magyarország egyházai és társadalmi szervezetei a nyugati kultúra szellemében dolgoznak, őket nemcsak be lehet, de be is kell vonni az államépítés munkájába.

Kutatva most már a cél elérésének mikéntjét, első sorban azon eszközök kiválasztására kell törekednünk, amelyekkel a magyar faj erejét fokozhatjuk. Sok-sok magyar emberre van szükségünk, akikből bőségesen jut majd a megszállott területekre is. De ha gyümölcsöt akarok, előbb fát kell ültetnem. A gyermektermő magyar családok megsokszorozása a legelső tennivaló s ez gyökeres gazdasági reformot kíván Csonka-Magyarország területén.

Arra már utaltunk, hogy Magyarország birtokmegosztása nem egészséges. Tudom, hogy valutáris okokból s az általános anyagihiány miatt mily nehéz most, dacára, hogy a törvény módot nyújtana rá, megfelelő birtokreformot létesíteni. De ne ott fogjuk meg a dolog végét, ahol ez legnehezebb. Az Alföld homokos és szikes vidékei ma még mezőgazdaságilag nincsenek oly mértékben kihasználva, mint ahogy kellene

és lehetne. Ezek az olcsó földek nagy felvevő képességgel bírnak s ha sikerül a szikjavítást és a homoki kultúrát általánosítani, ha a Kecskeméten bevált szőlőtermelés a ma hasznavehetetlen legelőket és kopár területeket telepítésre alkalmasakká teszi, ha a Küzdényi-féle szikjavítási kísérleteket nagyobbarányú talajjavítás alapjává fejleszthetjük, akkor sok tízezer életképes kisgazdasággal, mindmennyi gyermeknevelő hellyel tudjuk Csonka-Magyarország legmagyarabb részét, a Duna-Tisza között meggyarapítani. Természetesen ennek a reformnak a nemzeti vagyonra és a nemzeti jövedelemre is megfelelő visszahatása lesz, épügy, mint Nagy Frigyes brandenburgi telepítéseinek.

Nekünk azonban nem szabad, bármennyire mezőgazdasági állam vagyunk is, a magyar faj gazdasági életfeltételeit csak egyetlen alapra, a birtokreformra bázírozni. Ez ép olyan végzetes egyoldalúság lenne, mint a kommunisták szocializáló tervezete. A nemzet gazdasági élete, a faji erők kifejlődésének alapja oly komplikált jelenség, amelyet csak különböző oldalakról lehet eredménnyel befolyásolni. Épen ezért gazdasági téren tervszerű nemzetfejlesztésre van szükség. Ha valamikor, úgy most kell előhívni a legkiválóbb közgazdasági szakembereinket, hogy megfelelő terveket készítsenek s azt végre is hajtsák, bár mai nyomorult gazdasági helyzetünk lehetetlenné teszi, hogy azt az állami szocializmust egyszerűen átplántáljuk Csonka-Magyarország területére, amellyel azelőtt a hegyvidéket, a felvidéket és a székelyföldet istápoltuk. Csonka-Magyarországon csak olyan gazdasági tervet szabad propagálni, amelyet saját erőnkkel a legrövidebb idő alatt meg tudunk valósítani. Talán egyetlen országra sem érvényesebb egyik nagy szövetkezeti írónak az a mondása, hogy reális csak az olyan terv, amely egy éven belül tíz kilométer körzetben megvalósítható. Szerencsére az a nagy tömeg pénz, amelyért ma jóformán semmit sem tud a fogyasztó vásárolni, szinte csábítja az embereket, hogy közhasználati cikkek vásárlása helyett termelő eszközöket szerezzenek, vagy produkáljanak ezen összegekből. Soha azelőtt nem volt meg az a vállalkozási szellem, sőt bizonyos mértékig vállalkozási betegség, amelyet ma minden oldalról tapasztalunk. Az élelmiszerekben megszorult külföld is örömmel vesz részt a magyar vállalatokban. Csak tervszerűséget kellene ebbe a káoszba vinni, hogy légvárak és a pillanatnyi szükséglet által felvetett üzleti lehetőségek helyett megfelelő organikus fejlesztés történjék. A talajjavítás és a telepítés például csak úgy lesz igazán eredménythozó, ha a vele kapcsolatos terméstöbbletet fél vagy egész gyártmánnyá tudjuk feldolgozni. A mezőgazdasági ipar megteremtése, nem állami segítséggel, de saját erőnk megfeszítésével több jövedelmet, több család jobb megélhetését biztosítja Csonka-Magyarország számára és ha abból a kátyúból, amelybe a forradalmak és a román megszállás következtében jutottunk, kikerül az ország szekere biztos, hogy a szomszéd államokkal szemben mezőgazdasági termelésünk olyan erőt fog jelenteni, amely a megszállott területek lakosságát minden különösebb agitáció nélkül is forradalmasítja, hozzánk való csatlakozásra serkenti.

Az iparfejlesztés is ezt a célt kell, hogy szolgálja. Nagy-Magyar-

ország iparpolitikája szintén nem volt a céltudatos faji politika eszköze. A magyar faj kezén levő kézművesipart az idegen jellegű gyáripar tönkretette, a gyárakat pedig túlnyomólag Budapestre koncentráltuk, ahol minden egyébtől eltekintve, már a megélhetés drágasága is előidézője volt a szociális kérdés súlyosabb jelenségeinek. Sajnos, a budapesti gyárak milliós investícióját nem lehet egykönnyen elmozdítani és így lehetetlen a decentralizációt a már meglévő gyáraknál elkezdni. De merültek föl az újabb időben is jelenségek, hogy újabb gyárakat és vállalatokat ismét csak Budapesten és környékén akarnak létesíteni. Az ilyen törekvések ellen a leghatározottabban tiltakoznunk kell. Csonka-Magyarország ipara nagyrésztben kézművesipar kell, hogy legyen, a gyáripart pedig decentralizálni kell. Az iparosítás célja se a külföldi piac megszerzése, hanem a belső szükséglet fedezése legyen. Az a rettenetes hiány, amit most ruházati és egyéb iparcikkokban szenvedünk, világos útmutatás, hogy mit és hogyan kell a jövőben az iparfejlesztés terén tenni.

Ezeknek a céltudatos gazdasági reformoknak az az összkövetkezménye lenne, hogy a magyar ipar a megszállott területek népfőlöslegét, amely Amerika felé gravitál, ide vonzaná s a magyar kézműiparosok számára is megnyitná a megszállott területek kapuit. Viszont a birtokreform, különösen a talajjavítással kapcsolatos alföldi telepítés a magyar faj szaporodásának lehetőségét fokozná.

A népszaporaság azonban önmagában nem elegendő a néperő fejlesztéséhez, ha a gyermekpalántákat kellőleg gondozni nem vagyunk képesek. És itt tárul elénk az egész magyar kérdés a maga borzalmas sivárságában. Annak a csalóka képnek, amelyet a hivatalos statisztika a végek magyarosításáról elibénk tárt, igen nagy ára volt. Az Alföld úttalansága, a legprimitívebb közigazgatási, közegészségügyi és kulturális berendezkedések hiánya szoros kapcsolatban áll a végeken eszközölt beruházásokkal. Mert ahelyett, hogy az Alföld úthálózatát építettük volna ki, s ezt a területet vicinális vasutakkal kapcsoltuk volna a világforgalomba, a végeken építettünk hatalmas stratégiai utakat, amelyek a magyar állam nagyságának évszázadok múltán is beszédes emlékei lesznek. Míg a végeken néhány tanulónak emeletes iskolákat építettünk, a nagy Alföldön düledező istálló-formája volt a legtöbb iskolának, ha ugyan ez is volt egyáltalán. Csonka-Magyarország legmagyarabb vidékein a tanyarendszer dívik. Öt kilométer körzetben 30—40 tanyaház, egymástól puskalövésnyire, a várostól vagy legközelebbi községtől több órajárásnyira. Miként fuvarozhatja a tanyásgazda terményeit a legközelebbi piacra s piac hián miként fejtheti ki a termelés terén a farmgazdaságban rejlő előnyöket? Hogyan lehet gyermekeit iskoláztatni, mikor a tanyai iskolák az utak járhatatlansága miatt apró gyermekeknek alig megközelíthetők? Télvíz idején az a gyermek kénytelen lelki vagy testi egészségének veszedelme közt választani, vagy az állandó meghűlés, a tuberkulózis melegágya, vagy a lelki sorvadás vár reá aszerint, jár-e iskolába vagy sem. Az ország egyetlen vidékén sincs annyira elterjedve a tuberkulózis, mint éppen a tanyarendszerű magyar vidékeken. Ugyanitt azonban egy másik rettenetes tömegbetegség is halomra gyűjti áldozatait, a gyer-

mekhalandóság. Mind a kettő logikus kapcsolatban áll a közlekedési lehetőségek hiányával, illetőleg fejletlenségével. Sajnos, olyan a helyzet, hogy az alföldi magyarság tetemes százaléka orvoshoz nem juthat, mert a tanyai közigazgatás fejletlensége miatt a hatósági orvos még azt a heti látogatást sem foganatosítja, amelyben népes körorvosi községek lakói részesülnek. Gyógyszertárról szó sincs, sőt legtöbb esetben még szülésznőről sem. A beteget 20—30 kilométerre kocsin viszik, természetesen csak a legsúlyosabb esetekben, mert hiszen az igaerőt kímélni kell. A tanyai település által adott nagy népszaporodás eredményét kell tehát elsősorban megmenteni a jövő számára. Gondoskodni kell arról, hogy évtizedes mulasztások pótoltassanak az út és vasúthálózat kiépítése körül s a vasúti megállóhelyek olyan tanyai központok kialakulásának magját képezzék, mint Hódmezővásárhely, Szeged és Szabadka határában, ahol állandóan: kint lakik az orvos és a közegészségügy ellátása körül legalább is annyi segítséget tud adni a tanyás lakosságnak, mint aminőt a kis községek lakói élveznek.

De a magyar faj gyarapodása egymagában még nem elég. Ez csak a faji harchoz adhat anyagot, de a nyugati és keleti civilizáció küzdelmében csak akkor lehet számottevő tényező, ha egyszersmind kultúrkapacitása is jelentékenyen emelkedik. Gondoskodnunk kell tehát a közművelődés fejlesztéséről, iskolák létesítéséről nemcsak a tanyai település területein, ahol a primitív kultúréletnek és a közigazgatásnak székhelye kell, hogy legyen az iskola, hanem egyszersmind Csonka-Magyarország egész területén.

Poroszország állami életének összeomlása után alapítja a berlini egyetemet, mint a nemzeti újjászületés egyik bölcsőjét. Dánia a schleswig-holsteini vereség után kezdi népfőiskoláit nagyobb arányokban szervezni. A fizikai néperő és a kulturális néperő együtthatása képes csupán a művelődés terén a magyar nemzetnek azt a lendületet megadni, amely föltétlenül szükséges az elvesztettek visszaszerzésére. Bizonyos fokig most kedvezőbb a helyzet, mint a múltban volt, mert a megszállott területekről kiüldözött magyar tanerők mind rendelkezésre állanak. Természetes azonban, hogy ezeket a kultúrerőket nem szabad egyetlen helyen, mondjuk a fővárosban fölhalmozni. Azt az energiapazarlást, amelyet Nagy-Magyarország pl. a jogakadémiák terén elkövetett, hogy a Duna-Tisza közének megfelelő területen az eperjesi, kassai, sárospataki, máramarosszigeti és egri jogakadémiák halmozódtak, meg nem engedhetjük magunknak. Tessék a főiskolákat, középiskolákat arányosan elosztani és azzal az új iskolatípussal, amelyet ez év elején Szegeden létesítettek, t. i. a népfőiskolával a hiányokat kipótolni ott, ahová más kulturális erőforrás nem jutott. Az iskolán kívüli népoktatás, párosulva a magyar nemzeti kultúra ápolásával és a nyugati civilizáció világszemléletével, ki fogja egyenlíteni a magyar faj különböző társadalmi osztályainak műveltségbeli különbségeit és oly szellemi fölényt ad a magyar faj egyetemének, amely képessé teszi, hogy a nagyobb szaporodásban rejlő erőt mesterséges állami támogatás nélkül is kihasználhassa Nagy-Magyarország visszaállítására.

Belemélyedhetnénk ugyan e kérdés további részleteibe, de ezzel túllépnénk a magunk elé szabott kört. Hiszen nem részletes kormányzati vagy közgazdasági programot akartunk adni, csak azoknak a hibáknak alapján, amiket Nagy-Magyarország területén a magyar faj érvényesülésének gátja gyanánt ismertünk fel, akartuk a mai szűkebb Magyarország viszonyaihoz mért politika irányelveit megjelölni. A magyar faj természetes-erejének fejlesztéséről van itt szó, amelynek előfeltétele egyrészt a gazdasági haladás, másrészt az ezen alapuló kultúrfejlődés. Nagy-Magyarországon a magyar faj természetes erejével extenzív gazdálkodás folyt, annál inkább kell ezekkel az erőkkel intentív gazdálkodást folytatni Csonka-Magyarország területén, amikor az elvesztett részek visszaszerzését csakis a magyar faj megnövekedett erejétől remélhetjük. Bizonyos mértékig talán paradoxonnak tetszik, de a magyar fajra nézve előny is származhatik ebből a megcsonkításból. Brutális tények figyelmeztetnek arra, hogy eddig hibás úton jártunk, elsősorban a magyar nép tömeges települőhelyét kellett volna olyan magas gazdasági és kulturális színvonalra emelni, hogy ez a terület képes legyen a végek idegen népeleleit magához vonzani és időről-időre ezek számára magyar nép-fölösleget általadni. Hiszek abban, hogy a mai helyzet nemcsak a történelem gigantikus időmérteitől, de a magyar emberöltőhöz mérten is átmeneti jelenség. Ebben az erős hitben Isten ujjszólásának tekinteni mai nyomorúságunkat, hogy mindazt a szerető gondot a magyar faj zömének ápolására, természetes erejének fejlesztésére, nemzeti sajátosságainak megerősítésére fordítsuk, melyet eddig, látszateredmények kedvéért, veszély idején meg nem bízható területek istápolására fecsértünk. Nem privilégiumot, csak egyenlő elbánást kérünk a magyar faj számára.

Czettler Jenő.

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI INDUCTIÓRÓL.

Az INDUCTIO logikai természetére vonatkozó eddigi kutatások leggyakrabban elkövetett hibája az volt, hogy e módszer mibenlétét nagyon is szűkkörűen határozták meg. Aristoteles hatása alatt a legtöbb kutató az inductio lényegét az «egyesről» az «általánosra» való következtetésben látja s természetesen ép ebből a szempontból törekszik annak módszertani jelentőségét megállapítani. Ámde ezzel még korántsem ragadtuk meg az inductio legmélyebb mibenlétét. Az egyesről az általánosra való következtetés ugyanis maga is már egy oly elvnek alkalmazása, melynek csak egyik sajátos esete az egyesről az általánosra való következtetés. Midőn ez utóbbit végrehajtom, már előre felteszem, hogy az «egyes» és az «általános» valamiképen összetartoznak s így hogy az egyes az általánosra utal. Inductiv kutatásom kezdetén már meg vagyok győződve arról, hogy az általános valamiképen «benne van» az egyesben, különben nem volna jogom egyes esetekből általánosságra következtetni. Az inductio tehát azon a tételen épül fel hogy az egyes mindig valami általánossággal van egybeforrvá: nincs egyes általános nélkül.

E ponton azonban nem állapodhatunk meg. Az, mit «általános»-nak nevezünk a szó legegységesebb értelmében, valami «egész»-et (totalitást) jelent az egyessel szemben. A faj az egyeddel, az osztály az alárendelt taggal szemben ily totalitások. Az inductio végső előfeltevését tehát abban az elvben fejezhetjük ki, hogy «minden ismereti tárgy vagy rész vagy egész» s ebből folyólag jogunk van a részekből a neki megfelelő egészre következtetni. Az inductio theoretikusai közül tudtunkkal eddig csak Apelt közelítette meg e belátást abban a formában, hogy szerinte az inductio alakjára nézve «divisiv» következtetés, mely a rész és egész viszonya alapján következtet!

2. Az inductio sajátos területét az úgynevezett valóságtudományok képviselik. Értjük ezeken az oly disciplinákat, melyek lehető tapasztalattartalmakat vizsgálnak, aminők a természettudományok és a szellemi tudományok. Tőlük lényegesen más úton jutnak sajátos tárgyaikhoz a matematikai és a philosophiai tudományok. Az előbbieket ugyanis tárgyuakat nem a tapasztalásból merítik, hanem (a szót legáltalánosabb értelmében véve) megszerkesztik: náluk a definitio nem eredmény, hanem kiindulópont. A philosophiai tudományok pedig megismerésünk legvégső

¹ Theorie der Induction. 1854. 15. 1.

előfeltételeinek nyomozása által bukkannak tárgyaikra. Ezért a valósági tudomány legsajátosabb módszere az *inductio*, mely nem egyéb, mint logikailag szervezett, azaz tudományos tapasztalás, a matematikáé jól definiált előzményekből való következtetés következményekre, vagyis *deductio*, a filozófiáé pedig következményekből logikai előzményekből való következtetés, melyet *Sigwart* óta *reductiónak* nevezünk.¹

3. Hogy feladatunknak: a társadalomtudományi *inductio* sajátosságai kifejtésének megfelelhesünk, mindenekelőtt az «egész»-nek különböző fajait kell egymástól elhatárolnunk, hogy az *inductio* szerepe megismerésünk különböző területein világosan álljon előttünk. Mert, ha igaz, hogy minden *inductiónak* végső alapja az a tétel, mely szerint minden ismereti tárgy s így a valóság is a «rész» és az «egész» dualismusa szerint tagolódik, akkor az *inductio* annyiféle lesz, ahány értelemben lehet a valóságban a «rész» és az «egész» dualismusáról szó. Hogyan találjuk meg e dualismus fajait? Semmiesetre sem *inductióval*, mert hiszen az *inductio* már *felteszi* a dualismus különböző fajait: ép ezek valamiféle ismeretére épít. *Deductív* úton sem felelhetünk meg kérdésünkre, mert itt nem előzményből következményt akarunk kifejteni, hanem ép ellenkezőleg: minden *inductio* előfeltevéseiről van szó, tehát ép logikai előzményeket kell kinyomoznunk. Csak a *reductiótól* várhatunk sikert, vagyis ha problémánkat így formulázzuk meg: a «rész» és az «egész» hányféle viszonyát kell feltennünk a valóságban, hogy az *inductív* következtetés érvénye logikailag megalapoztassék?

4. Ha az *inductio* nem egyéb, mint szervezett, azaz tudományos tapasztalás, akkor természetesen több egyes valóságot kell szem előtt tartania, miután a valóság mindig sokféle tartalommal bír. E különféle mozzanatokból mint részekből kell a megfelelő totalitást megtalálnunk, ami azonban csak úgy lehetséges, ha egyazon egészbe tartozó részek valamiképen hasonlítanak egymáshoz. A szabadesés különböző esetei csak úgy szolgálhatnak arra, hogy a szabadesés egyetemes törvényét felismerjük, ha ez esetek nem mindenben különböznek egymástól: analógia nélkül nincs *inductio*.² Az analógiák keresése pedig csak akkor jogosult, ha feltesszük, hogy a valóságban *vannak* analóg jelenségek. Ha pedig feltesszük az egy egészhez tartozó jelenségek valamiféle hasonlóságát, ez más szóval azt teszi, hogy feltételezzük bizonyos *typusok* állandóságát a valóságban. Ahol analóg jelenségek vannak, ott *typus* is uralkodik, mert ott többé-kevésbé *tipikus* jelenségekről, azaz *jellegzetes vonásokról* lehet szó, amelyek az egy osztályba tartozó valamennyi jelenségben közösek. Az «egész»-nek első faja tehát, melyet a valóságban az *inductio* feltesz, a *typus*, melynek mint részek a *tipikus* jelelenségek felelnek meg.

5. A társadalmi jelenségek vizsgálatára alkalmazva ezeket, azt kell

¹ V. ö. szerző művét: Bevezetés a filozófiába. 1920. 11. s k. 1.

² V. ö. Sárffy Aladár: Az analógia az *inductio* szolgálatában. Athenaeum, VII. évf. 1898. 544—558. 1.

mondanunk, hogy a társadalomtudományi inductio előfeltevése minde-
nekelőtt az, hogy a társadalmi jelenségek hasonlítanak
egymáshoz. E tétel többet mond, mint első tekintetre látszik. Mert
voltaképpen azt jelenti, hogy a legkülönbözőbb társadalmi jelenségekben
is van közös vonás, amelynél fogva ép társadalmi jelenségek. És
jól vigyázzunk: ez nem eredménye, de előfeltétele a társadalomtudományi
inductiónak: hiszen azt, hogy mire irányozzam e téren az inductiót,
már feltesz valamelyes selectiós elvet, mely a sokféle jelenség közül
ép a társadalmiakat választja ki. Igaz, hogy a «tapasztalásból» tudjuk
meg, hogy van társadalmi élet s hogy az alapvető vonásaiban tapaszta-
latunk körében mindenütt egyforma — azonban e tétel egyetemességét
a mindig hézagos emberi empiria sohasem biztosíthatja. Hiszen tételünk
nem egyéb, mint annak a még egyetemesebb metaphysikai princípiumnak
egy sajátos esete, mely szerint a valóságban általában vannak típusok,
azaz egymáshoz hasonló jelenségek. Ez egység nem semmisíti meg az
egymáshoz hasonló jelenségek egyéni vonásait: nem ez utóbbiak rová-
sára, de ezeken épül fel. Hiszen a «hasonlóság» külön b ö z ő s é g e t
(diversitas) és k ü l ö n f é l e s é g e t (differentia) tesz fel: csak egynél
több és többféle dolog között lehet hasonlóságról szó. E körülmény azután
más oldalról is megvilágítja az inductio e most tárgyalt első praesupposi-
tóját. Ez utóbbi ugyanis azt a tételt is magában foglalja, hogy az egyest
nem lehet maradék nélkül levezetni abból, ami az
egyesek közt közös, azaz az általánosból. Egyes és álta-
lános, mint rész és egész, correlativ fogalmak, melyek egymást felteszik
s ebből folyólag egyenértékű tényezői a valóságnak. De ha ez így
van, akkor az «egyes»-nek megismerése külön kiindulópontot
kíván a valóság tudományos vizsgálatában szemben, az előfeltett álta-
lánossággal. Az ily kiindulópontot, midőn az egyest a maga egyéni sajá-
tosságában tudatosítjuk, leírásnak nevezzük.

A valóság tudományos vizsgálata abban is megállapíthatja pro-
grammját, hogy célja nem is egyéb, mint a valóságban uralkodó típusok
megállapítása. Így jönnek létre a valóságtudományok körében az úgy-
nevezett leíró tudományok, aminők a természettudományok köré-
ben a bonctan, az anthropologia, részben a földrajz stb. — a szellemi
tudományok körében pedig például az ethnographia, a statisztika. A tudo-
mányos leírás is már inductio, mert megnyilvánul benne ez utóbbi
lényege: a valóság bizonyos totalitásának (a típusnak) megismerése
egyes jelenségekből, melyek mint tipikus jelenségek alkatrészei a típus-
nak. Megkülönböztetésül az inductio egyéb nemeitől, ez eljárást leíró
i n d u c t i ó n a k mondhatjuk.

6. Az inductio, második előfeltevése a valóság természetére
nézve az, hogy a realitás részei akként alkotnak egészet, hogy ha t n a k
egymásra. Ha nem tesszük fel e tétel érvényét, minden inductio lehetet-
lenné válik. Midőn a valóságot, mint változót vizsgálom, azaz, ha
e s e m é n y e k összességének tekintem, akkor is megismerésem arra irá-
nyul, hogy a valóságot valami totalitásnak ismerjem fel. Az események
azonban csak úgy lehetnek részei valamely egésznek, ha azok egysé-

g e s f o l y a m a t o t képeznek: ennyiben a «világfolyamat» fogalmának érvénye minden, az események vizsgálatára irányuló inductionnak előfeltétele. Világfolyamat pedig csak úgy állhat elő, ha a «világot» alkotó valóságok mindannyian hatnak egymásra — különben nem alakulhatna ki egységes világfolyamat. Az, mit okság elvének nevezünk, nem egyéb, mint az egyetemes kölcsönhatás elvének egyik speciális esete.

Az inductio, amennyiben a valóságokat mint események hordozóit tekinti, arra törekszik, hogy valamely eseményt megtörténtnek mutat ki, azaz beleilleszti a világfolyamat valamely pontjába. Mikor a geogonia a Föld egy elmúlt korszakát mutatja ki, voltaképpen nem tesz egyebet, mint kimutatja, hogy a világfolyamat mint totalitás megkívánja azt, hogy az e korszakot alkotó események valóban megtörténtek legyen az elmúlt idő egy pontján. Ugyanezt jelenti pl. a politikai történetnek valamely megállapítása. Az itt követett módszer — a fenti általános értelemben használva a szót — szintén joggal mondható inductionnak, mert egyes valóságból totalitást ismer meg. Az inductio azonban még itt sem általánosítás, hanem a világfolyamat egyes eseményének vagy eseménytöredékének lokalizálása a múltban. Midőn az inductio ezt a munkát végzi, a történet tudományt szervezi.

7. Ha a társadalmi jelenségek szempontjából vizsgáljuk az inductio c második előfeltévetését, a következőket állapíthatjuk meg. Midőn a társadalmi jelenségeket tesszük inductiv kutatás tárgyává, akkor már eleve bizonyosnak kell vennünk, hogy minden társadalomnak van története. Históriaának szűkebb értelemben ugyanis ép azt a folyamatot nevezzük, mely valamely társadalomban végbemenő eseményekből, azaz kölcsönhatásokból szövődik össze. E folyamat egységes, mert hiszen egyazon társadalmi közület élményeinek összességét jelenti. Ezért valamely társadalomban lefolyó történelem s több, egymással kölcsönt hatásban álló társadalom története szerves egészet alkot.

8. Oly «egész» alatt, melyet az inductio a valóság egyes mozzanataiból, mint részekből meg akar ismerni, nemcsak typust és szerves eseménysorozatot érthetünk, hanem oly törvényt is, mely a valóságban ismétlődő relatiókat adja vissza. Abban van törvény, amiben rend van R e n d n e k pedig bizonyos mozzanatok között fennálló oly relatiókat nevezünk, melyek ismétlődnek. Törvénynek szűkebb értelemben azonban csak a v á l t o z á s b a n ismétlődő relatiókat nevezük. Ez értelmezés szerint például a szabadesés törvénye azt jelenti, hogy két test kölcsönös vonzása, ha ennek érvényesülése nem gátoltatik, egyenletesen gyorsuló esésben fog megnyilvánulni az egyik test részéről és pedig minden esetben, vagyis az «egyenletesen gyorsuló esés»-nek nevezett relatio mindannyiszor fellép a természetben, ha két test az említett módon hathat egymásra. És jól vigyázzunk: e törvény általános érvényét épen nem befolyásolja az a körülmény, hogy semmiféle test sem eshet csak kétszer is teljesen egyforma módon — mert hiszen bármely testnek a többi testhez viszonyított helyzete minden pillanatban változik. Nem zavarja pedig a szabadesés törvényét ez azért, mert a t ö r v é n y s o h a s e m

egyéni létezőről, hanem egyéni létezők viszonyáról szól. E viszonyok pedig ismétlődnek a valóságban, bármennyire is individuális, vagyis egyetlen és soha nem ismétlődők azok a létezők, amelyek között a relatiók fennállnak. Azok, kik a valóságban s így a természetben is uralkodó egyetemes törvények érvényét kétségbevonják azon a címen, hogy az egyes létezők és események sohasem ismétlődnek s így a köztük fennálló relatio sem merülhet fel kétszer teljesen egyforma módon — feledik, hogy már azzal, hogy relatióról általában állítanak valamit— elismerték, hogy igenis minden relatióban van valami közös, minden relatióban ismétlődő vonás. Annak a nominalistikus nézetnek, mely az egyes valóság individualitása alapján vonja kétségbe a valóságban uralkodó egyetemes törvények érvényét — az a sensualistikus előítélet képezi alapját, mely szerint «egyes» és «egyetemes» úgy viszonylatiak egymáshoz, mint objectiv létező és merő subjectiv gondolati elvonás, holott egyenrangú constitutív tényezői a létező világnak: az egyes létező felteszi egyetemességek objectiv érvényét s ezért az egyest is csak egyetemességek alapján ismerhetünk meg.¹ Kategóriák érvénye nélkül lehetetlen még a tudományos leírás is, ennél fogva az egyetemesség époly szerves tényezője a valóságnak, mint az egyes konkrétum.

9. Nemcsak lehetséges azonban, hogy az egyes valóság individualitásának és egyetlenségének sérelme nélkül egyetemes érvényű törvények uralkodjanak a valóságban, hanem ily törvények érvénye előfeltétele minden valóságtudománynak s így minden inductiónak is. Ha ugyanis nem tesszük fel előre, hogy a valóságban egyetemes törvények nyomai mutatathatók ki, akkor minden inductív kutatás lehetetlenné válik. Láttuk, hogy a törvény lényegileg a változásban ismétlődő relatio. Ha a világ oly változások sora volna, melyben semmiféle relatio nem ismétlődik, akkor már a tudományos leírás is lehetetlen volna. Láttuk ugyanis, hogy a tudományos descriptio typusra törekszik: azt akarja több egyes példányból megállapítani. Ámde a leírás szükségképen nemcsak tartalmakat, de viszonyokat is ölel fel: az anatómus például az egyes szervek vagy szövetek leírásánál a részek térbeli viszonyát is elkerülhetetlenül megállapítja. Midőn azután több egyes eset leírásából, kiválogatva a «jellemzőt», a typust állapítja meg, öntudatlanul is már arra az előfeltevésre épít, hogy van ismétlődő relatio a valóságban. És mert a valóság mindig változások színhelye, mert hiszen időben van, ezzel már bármilyen közvetve is, de praesupponálja, hogy a valóság egyetemes törvényeknek van alávetve.

Még szembeszökőbb e kapcsolat az inductio és a valóság törvényszerűségének elve között a történeti inductiónál. Láttuk, hogy ennek előfeltétele végül a szerves világfolyamat. Ha azonban minden lehető eseményt e szerves világfolyamat részének minősíték, akkor ezzel már feltettem, hogy bármely két eseményben már van közös vonás, azaz (a mondottak szerint) individuális sajátosságaik dacára oly relatiókban

¹ V. ö. Bevezetés a philosophiába. 243., 281. 1.

állanak más eseményekkel, mely relatiók ismétlődnek, azaz törvényt képviselnek. Ezekután nem meglepő, hogy az inductio közvetlenül is törekedhet azon totalitás kiderítésére, amelyet az egyetemes törvény képvisel az alájarendelt valóságokkal szemben. Így alakul ki az inductio mibenlétéből folyólag a törvénytudomány eszméje, mely egyenrangú a leíró és a történeti tudománnyal. Míg a descriptio a valóságot úgy tekinti, amint az a jelenben adva van, a történettudomány pedig amint a valóság a múltban volt; a törvénytudomány a valóságot mint jövőndőt tekinti, mert kiderítvén annak törvényeit, arra képesít bennünket, hogy a valóság jövő alakulását előre megmondjuk. Itt érvényesül a «savoir c'est prévoir» elve, melyet Corate illetéktelenül avat a tudományos megismerés egyetlen ismérvévé.

10. Ha kétségtelen is, hogy a valóságban általánosan így a valóság minden területén is így a társadalmi jelenségek körében is uralkodnak egyetemes törvények, ebből még épenséggel nem következik, hogy ily törvényeket a valóságnak akár csak egy sajátos területén is tudunk végérvényesen megállapítani. Ma már közhelyszámba megy, hogy a valóság oly kimeríthetetlen nagy azon körhöz mérten, melyet térben és időben korlátolt megfigyelésünk bevilágíthat, hogy az utóbbi alapján csak többé-kevésbé valószínűséggel bíró általánosításokra vagyunk feljogosítva. Ha valamely természeti törvényszerűséget az astronomiai megfigyeléseink körébe eső minden égitestre nézve is megállapíthatunk, ezzel csak elenyésző kis területét tekintettük át a térben elterülő világnak. Ha bizonyos természeti törvény tapasztalatilag mindannyiszor igazoltatott; amióta az emberiség megfigyelésekre képes és ha igazoltatni fog az emberiség elenyészéig is, e sok millió esztendő még mindig csak futó pillanat a világegyetem egész tartamához képest. Bármely inductiv általánosításunk valójában nem jár el több joggal, mint az az ember, ki éjnek idején kis lámpásával az utcára megy s az így bevilágított körből akar az egész város berendezésére következtetni. Bármely, a természeti vagy a szellemi jelenségekre nézve «inductive» «kiderített» törvény csak approximationak, tehát valószínű tételnek tekinthető, melyet újabb megfigyelések talán már holnap megdöntenek. És ha sikerülne is valamely valóságtörvényt valóban megismernünk — ami természetesen nincs kizárva — akkor sem ismerhetnők fel teljes bizonyossággal, hogy formulázásunk teljesen igaz tételt fejez ki. Mert az inductiv tétel igazolása ugyanolyan ismereti anyagot tesz fel, mint amelyre az inductio épített; ez utóbbi pedig a valóság egészének — a világnak — mindig csak elenyésző kis töredékét ölelheti fel.

11. A mondottakból önként következik, hogy a társadalmi jelenségek is, mint amelyek a valóság integráns részei, egyetemes törvényeknek vannak alávetve. Ezeket inductiv úton kisebb-nagyobb mértékben megismerhetjük, bár eredményeinket ezen a téren is csak többé-kevésbé valószínűnek tarthatjuk s abszolút helyességükről sohasem győződhetünk meg. Tévesnek kell minősítenünk azt az álláspontot, mely szerint a társadalmi jelenségekben nem mutatható törvényszerűség, mert azok individuális jellegűek. Láttuk, hogy minden jelenség az, s ez alapon természeti

törvények fennállását is kétségbe lehetne vonni. De egyébként sem áll hogy az egymással viszonyban álló jelenségek individualitása meghiúsítaná törvényszerűségüket: láttuk, hogy a törvényszerűség ismétlődő relációkra, de nem egyéni valóságokra vonatkozik. Ez okból *Windelband* és *Rickert*¹ azon tanítását sem oszthatjuk, mely szerint a történelem az egyetlen, a soha vissza nem térővel foglalkozván, mint «*idiographikus tudománya élesen elkülönül a törvényszerűséget kutató «nomothetikusa tudománytól. Minden valóságra nézve alkotunk idiographikus, történeti tudományt (6. §.): a természettudománynak csak úgy vannak történeti disciplinái, mint a szellemi s ezek körében a társadalmi tudományoknak. Viszont nem tarthatjuk lehetetlennek bármely jelenségre nézve is a törvényszerűség kutatását, ép mert a jelenség mibenléténél fogva mindig törvényeknek van alávetve. Más kérdés azonban, hogy bizonyos jelenségek rendkívül bonyolult voltánál fogva, képesek vagyunk-e megismerni e törvényszerűséget. Ez a kérdés ép a társadalmi jelenségekkel szemben joggal felvethető, mint amelyek szövevényessége, különösen amennyiben történeti folyamatokban tekintjük őket, oly nagyfokú, hogy eddig csak igen kis mértékben sikerült azokban bizonyos törvényszerűséget kimutatni. De a társadalmi jelenségek törvényszerűségét a társadalmi jelenségek megismerésére irányuló *inductio* mindig felteszi, ha nem is vagyunk képesek azt valamely *concret* formában megismerni.*

11. Eredményeink meglepőek. Kiderült, hogy a társadalmi jelenségek természetére nézve megállapítható három legegységesebb tétel, nevezetesen, hogy a társadalmi jelenségek típusokat mutatnak, hogy szerves folyamatot, azaz történetet alkotnak és hogy törvényszerűek, nem eredményei a társadalomtudományi *inductio*-nak, hanem előfeltevései. Jól ügyeljünk azonban: előfeltevések és nem feltevések; *a priori* tételek, de nem *hypothesis*ek. Kiderül ez abból, hogy logikai előfeltevései bármely társadalomtudományi megállapításnak, s ezért ha nem volnánk bizonyosak szemünkben, a társadalmi jelenségekre vonatkozó tudományos tapasztalásunkat, vagyis *inductio*nkat nem is tudnók megkezdeni. A *hypothesis* csak valószínűséggel bír, az *a priori* tétel ellenben a legbizonyosabb minden egyéb tételnél, mert hiszen belőle meríti minden egyéb, tehát minden empirikus ítélet is bizonyosságát. Hiszen a társadalmi jelenségekre vonatkozó bármely *hypothesis* is elkerülhetetlenül a társadalomtudomány említett előfeltevéseire épít. Oly társadalmi jelenségek, melyek egymáshoz nem hasonlíthatóknak, önellentmondás: hiszen azért ép társadalmi jelenségek mind, mert van bennük közös vonás. Hasonlóképpen önmagát rontja le egy oly társadalom fogalma, mely egymásra nem szüntelenül ható *individuum*okból áll, vagyis amelynek nincs története: mert társadalom ép több egyén lelki kölcsönhatását jelenti. Végül nem törvényszerű társadalmi jelenség is *contradictio in adjecto*, mert hiszen láttuk, (9. §.), hogy már a társadalmi jelenségek hasonlósága involválja logikailag azok törvényszerűségét.

¹ *Windelband: Geschichte und Naturwissenschaft. 1894. Rickert: Die Grenzen »der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. 1902.*

Ismételjük azonban, hogy a társadalomtudomány legegységesebb alaptételeinek aprioritása nem azt jelenti, hogy e tételeket nem a tapasztalásból ismerjük meg; hiszen már arról, hogy van társadalom, csak empiria útján értesülünk. Valamely tétel aprioritása — Kant óta jól tudjuk — nem jelenti annak «velünk születtségét», de azon sajátos *logikai* jellegét, melynél fogva az oly egyetemeséggel és szükségképiséggel bír, melyet az örökké töredékes emberi tapasztalás sohasem alapozhat meg. Említett társadalomtudományi alaptételeink ily egyetemeséggel és szükségképiséggel bírnak, hiszen alapjában a valóság azon legegységesebb metaphysikai határozmányainak corollariumai, melyek érvényét minden valóságismerés már felteszi. Ennyiben a társadalomtudomány, mint általában minden tapasztalati disciplina, alkalmazott metaphysikának tekinthető.

Pauler Ákos.

VÁLTOZÁS ÉS TÖRVÉNY A NYELV- TUDOMÁNYBAN.

FOLYÓIRATUNK első számában megjelent cikkemben egy rövid vissza-pillantás keretében már utaltam arra, hogy a Grimmel kezdődő modern nyelvtudomány három alapvető módszertani elve a történeti, a lélektani és a társaslélektani elv. Ha ezt elfogadjuk, a nyelvtudomány céljaul a nyelvfejlődés lélektani értelmezését, szorosabban a nyelvfejlődés egyéni- és társaslélektani feltételeinek vizsgálatát kell megjelölnünk.

Ami a program első felét, a nyelvfejlődés vizsgálatát illeti, kétségtelen, hogy a nyelvtudomány derekasan megoldotta feladatát. Gondoljunk csak arra a számtalan összefoglaló, rendszerező munkára, amelyekben az indogermán, germán, román vagy magyar nyelvtörténeti részletkutatás, megfigyelés eredményeit három nemzedék szorgalma és tehetsége összehordta. Ezzel szemben a nyelv lélektani problémái tagadhatatlanul háttérbe szorultak. A legtöbb nyelvkutató úgy érezte, hogy az adatok összegyűjtésével, rendezésével, a nyelvfejlődés törvényeinek megállapításával megoldotta a feladatát; a lélektani értelmezés nem a nyelvtudós feladata. Jellemző ebben a tekintetben a legnagyobb indogermanisták egyikének, az *Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen* hírneves szerzőjének a nyilatkozata, aki *Grundfragen der Sprachforschung (mit Rücksicht auf W. Wundts Sprachpsychologie erörtert)* c. munkájában Herbart és Wundt lélektani rendszerének egybevetését azzal a meglepő kijelentéssel végzi, hogy a gyakorlati nyelvkutató számára közömbös lehet, hogy melyik rendszert fogadja el. A herbarti képzetmechanika és statika feltevései épen olyan jó szolgálatot tehetnek neki, mint a wundti lélektan asszimilációi s egyéb elemi folyamatai. Nem is valószínű, hogy az egyik rendszerről a másikra való áttérés a nyelvbúvár számára «tudományos kutatásainak bármely pontján komolyabb nehézségekkel járna» (42. 1.).

Nem! A nyelvtudomány a lélektani rendszerek harcában nem játszhatja a közömbös néző szerepét. Nem arról van szó, hogy a különböző lélektani meghatározások, beosztások és értelmezések közül a nyelvtudomány céljaira melyik a használhatóbb, hanem arról, hogy melyik a helyesebb. Nemcsak a történeti igazság egy, a lélektani igazság is csak egy lehet. Nem ismerek tudományt, amely a *hogyan* és a *miért* kérdések felvetését feleslegesnek tartaná. A nyelvtudomány sem elégedhetik meg azzal, hogy a történeti anyagot lehetőleg egyszerű és

kényelmes schemák szerint rendezze. Néki is fel kell vetnie a hogyan és a miért kérdését s arra törekednie, hogy a történeti fejlődés lélektani értelmezésével a külső nyelvtörténetet belső nyelvtörténeté mélyítse. Azok az okok, amelyek a történeti fejlődést irányítják, első sorban pszichikai okok. A történeti fejlődés vizsgálata s a fejlődés lélektani értelmezése szorosan összefonódó feladatok: a lélektani értelmezés a történeti nyelvvizsgálat integráns része. Hamis lélektani értelmezés rendszerint hamis történeti felfogást rejt magában.

A nyelvbúvár törekvése ne kész lélektani eredmények felhasználása, hanem a nyelvfejlődésben tükröződő lélektani törvényszerűség megfigyelése, kifejtése legyen. Sohase feledje, hogy éppen vizsgálódásainak tárgya, a nyelvtörténet, a lélektani megismeréseknek gazdag, kimeríthetetlen kincsesbányája!

Szinte tudományos szállóigévé lett már, hogy a nyelv élete örökös változás. Ha egy régi magyar nyelvemléknek, pl. az Ehrenfeld-codexnek a nyelvét egybevetjük a mai magyar nyelvvel, megállapíthatjuk, hogy a 15. század eleje óta a magyar nyelv megváltozott. Francia, német vagy török nyelvemlék tanulmányozása hasonló megállapításra vezetne.

Ha azt mondjuk, hogy a nyelv változik, szinte fölösleges külön kiemelnünk, hogy nyelven nem az írott nyelvet értjük, amely a maga konvencionális jeleivel csak igen tökéletlenül rögzíti meg az élő beszédet. De nem is a h a n g o s b e s z é d r e gondolunk.

A beszélőtevékenység minden aktusa, tehát nemcsak, ha magunk beszélünk vagy mások beszédét hallgatjuk, hanem a nyelvi formákban való csendes gondolkodás is valami módon nyomot hagy lelkünkben, úgy hogy mindaz, ami beszéd közben egyszer tudatos volt, kedvező körülmények között ismét tudatunkba idézhető, reprodukálható. A reprodukálás könnyűsége a begyakorlás mértékétől függ. Minél gyakrabban ejtünk ki vagy hallunk kiejteni egy hangot, minél gyakrabban használunk, hallunk használni (vagy olvasunk) egy-egy szóalakot vagy mondattani szerkezetet, annál nagyobb lesz a készségünk az illető hang, szóalak vagy mondattani szerkezet reprodukálására. Ha tehát valaki egy hangot kissé másképp ejt, mint rendszeren, ha a szokottól eltérő szóalakot vagy mondattani szerkezetet használ, a hallható beszéd megváltozása csak külső jele a belső nyelv megváltozásának, csak eredménye annak, hogy az illető lelkében a képzetdispozícióknak az a bonyolult szövedéke megváltozott, amely minden beszédtevékenység kútforrása.

Midőn bizonyos nyelvi folyamatokat a v á l t o z á s közös neve alá foglalunk, ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy valamennyi változás lényegében azonos s egyformán magyarázható.

Ha mindenekelőtt a változások lelki indítékait vesszük figyelembe, két főtípust különböztethetünk meg: az e r e d e t i, s p o n t á n változásokat és az u t á n z ó változásokat (H. Oertel, Lectures on the study of language terminológiája szerint *primary and secondary changes*; Dantec Revue Philos. 1898, 359 a *changement mimétique* elnevezést ajánlja). Egy-két példa világosabbá teszi a megkülönböztetést. A *szöcske* a *szökik* ige

származéka s eredeti alakja *szökcse* volt. Ha már most valaki a hagyományos *szökcse* alak helyett a *szöcske* alakot használja illetve használta, azért, mert tudatának pillanatnyi állapota következtében a hangképek és a mozgásképek lepergésében beállott zavar arra kényszeríti, hogy a *k* és *cs* hangokat fordított sorrendben artikulálja, eredeti, spontán változásról beszélünk. Ha ellenben a hangátvetés lelki illetve psychophysikai feltételei nincsenek meg a beszélő lelkében, vagy legalább nincsenek meg oly mértékben, hogy a hagyományt áttörve, új szóalaknak adjanak életet; csak elfogadja, eltanulja környezetétől a kész hangátvetéses *szöcske* alakot, utánzó változással van dolgunk. Ha valakinek a *Prügelbank* láttára a *deres* színű ló jut eszébe, s a két képzet asszimilációja könnyűvé, szinte természetessé teszi számára a névátvitelt, a jelentésátváltozást eredetinek kell mondanunk, mert a névadás lelki feltételei megvoltak a beszélő lelkében. A nyelvközösség többi tagja az új nevet, minél találóbb, annál könnyebben, annál gyorsabban fogadja el, de ebben az esetben már csak utánzó jelentés változásról beszélhetünk. Mint a szociális életben általában, úgy a nyelv életében is az egyéni iniciatívával a közösség utánzó válasza áll szemben. Az eredeti nyelvi változásokban a folyamat egyéni lélektani, az utánzó változásokban társaslélektani jellege dombozik ki.

Az utánzás szót természetesen én is abban az értelemben használom, ahogy Tarde *Les lois de l'imitation* c. ismert munkájában meghatározza, t. i. nem öntudatos, szándékos utánzásra gondolok. Megtörténhetik ugyan, hogy egyesek beszédének szándékos utánzása is lényegesebb változást idéz elő a nyelvszokásban. Manapság pl. egész Párizsban uvuláris *p* hangot (vagy különféle *r*-pótló hangokat) ejtenek, pedig a 17. század elején még a rendes *lingualis tremulans r* általános volt. A raccsolás elterjedése állítólag ilyen tudatos utánzás eredménye: a 17. század óta divatba jött az alsóbbrendűek között is az előkelő körök, különösen a *précieuse*ök nyegle beszédmódjának az utánzása. Rendkívül érdekes e tekintetben Kempelen Farkas hazánkfiának, a *Mechanismus der menschlichen Sprache* (1794) hírneves szerzőjének a megfigyelése. «Párisban, — írja Kempelen i. m. 331, — úgy vettem észre, hogy a lakosságnak legalább egynegyed része raccsol, nem mintha az igazi *r*-t nem tudná kimondani, hanem mert a raccsolás divattá lett... Egész családok elfelejtették a *lingualis r*-t s a raccsolás már hagyomány képen száll utódaikra.» Az ilyen esetek azonban a kivételek közé tartoznak.

Nemcsak saját beszédünk, hanem környezetünk beszéde is nyomot hagy lelkünkben; környezetének hatása alól senki sem vonhatja ki magát. Minél gyakrabban hallunk a közösség többi tagjától a megszokottól eltérő ejtémódot, új szóalakot, vagy mondattani szerkezetet stb., az ösztönszerű utánzásra való hajlandóságunk annál erősebb lesz. Az egyes ember állandó harcban áll a közösséggel, s ebben a harcban rendszerint a közösség marad a győztes. Persze az egyes ember ellenállása az újításokkal szemben nem minden téren egyforma. Új szóalakok, új jelentések vagy mondatszerkezetek könnyen elterjednek, míg ellenben igen gyakran

egy vagy több emberöltő szükséges ahhoz, hogy a kiejtés alapsajátságai, az úgynevezett artikulációs bázis a környezet hatása alatt megváltozzék.

A környezet hatása az egyesek beszédképességére teszi érthetővé a nyelvállapot viszonylagos egyformaságát, különösen kisebb közösségeken belül, amelyeknek tagjai egymással sűrűbben érintkeznek. Különös fontos az ösztönszerű utánzás szerepe a gyermekkorban, a nyelvtanulás korában, noha másrészt a nyelvszokás megváltozását nem kis mértékben épen az teszi lehetővé, hogy a felnövekvő nemzedék nyelvképessége sohasem hű másolata a felnőttekének.

A nyelv szokás egyetemes megváltozása is egyfelől az eredeti, másfelől az imitatív tevékenység közreműködésének eredménye. A változás a nyelvközösség egyes tagjaiban pszichikai illetve psycho-physikai okok hatása alatt spontán megy végbe, de a közösség többi tagjában meglévő utánzó ösztön teszi lehetővé, hogy nagyobb körben, esetleg az egész nyelvterületen is elterjedjen. Mindamellett az a felfogás, amellyel az újabb nyelvtudományi irodalomban gyakrabban találkozunk, hogy minden újítás szükségképen a nyelvterület egy pontjáról, a nyelvközösség egy tagjától indul ki s terjed el kisebb-nagyobb körben, túlbecsüli az utánzó változások fontosságát. Az egyesek ötletei, szándékos változtatásai rendszerint nyomtalanul eltűnnek; a nyelvszokástól való egyéni eltéréseknek csak akkor van kilátásuk arra, hogy az egész közösségben elterjedjenek, ha a közösség többi tagjában is megvan a hajlam, a készség ugyanazon változtatás végrehajtására. Minden nyelvi folyamat az egyes ember lelkében megy végbe, de ebből csak az következik, hogy minden változás az egyesekből, nem pedig az, hogy egyetlen egyénből indul ki. Egyes szóalak, jelentés lehet ilyen singuláris eredetű, hiszen — hogy egy közeleső példát említsek — akárki megfigyelhette, hogy a *szépen szó nem* értelemben egy orfeumkupiéből hogyan terjedt el ragály módjára majdnem az egész országban, sőt itt-ott még a nép nyelvébe is befurakodott! De már az olyan lassú, fokenként történő szabályos hangváltozásoknál, aminő pl. a német Lautverschiebung, amelyek szemmeláthatólag az ember egész psycho-physikai szervezetének lassú átalakulásával vannak kapcsolatban, lehetetlen a változás túlnyomóan spontán jellegét észre nem venni, lehetetlen visszautasítanunk azt a feltevést, hogy a változás nem egy-két egyénből indult ki, hanem psycho-physikai feltételei a nyelvközösség minden vagy legtöbb tagjában megvoltak.

*

A nyelvtudományt első sorban az eredeti változások érdeklik, az eredeti változások további lélektani analysise lesz legközelebbi feladatunk. Persze e rövid cikkben az általános keretek megjelölésével meg kell elégednünk.

Ha a lélektani indítékokat tekintjük, az eredeti változásnak is két főtípusát kell megkülönböztetnünk: az *önálló* és a *analógiás* változásokat. Minden analógiás változás alapja képzettársulás. Ha a szabályos *alatt, lenn és fenn* mellett ilyen alakok is keletkeztek: *alant, lent, fent*, ez újabb változatokat szemmeláthatólag az ellentétes illetve rokonjelentésű szóalakok képzettársulási egymásrahatása magyarázza. Ha ellenben a

régi magyar *borsou* később *borsó*-vá változott, az *ou* > *ó* változást, amely persze nemcsak ebben az egy szóban ment végbe, nem egy másik szó associatív hatása magyarázza, úgy hogy e változás, amelynek igazi, psycho-physikai okait csak sejthetjük, a mondott értelemben önálló változásnak tekintendő. Látnivaló, hogy az analógiás változások lélektani tekintetben bizonyos rokonságot mutatnak az utánzó változásokkal; de míg ez utóbbiak szociális jellegűek, amennyiben a nyelv-közösség egyik tagja a másiknak vagy a többinek a beszédét utánozza, addig az analógiás változások esetében a beszélő mintegy saját magát utánozza, tehát *intra-individualis* utánzással van dolgunk.

Az önálló változások a dolog természeténél fogva két nagy csoportra oszlanak: a hangváltozások és a jelentésváltozások csoportjára. A kettéosztást nemcsak a szorosabb értelemben vett nyelvtudományi, grammatikai szempont teszi szükségessé, hanem a lélektani is. Mert hiszen szembeszökő, hogy míg a jelentésváltozások oka csupán a hangsorhoz fűződő képzetek sajátos természetében keresendő, tehát a változások tisztára pszichikai természetűek, addig a hangváltozásoknál inkább a folyamat fiziológiai jellege lép előtérbe.

A hangváltozásoknak általános érvényű, rendszeres osztályozása épen olyan lehetetlenség, mint általános érvényű hangrendszer felállítása. Az osztályozásnál számbavehető fiziológiai, lélektani vagy logikai szempontok többszörösen keresztezik egymást, anélkül, hogy a csoportosításnál az egyik szempontot minden esetben a többiek elé helyezhetnék. Ha mi, az élénk tűzött speciális feladatot tekintve, csupán a változás lélektani indítékait vesszük figyelembe, különbséget kell tennünk független és associatív hangváltozás között. A magyar nyelvtörténetben megfigyelhető *ĕ* > *ö* változás a *sĕr* > *sör*, *gy ĕ ngy* > *gyöngy*, *temlĕc* > *tömlöc* stb. szavakban független hangváltozás olyan értelemben, hogy az ajakműködés megváltozása a szóképtöbbi hangelemétől függetlenül ment végbe. Ellenben az *ĕ* > *o* változás a *bĕdnár* > *bodnár* *pĕhár* > *pohár* esetekben nem független folyamat: a nyelvállásnak vízszintes irányban való eltolódását (velarisatió) szemmeláthatólag a második szótag veláns *á*-jának, mint indukáló hangnak képzettársulási hatása magyarázza. Az *r* > *l* hangcsere a *polgár* < ófn. *purgári*, *erkĕl* < ném. *erker*, *borbély* < ném. *barbier* esetekben nem történt volna meg a szótesthez tartozó második *r* indukáló hatása nélkül. Az associatív hangváltozások esetében tehát a szó hangalakjának egyes elemei hatnak egymásra, hangkép hat hangképre, mozgásképre. Ezt a hatást az teszi lehetővé, hogy már a szó kimondása pillanatában az egész hangsor, ha kissé homályosan is, mint simultán tudati tartalom szerepel, majd artikuláció közben az egyes hangelemek successive elvonulnak tudatunk nézőpontja előtt.

Nem véletlen már most, hogy az úgynevezett szabályos hangváltozások, amelyek nem ritkán a szó szoros értelmében kivétel nélküliek, legtöbbször a független hangváltozások csoportjába tartoznak. Ezekben az esetekben a szembetűnő szabályosság is a folyamat társalélektani jellegére utal. Ezzel szemben az associatív hangvál-

tozásoknál, a hasonulásoknál, dissimilációknál és hangátvetéseknél a hang-inductió megtörténte a tudat pillanatnyi állapotától függ; s z ó r v á n y o s és i n d i v i d u á l i s változásokkal van dolgunk, amelyek nem is mindig terjednek el az egész nyelvközösségben.

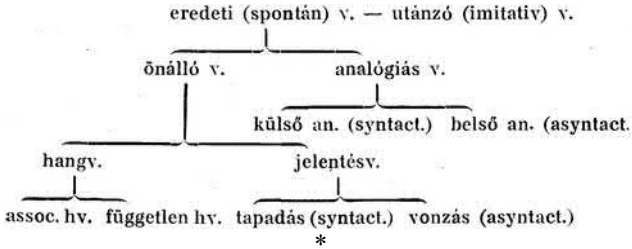
A lélektan Hume óta a képzettársulásnak két fő formáját különbözteti meg 1. Az olyan érzeteknek és képzeteknek, amelyek tapasztalatunkban egyidejűleg vagy közvetlenül egymásután jelentkeztek, megvan az a készségük, hogy egymást kölcsönösen felújítsák. 2. Minden tudati tartalom felújíthatja azt a tudati tartalmat, amellyel közös elemei vannak. Az első esetben é r i n t k e z é s i v. k ü l s ő képzettársulással (Berührungsassoziation, association par contiguité), az utóbbiban h a s o n l ó s á g i v. b e l s ő képzettársulással (Ähnlichkeitsass.) van dolgunk. Ennek megfelelőleg mind a jelentésváltozások, mind az analógiás változások körében két nagy csoportot különböztetünk meg, aszerint, hogy a változás rugói mondat-tani természetűek-e vagy sem.

A mondatalkotásnál ugyanis az egyes részképzetek nem egymásután lépnek a tudatba, hanem a nyilatkozás pillanatában már az egész mondat tartalma mint s i m u l t á n tudati tartalom szerepel. Másrészt persze, miközben a mondatot elmondom, az egyes képzetek egymásután lépnek a tudat nézőpontja elé: ez a mondatalkotás s u c c e s s i v momentum. Mondattani szerkezetek tagjait tehát külső associatív kapocs fűzi össze, amely annál erősebb, minél gyakrabban, minél állandóbban szerepelnek azonos tagok ugyanazon mondat-tani kapcsolatban. Az ilymódon kialakult lazább vagy szorosabb associációs csoportok magyarázzák a jelentésváltozásnak azt a fajtát, amelyet t a p a d á s n a k nevezek: állandó syntactikai szerkezet egyik tagja mintegy magába szívja a másik tag képzettartalmát. A fr. *pas* (< lat. *passum*), *rien* (< lat. *rem*), *jamais* (< lat. *jam magis*) szavak eredeti jelentése: lépés, valami, valaha; mai tagadó jelentésük tagadó mondatokban a ne tagadó szócskával való gyakori kapcsolatukban ragadt rájuk. Így keletkezett a m. *sertés*, *hitves*, *hintó* szavak jelentése a *sertés-marha*, *hitves-feleség*, *hintó-szekér* jelzős kapcsolatokban. A tapadással szemben a jelentésváltozásoknak azt a másik, gazdag csoportját, amidőn a névátvitel alapja t a r t a l m i associáció, v o n z á s-nak neveztem. Ha pl. valaki a korsó nyilasát száj-nak nevezi, vagy a szemsértő vörös színt r i k í t ó-nak mondja, a jelentésváltozás asynctacticus; a névátvitelt a régi és új jelentés közös képzetelemei teszik lehetővé.

Lélektani szempontból ugyanezt a két főtípust különböztetjük meg az a n a l ó g i á s változásoknál is. A syntactikai associáció nemcsak a szó jelentését, hanem a szó alakját is megváltoztathatja. A 'vásárol, gyűjt' jelentésű *szed-vesz* ikerszó már a XVII. században *szed-ved* alakot öltött, a második tag az elsőhöz idomult. *Szedett-veti* helyett ma is csak úgy mondjuk: *szedett-vedett*. Ugyanígy magyarázandó *örökkön-örökké* < *örökön-örökké*; *kivilágos kivirradtig* < *világos kivirradtig*. Az analógiának ezt a fajtáját, az indukáló és indukált szót összekötő associáció természetére gondolva, külső a n a l ó g i á n a k nevezem s szembeállítom az asynctacticus analógiás alakulások gazdag csoportjával. Ha a magyarban a régi

együnk, egyitek, hármunk, hármotok 'unus nostrum, vestrum' stb. a szabályos *kettőnk, kettőtök* hatása alatt így alakult át: *egyőnk, egyőtök, hármőnk, hármotok*; ha az *iroмба* eredeti jelentése ('kender-magos', pl. tyúk) a *goromba, otromba* szavak hatása alatt megváltozott s az irodalmi nyelv ma az *iroмба* szót is általában 'schwerfällig' értelemben használja; ha a szabályos *szavat, szavak* helyett a *szó* nom. hatása alatt a *szót, szók* alakok mindjobban elterjednek, az analógiás inductiót nem a mondatbeli kapcsolat, hanem a két szó képzelemeinek egyezése teszi lehetővé. Ezekben az esetekben tehát b e l s ő analógiával van dolgunk.

Mindezek alapján a nyelvi változásoknak következő lélektani rendszerét állítanám fel:

A nyelvtörténeti kutatás legelső feladata megállapítani nyelvmélek, régebbi korok nyelvallapotát tükröztető leíró nyelvtanok és szótárak segítségével azokat a változásokat, amelyek az illető nyelvben idő folyamán végbementek. Rendszeres megfigyelés, egybevetés a változásoknak legkülönbözőbb fajtáját állapíthatja meg; a változások vagy a szó hangalakjára, vagy a szóalakhoz fűződő jelentésre, vagy a szavak mondatbeli szerepére vonatkoznak. Megváltozik a szókészlet is, egyes szavak kivésznek a használatból, de viszont új szók is keletkeznek.

Ha az egy típus alá tartozó változásokat egymással összevetjük, megfigyelhetjük, hogy nem rendszertelenül, hanem bizonyos egyformasággal történnek. A nyelvi változásoknak e szabályosságára gondolunk akkor, mikor a szerves életből vett metaphorával nyelvfejlődésről beszélünk, a nyelvfejlődés t ö r v é n y s z e r ű s é g é t emlegetjük. A nyelvtudomány legfőbb feladata t ö r v é n y e k keresése, amelyek a megfigyelt tényeket ö s s z e f o l l a j á k é s m a g y a r á z z á k .

A 60-as években Müller Miksa és különösen Schleicher Ágost a darvinizmus hatása alatt a nyelvtudományt is a természettudományok közé számította s a nyelvfejlődés törvényeit a s vakon működő természeti törvényekkel állította egy sorba. Ez a felfogás, melynek nyomaival néha-néha még ma is találkozunk, alapjában véve helytelen. A nyelvtudomány, ha vizsgálódásainak tárgyát tekintjük, nyilvánvalóan a történeti-szellemi tudományok közé tartozik: hiszen a nyelv az emberi szellem alkotása, a nyelvi folyamatok az egyes ember lelkében mennek végbe. Ha vizsgálódásainak módszerét nézzük, tagadhatatlan ugyan, hogy különösen a hangtörvények bizonyos fokig emlékeztetnek a természethistória

tapasztalati törvényeire; a nyelvfejlődés törvényei is tapasztalati törvények, amelyek csupán megállapítják a történesnek, a v á l t o z á s n a k k o m p l e x e g y f o r m a s á g á t, amelyet vagy egyáltalában nem, vagy csak részben tudunk alapfeltételeire felbontani. Az ilyen tapasztalati törvény azonban nem a t e r m é s z e t-tudományok, hanem a s z e l l e m i tudományok körébe tartozik, mihelyt — mint a mi esetünkben is — a jelenségek természete arra kényszerít, hogy egy előttünk még ismeretlen l é l e k t a n i törvényszerűség kifejezésének tartsuk.

A nyelv változik, anélkül, hogy a beszélő ember e változásról tudomást szerezne. Áll ez nemcsak a kiejtés lassú, szabályos eltolódására, midőn a folyamat lassúsága is kizárja a tudatosságot, hanem pl. a jelentésváltozásokra vagy a szókészlet változásaira is; az utóbbi esetekben is némi eszmélkedés szükséges ahhoz, hogy a megtörtént változást utólag, megállapítsuk. A nyelvi változásoknál a közvetlen akarati befolyások, a szándékosság csak igen alárendelt szerepet játszanak s épen ezért valamennyi történeti tudomány közül a nyelvtudomány volt képes a legtökéletesebb módszer kifejlesztésére s a hagyomány területén túl speculativ és konstruktiv eljárásra.

A nyelvtudomány törvényei nem oksági törvények: a változásokat nem mint az előttünk ismeretlen vagy csak félig-meddig ismert igazi okok okozatát, hanem mint t é r é s i d ő b e l i feltételek függvényét tünnetik fel. Pl. a régi magyar illabiális *á* > *â* változásnak igazi, psychophysikai okai előttünk ismeretlenek, de igenis megállapíthatjuk, hogy e változás bizonyos g e o g r á f i a i h a t á r o k o n belül (a palóc nyelvterületet kivéve, az egész magyar nyelvterületen) s bizonyos i d ő r e n d i h a t á r o k o n belül (kb. n XII—XIII. sz. folyamán) ment végbe. A nyelvtörvény ilyen fogalmazása, midőn a változás mint a tér és idő koordinátáinak függvénye szerepel, természetesen semmit sem von le gyakorlati értékéből.

Végül a nyelvtörvénynek, mint minden igazi törvénynek, új tények subsumptiója szempontjából h e u r i s t i k u s értéke is van: nemcsak a már megfigyelt tényeket foglalja össze és magyarázza, hanem a kutatást irányítja, új tények összekapcsolását is megkönnyíti vagy lehetővé teszi. A fgr. szókezdő s- hangokra vonatkozó *Setälä-Paasonen-féle* törvény, amely megállapítja az alapnyelvi *s- és *s- szabályos folytatásait a mai fgr. nyelvekben, nemcsak annyiban jelentett haladást, hogy a meglévő etymologiai anyag megrostálását lehetővé tette, hanem annyiban is, hogy lehető kapcsolatokra hívta fel a kutatók figyelmét. *Budenz* a m. *ég* szót a vog. *sēηχw* 'nebel', osztj. *šank* 'hitze' szóval egyeztette; az új törvény ismerete vezette rá *Paasonent*, hogy *Budenz* egybevetése hangtanilag helytelen s a m. szó szabályos megfelelői finn *sää* 'luft, himmel', lapp *šaaηη* 'wetter'. A jelentésváltozásoknak minden nyelvre egyaránt érvényes törvényszerűsége az, hogy lelki folyamatokra a velükjáró testi változás nevét alkalmazzuk. E törvény ismerete könnyítette meg, hogy az eredetileg 'lebszelve bámul' jelentésű *ácsorog* szavunkat, amelyet eladdig az *áll* ige származékának tartottak, igazi rokonaival, az *ásít*, *ácsingózik* szócsaláddal kapcsoljuk össze s hogy *aggódik* igénk pontos megfelelőjét a finn *ankea* 'szoros' szóban felismerhessük.

Gombocz Zoltán.

W. WUNDT.

IV.

A metafizikai probléma.

1. Platón a múltó és látszólagos érzéki képekkel szemben az ideákat tartja a dolgok maradandó és változhatatlan lényegének; Leibniz az egész kozmoszt monaszokból, azaz egyes erőcentrumokból állónak gondolja, melyeknek megvan a képességük az egész világ visszatükrözésére, azaz képzelésére. Mind a ketten, a világ lényegét nem a külső, hanem a belső tapasztalás alapján, nem a külső természetnek, hanem a belső, lelki életnek analógiájára gondolják. Metafizikájuk idealisztikus: a világ lényege a szellem. Ez az idealizmus az alapiránya a XIX. század közepén azon néhány gondolkodó metafizikájának is, kik a materializmus és pozitívizmus sivár korszakában rendszeralkotó filozófusok voltak, amilyenek Fechner, Lotze, Hartmann és később Wundt.

Azonban nagy különbség van ezen gondolkodók és a régebbi metafizikusok idealizmusa között a metafizikaszerkesztés módszere szempontjából: a régi metafizika racionalisztikus és deduktív, az újabb arra törekszik, hogy szemléletre (tapasztalatra) támaszkodó és induktív legyen. Hogyan jut pl. Leibniz a monaszok elméletéhez és hogyan próbálja igazolni? A szubsztancia-fogalom elemzése útján. Az ő racionalizmusa szilárdan meg volt győződve arról, hogy bizonyos ellenmondásnélküli ítéletek végiggondolása már teljesen biztosítja azoknak a tárgyaknak, melyekre ezek az ítéletek vonatkoznak, a tényleges valóságát: amit ellenmondás nélkül gondolok, az eo ipso létezik is. Ahogy a geometria bizonyos axiómák és definíciók föltevése alapján tisztán deduktív, racionális eljárás útján jut a maga biztos eredményeihez, akkép a metafizika is a realitásokhoz. Hogy a metafizika nem építhető föl a matematika hasonlóságára, Kant mutatta ki. A matematika ismerés tisztán racionális, formai mozzanatokra vonatkozik, a metafizikai ellenben a valóságra: már pedig a valóságról tapasztalás nélkül semmiféle ismeret sem nyerhető. A metafizikának nem áll rendelkezésére valami külön tapasztalási mód; a természettudományok alapjául szolgáló érzéki szemlélettel szemben nincs a metafizika számára valami «intellektuális szemlélete. A metafizika a transzcendensről, azaz a lehető tapasztalat határán túllévőről csak tisztán fogalmak egymásvonatkoztatása útján akart ismereteket szerezni: tehát nem tudomány.

Kant kritikájának ebből a szempontból nem volt meg a hatása: a XIX. század eleji nagy német idealisták mégis csak fölvettek egy sajátos

ismerő képességet a transzcendens számára. A romantikus Schelling például rendszerét az intellektuelle Anschauung segítségével építi föl: ez az a képesség, hogy magunkat az örökkévalóság formájában szemléljük, magunkban az örököt, az abszolútumot megragadjuk. «Ez az a pont, ahol az abszolútumról való tudás és az abszolútum maga egy». Vagy Schopenhauer a világ lényegét az akaratban találja meg s a kanti kritikát a metafizikáról úgy próbálja megkerülni, hogy egy különös, intuitív tapasztalást mint empirikus kiindulópontot vész föl metafizikájának azon alaptétele számára, hogy a világ akarat.

A XIX. század közepétől kezdve azonban a metafizika módszere a század végéig megváltozik. A metafizika alapjául az egyes tudományokban folyó munka válik. A nagy német idealizmus porbahullása után a pozitív tudományok föllendülése korszakában a metafizikusok lemondanak egy különös, az egyes tudományokat elkerülő, ezek ismerésétől különböző, sajátos filozófiai ismerésről és módszerről: nincs a metafizikának az ismerés birodalmában saját via regia-ja. Fechner hirdeti először, hogy a tapasztalásból kell kiindulni s hogy azoknak a szempontoknak egyetemesítésével és tágításával, melyek az egyes tudományokban uralkodnak, kell olyasmire nézve is véleményt alkotni, ami ezeken túl a valóság más, magasabb területein érvényes, ameddig tapasztalásunk nem érhet, ami tapasztalásunkat fölülmúlja; azt az irányvonalat kell tovább folytatni, mintegy elméletben kihúzni, melyet az egyes tudományok tapasztalati eredményei mutatnak. Csakis az indukció útján szerzett egyetemesítés és analógia az egyedüli elméleti út, mely a metafizikában relatíve bizonyos és hasznavehető eredményekhez s fölfevésekhez juttat.

Igy születik meg az induktív metafizika eszméje, melyet már nem érhet a Kant vádja, mert az egyes tudományokra támaszkodik, ezek eredményeit akarja tovább folytatni és relatív befejezettségre juttatni úgy, hogy az ellenmondó eredményeket egységesíteni próbálja, azaz a világ zárt teoretikus képét iparkodik megszerkeszteni. Az egyes tudományokban a világ egyes részeire nézve jutunk bizonyos eredményekre és hipotézisekre: a metafizikában ezzel szemben nem támad valami elvileg új, csak a kör válik nagyobbá: a metafizika az egész világra vonatkozó ellenmondás nélküli hipotézist alkot. Épen ezért a maga elméleteivel szerényebb, mint a régi racionalisztikus metafizika, de nem mond le a pozitívizmus tompa rezignációjával az emberi elmének arról a jogáról, hogy az egészre vonatkozóan is egységes fölfogásra jutni iparkodjék.

Ennek az induktív metafizikának a XIX. század végén a legjellemzőbb képviselője Wundt, aki a pozitívizmus filozófiaellenes törekvéseivel szemben a filozófia létjogát épen abban a föladatban látta, hogy az egyes tudományok eredményeit egyetemes világnézetbe foglalja össze. Habár szaktudományos tevékenysége a természettudományokból indul ki, a világ lényegére vonatkozó metafizikai fölfogása mégsem a külső tapasztaláson alapul, mint a naturalisztikus irányzaté (Spencer, Haeckel, Ostwald), hanem a belső tapasztaláson: az egész világot a lelki-élet analógiájára fogja föl. Wundt annak a metafizikai idealizmusnak

képviselője, mely Fechnerből és Lotzéból kiindulva a világ végső valóságát általában valami szellemben, lélekszerűben pillantja meg. Ezt a metafizikát induktív módon iparkodik megszerkeszteni, tagadva a külön metafizikai ismerőképességet.

A XX. század elején azonban nagy fordulat áll be: újra diadalmaszkodni kezd a sajátos metafizikai ismerőképesség követelménye az intuíció formájában. Schellingnek újra hívei vannak a szellemi unokájának, Bergsonnak intuitív metafizikája küzd az uralomért.

2. Az induktív metafizikának, mint láttuk, Wundtnál két útja van: a reális és az imaginárius transzcendencia. Azoknak a metafizikai fogalmaknak, melyek e két úton az egyes tudományokon fölépülő világnézetnek egységet és bizonyos fokú befejezettséget kölcsönöznek, Wundt szerint (*System der Philosophie. II.*) három faja van: kozmológiai, pszichológiai és ontológiai eszmék. A transzcendencia a kozmológiában egyrészt egy abszolúte oszthatatlan egységnek eszméjéhez, másrészt a külső tapasztalás végtelen egészének (totalitásának) eszméjéhez vezet. Hasonlóképp kettős irányú a pszichológiai transzcendencia: itt a tapasztalás túllépése egyrészt a szellemi lét végső, tovább már nem bontható individuális egységének eszméjéhez, másrészt valamennyi szellem totalitásának, az egész szellemi világ egyetemes alapjának eszméjéhez juttat. Az ontológiai eszmék végül a kozmológiai és pszichológiai eszmék egyesítése útján jönnek létre: az ontológiai eszme a világnak, mint akaró lények egységes totalitásának eszméje.

a) A kozmológiai észismeret körében a kvantitatív transzcendencia útján a végtelen tér és a végtelen idő eszméi keletkeznek, a kvalitatív transzcendencia útján pedig a határtalan anyag és a megszakíthatatlan okság eszméje. A végtelen világmindenség eszméje két másik eszme forrása, melyek szükségkép összetartoznak: a végtelen haladás és a végtelen totalitás eszméinek. A külső tapasztalás végső egységét az atom fogalma, fejezi ki. A tapasztalati természettudomány azonban csak relatíve egyszerű atomokat ismer. Az anyag végső, egyáltalán már nem osztható elemének eszméje abszolút egyszerűséget követel, mely ezen a területen csak akkor érhető el, ha egy pusztán formális fogalomra, a matematikai pontéra szorítkozunk. Ezzel pedig az anyag maga természetesen tisztán gondolati dologgá válik.

Ha a metafizikát egyedül a kozmológiai eszmék alapján építjük föl (tér, idő, anyag fogalmain), a materializmus metafizikája jö létre.

b) A metafizikában a legtöbb vita a pszichológiai eszmék körül forog már csak azért is, mert hasonlíthatatlanul nagyobb értékek kapcsolódnak hozzájuk gyakorlati szempontból, mint a kozmológiai eszmékhez. Az észismerés itt egyrészt az individuális egység, másrészt az egyetemes szellemi közösség eszméjéhez vezet.

Minden szubjektív állapotunkat két alapvető ellentétes mozzanatra vezethetjük vissza: a tevékenységre és a szenvedésre. Különösen szembeeszkő érzelmeinknek ez az ellentétekben mozgó természete. A tevékenység és a szenvedés együttjáró folyamatok, mert hisz a szenvedés nem egyéb, mint gátolt tevékenység. Általában a tevékenység én-ünket közvetlenebbül

jellemző mozzanat, mint a szenvedés. Az utóbbit ugyanis tárgyakra vonatkoztatjuk, melyek ránk hatást gyakorolnak s ezzel bennünket és tevékenységünket gátolják. Az a tiszta tevékenység, mely én-ünket a ráható tárgyaktól megkülönbözteti, az akarat. «Általában semmi sincs —mondja Wundt — sem az emberen kívül, sem benne, amit teljesen és igazán magának mondhatna, mint az akarata.» így a transzcendenciának, mely a lelki egységre irányul, nem lehet más végső pontja, mint a tiszta akarat. Wundt metafizikájának az «akarat» fogalma, mint következetesen végigvezetett alapmotívum, ad egységes stílust.

A lelki egységek nem elszigetelten, hanem közösségben élnek. Az egyes lelki élet tapasztalásunk előtt mindig a társadalomnak, mint szellemi totalitásnak, tagjaként jelentkezik s csak ebben érthető tartalma és motívumai. Az egyes akaratok a mindig átfogóbb akarat közösségek formájában (család, törzs, állam stb.) jelentkeznek. Ennek a sornak végső pontja csakis az emberi egyetemesség akarat lehet, mely az egész emberiséget bizonyos célok tudatos megvalósításában egyesíti. Az ilyen közösségnek eszméje nemcsak elméletileg megszerkesztett, hanem egyszersmind gyakorlatilag is érvényes eszmény. Wundt szerint, ha az emberiség történetének valami észszerű jelentést kell tulajdonítanunk, ez nem lehet egyéb, mint a humanitás eszményének fejlődése.

Ha a metafizika egyedül a pszichológiai eszmék talaján épül föl, az idealizmus formáját ölti.

e) Hogyha nem akarunk sem a materializmusnak, sem az idealizmusnak egyoldalú útjain járni, hanem a létezőnek még átfogóbb fogalmához kívánunk jutni, Wundt szerint nincs egyéb hátra, mint a kozmológiai és a pszichológiai eszmék egyesítése. Így jutunk az ontológiai eszmékhez. Wundt metafizikai gondolatmenetének ez a legmerészebb útja.

Kiindulópontja az a tény, «hogy az eredeti képzettárgy tárgyra és képzetre mint két egymástól elkülönítendő, de mégis együvé tartozó alkotórészre válik szét.» Mivel mindkettő eredetileg egy, az elméleti reflexió arra törekszik, hogy a belső és külső tapasztalás szétválasztását a metafizikai szemlélet számára ismét szüntesse meg. Ha csak nem akarunk a probléma megoldásáról a határozatlan dualizmus javára lemondani, nincsen más utunk, mint a kozmológiai sornak a pszichológiai sorban való föloldása vagy megfordítva, hogy végső egységet kapjunk. A világot tehát vagy szellemi, vagy anyagi egységnek kell gondolnunk: harmadik út nincsen. Wundt az első utat választja: a világ lényegében szellemi egység.

Hogyan jut Wundt ehhez a mérésnek látszó alap felfogáshoz? A kozmológiai vizsgálat szerint a világ bizonyos elemek összefüggése. De hogy mik ezek az elemek, arról semmit se tud mondani. Ezzel szemben a pszichológiai vizsgálat közvetlenül az akaratot, mint a mi végső lényegünket, az alany sajátos valóságát ismeri föl. Tapasztalásunk alapján azt, ami reánk hat s szenvedést okoz, tevékenységnek kell tartanunk. Mivel azonban előttünk közvetlenül semmi egyéb tevékenység sem ismeretes, mint csak akaratunk, föl kell tennünk, hogy az is, ami reánk hat, valami idegen akarat. Ezzel minden történést különböző akaratok

egymásrahatására vezethetünk vissza. Minden tevékeny lény akaró egység. A világ eszerint akarategységek összegének fogható föl. A lét eszméje, az ontológiai eszme ennél fogva a világnak, mint akaró lények totalitásának eszméje. A kozmológiai sor a világot, mint a dolgok sokrétű relációinak láncolatát mutatja be. De hogy mi a dolgoknak végső sajátos természete a relációktól függetlenül, azt sohasem tapasztalhatjuk. Minthogy azonban lehetetlen föltennünk, hogy a dolgoknak nincsen sajátos létük, másrészt pedig egyéb lét közvetlenül soha sincs számunkra adva, mint akaratunk, a kozmológiai sort a pszichológiaival egészíthetjük ki: a világ elemei akarategységek.

Úgy látszik, mintha a világfolyamat végső akarategységeire, mint szellemi erőkre, találó volna a monasz elnevezés. Wundt azonban a monasz fogalmát nem akarja az akarategységekre alkalmazni. Leibniznál ugyanis a monaszok szubsztanciák, megmaradó lények tevékenységüktől eltekintve is. Wundtnál ellenben a szellemi egységek csak aktuálisak: az akarategységek, melyekre az ontológiai regressus vezet, nem tevékeny szubsztanciák, hanem szubsztancia-teremtő tevékenységek. Wundt is végső elemzésben Leibnizhoz hasonlóan monadológikus rendszerhez jut, csak hogy ebben a képzelő egységeket akaró egységek helyettesítik a monaszok sorának nyugvó egymásmellettisége az akarategységeknek, mint teremtő lényeknek aktuális közösségévé és egymásrahatásává változik át.

Minthogy a világ mint totalitás az egyes lényeknek, mint akarategységeknek összeműködéséből fejlődik, Wundt metafizikája evolúcionisztikus természetű. Azonban élesen különbözik más gondolkodók evolúciós rendszerétől. H. Spencer fejlődésfilozófiája naturalisztikus, bizonyos szempontból materialisztikus, nála a világfejlődés teljesen mechanikus természetű s a célfogalom lényege száműzve van rendszeréből. Itt a fejlődésfogalomnak tehát csak fenomenális jelentősége van. Ellenben Wundtnál, ahol a valóság akarategységek rendszere, a fejlődésfogalom reális jelentőségű, mert az akarattevékenység egy folyton organizáló funkció. Ugyanezért Wundtnál a merő okság fogalma helyett a célfogalom válik a legfelsőbb metafizikai kategóriává.

Súlyos kérdés azonban, vajjon hogyan jön létre a sok akarategység célszerű és egységes összeműködése, mely nélkül nem gondolható el a fejlődés? Vajjon a sok egyéni akarat már eleve egy uralkodó egyetemes akaratnak van alárendelve? A tapasztalás azt mutatja, hogy az individuumoknak viszonylag egymástól független sokasága van adva és ezek csak a fejlődés folyamán alkotnak mind felsőbb- és felsőbbrendű akaratközösségeket. De micsoda ezek végső célja és alapja? A válasz Wundtnál mind homályosabbá és elvontabbá válik: a világmagyarázat e hűvös magaslatain mind ritkább levegőjű fogalmi szférába jutunk. Wundt szerint, ha a világfejlődés lehetőségét meg akarjuk érteni, föl kell tételeznünk az akarategységek sokaságát megelőző s bennük működő egységet, végső világalapot, Istent. E ponton már a sajátos hit lép a tudás helyébe. Az Isten-hit megokolásában Wundt visszatér Kant erkölcsi bizonyítékára. Minden emberi fejlődés eleve föltételezi az erkölcsi humanitás-eszményt s ennek oka csakis az Isten eszméjében található meg. Minthogy pedig

az ok mindig csak úgy hatékony a következményben, hogy maga is abban feloldódik, az Isten eszméje is csak úgy gondolható el, hogy Isten a világakarát, a világfejlődés pedig az isteni akarat kibontakozása; az egyes akaratok a legfőbb isteni akaratban részvesznek. Ebben hangzik ki Wundt metafizikája.

3. A. Comte a filozófia fejlődésében három korszakot különböztet meg: teológiai, metafizikai s pozitív korszakot. Wundt ezt a beosztást szerencsés és eredeti módon alkalmazza a metafizikára, amikor ennek fejlődését poétikus, dialektikus és kritikus korszakra bontja. Haeckel «Welträtsel»-je a görögök legrégebb természetfilozófiai szakaszába esik, a primitív, költői-mitológiai metafizikához tartozik; Ostwald természetfilozófiája ellenben már a második, dialektikus fejlődési fokon áll, az eleiaiak és Spinoza rendszerének tőszomszédságában. Wundt a maga metafizikáját természetesen a harmadik, kritikai fejlődési szakaszba számítja. Kantnak végzetes kérdésére: «a metafizika mint tudomány általában lehetséges-e?» — Wundt a kiirthatatlan metafizikai szükséglet alapján ezt a feleletet tartja elkerülhetetlennek: «Ha a metafizika, mint a történet folyton bizonyítja, szükséges, akkor lehetségesnek is kell lennie». A metafizika, a filozófiának ez a hamupipőkéje, valami módon és ürüggyel a hátsóajtón mindig visszatér, alighogy kiadták nem sokkal előbb az előlő ajtón az útját. Wundt voluntarisztikus neoidealizmusa Kant alapján tájékozódik, de a végső kérdésekben nem a Tiszta Ész, hanem elsősorban a Gyakorlati Ész Bírálata alapján.

Wundt programja szerint a metafizika az egyes tudományok folytatása: föladata ezek eredményeinek logikai szempontok szerint való továbbfejlesztése és egységes befejezettségre való juttatása. Ehhez a föladathoz Wundt metafizikája fölépítésében általában ragaszkodott is. Amennyire e felsőbb fogalmi régiókban tehetett, nem élt vissza az imaginárius transzcendencia jogával: ha valamit levezet, ezt csak gondolatlehetőségnek, világhipotézisnek, de nem valóságnak minősíti s nem cseréli föl a nagy német idealisták példájára a gondolatok szükségképi összefüggését a létnek és történésnek szükségképiséggel. Nagyobb empirista, semhogy a racionalistákkal minden észszerű dialektikumot mindjárt valósnak tartson. A tények kellő tiszteletével a tapasztalást iparkodik minden állításának mértékéül venni. Mint a neokriticizmus egyik irányának képviselője a romantikus spekulációktól való óvatos tartózkodással lépésről-lépésre halad az ismerés határai felé. Amikor azonban azt hiszi, hogy ezeket a határokat elérte s az értelmi ismerés helyett a transzcendens észismerés ritkább levegőjében, az «eszmék» szférájában mozog, óvatos tartózkodása megcsökken, mind jobban átengedi magát az egységelv föltétlen uralmának, az őt annyira jellemző, minden lehető álláspontot mérlegelő kritikai reflexió háttérbe szorul, különben mindig hideg s szárazon józan gondolatvilága fölött az ész romantikus lendületének szivárványa ragyog (pl. mikor levezeti, hogy a világ egyéni akarategységek totalitása; hogy a képzet különböző akarategységek konfliktusa útján jó létre; hogy a természet öntudatos, aktuális szellemmé vált, mert potenciálisan a szellem benne rejtett a természetben). Wundt voluntarizmusának romantikus

vonása, habár tartalmilag Fichte, Schelling, Schopenhauer és Fechner gondolataira emlékeztet, mégis egészben véve különbözik ezek romantikájától. E gondolkodók metafizikájának lelki forrása valami érzelemszerű «intuíció», esztétizáló inspiráció: belső «szemlélet» útján akarják ellesni s aztán fogalmi formába önteni a világ titkait. Az empirista és kritikus Wundt ellenben elsősorban logikailag szigorúan zárt világfelfogásra tör, melynek hézagait csak ott tölti ki a kombináló képzelet és ihlet, ahol a diszkurzív gondolkodás már tehetetlen, de ahol azért az egység eszményének igényeit az ész továbbra is követeli. S e ponton — bármilyen impozáns is Wundt rendszere a maga egészében — meg kell állapítanunk, hogy sokszor épen ott, ahol a gondolatok sorának egységes befejezését, mintegy zárókövét várnók, cserben hagy bennünket.

Wundt idealisztikus monizmusaival szemben táplált aggodalmaink e rendszernek részint módszerére, részint tartalmára vonatkoznak.

A régebbi deduktív metafizikával szemben Wundt az egyes tudományok legfőbb eredményeit «induktív módszerrel» feldolgozó metafizikát alkot. Ámde már az egyes tudományok, melyekre ez az induktív metafizika fölépül, egy csomó metafizikai előfeltevésre támaszkodnak, amikor pl. tényeket, valaminek létezését konstatálják: ez már bizonyos metafizikai elveket eleve föltételez. Az egyes tudományok már a metafizikán épülnek föl, hogyan volna tehát lehetséges, hogy a metafizikát épen a szaktudományok fényeinél induktív egyetemesítésével szerkeszszük meg? Az induktív metafizika lehetőségének kérdését itt csak érintve megállapítjuk, hogy Wundt konstrukciója sokszor összeütközésbe kerül a saját módszertani elveivel is. Nemcsak a tudományos ismerésben általában, hanem a metafizikai észismerésben, mint a tapasztalati ismerés folytatásában és kiegészítésében is, Wundt többször visszautasítja annak jogosultságát, hogy pusztán a nalogiákra támaszkodjunk. Fechner spekulációját is azon az alapon bírálja, hogy csupán analógiára építette föl, mely csak egy-két jegyre támaszkodik, a természettudományi módszerrel szemben, mely lehetőleg sok jegyre támaszkodó indukciót kíván. (G. Th. Fechner. 1901. 70—73. 1.) Amikor azonban magának Wundtnak kell metafizikája idealisztikus fordulatát igazolnia, ő sem tud egyébre, mint analógiára hivatkozni: a világ lényegét én-ünk lényegének, az akaratnak hasonlóságára, a makrokozmoszt a mikrokozmosz analógiájára kell gondolnunk, mert magunkat, az akaratot közvetlenebbül ismerjük, mint az anyagot. Amikor Wundt az imaginárius transzcendenciáról való fölfogását kifejti, rámutat arra, hogy a létezés módja többféle lehet, mint a metafizikusok hiszik. S mégis, midőn azt kutatja, vajjon a lét egységelve melyik fogalmunkkal egyezik meg, csak két lehetőséget lát: «A világot vagy anyagi, vagy szellemi egységnek kell gondolnunk, amennyiben általában egységnek gondolhatjuk — harmadik nincs». Ha azonban igaz is, hogy tapasztalatunkban csak anyagi és szellemi jelenségek tűnnek föl, azért még sincsen jogunk arra a határozott, minden más lehetőséget kizáró föltevésre, hogy a lét lényegét az anyag és a szellem kimeríti.

De vajjon a szellem joggal tekinthető-e merő akaratnak? Ez a kér-

dés már átvezet módszertani aggodalmunktól a Wundt metafizikai álláspontjának tartalmát érintő kétségekre, melyeket először O. Külpe fejtett ki. Lelki életünk elemzése több oly mozzanatot mutat ki, melyek egymásra vissza nem vezethetők. Ilyenek: a gondolkodás (tárgytudat), az érzelem s az akarat. A modern lélekbúvárlat a lelki élet monisztikus fölfogásával szemben, mely vagy a tárgytudatra (intellektualizmus), vagy az érzelemre (emocionalizmus), vagy az akaratra iparkodott az összes lelki tüneteményeket redukálni, ma úgyszólván egyhangúan a pluralizmus álláspontján van. Empirikus szempontból maga Wundt is ebben a fölfogásban osztozik. Amikor azonban a lelki étellel metafizikai célra analogizálás elhagyja az élménytapsztalás talaját, a lelki élet mozzanatai közül egyoldalúan az akaratot emeli ki s ennek nem is primátusát, hanem egyenest monarchikus hatalmát teszi meg a metafizika fundamentumává. Egyébként a természettudományos fölfogásnak a lelki életre való illetéktelen átvitele nyilvánul abban az elméletében, mely minden lelki életnek «végső elemét» egy bizonyos lelki mozzanatban, mint valami qualitative közömbös atomban találja meg. A kozmológiai és a pszichológiai probléma ebből a szempontból jogosan nem hozható párhuzamba: az egyén lelki lényege nem fogható föl úgy, mint a fizikai világ végső egységeinek lényege. Hogy az elemi lelki mozzanatok mikép alkotnak egységes összefüggést, ez a pszichológiának súlyos tapasztalati kérdése. Egyelőre azonban nincs jogunk arra az egyoldalú praedilectióra, hogy az egyik lelki mozzanatot a többi rovására lényegesebbnek tartsuk. Az akarat sem az «elem», melyre a többi minőségileg visszavezethető volna.

Maga Wundt is érzi annak szükségét, hogy a lelki jelenségek empirikus többféleségét valami módon megmagyarázza. Metafizikájának egyik Achilles-sarka épen az a mód, ahogyan a képzetet, a gondolkodást az akaratra iparkodik redukálni. Minden akarat hatása — mondja — magában véve «tisztá akarás»; a különböző akaratok egymásrahatásából azonban «képzelő akarás» jó létre. De vájjon a tisztá akaratok ilyen csodás összehatásából hogyan támadnak a képzetek? — ezt Wundt egészen homályban hagyja. Herbart a képzetek egymással szemben tanúsított ellenállásából, gátlásából vagy harcából vezetett le számos lelki tartalmat; most Wundt, aki pedig Herbartot igen élesen bírálja, a «tisztá akaratok» egymásrahatásából pattantja ki a képzetet.

A tevékenység és a szenvedés ellentétének sem tulajdonítható oly fontos és reális szerep, mert hisz ezek csak pusztá absztrakciók, melyek csupán egyetlen irányban, egyoldalúlag jellemzik a lelki életet. Ép így kereshetünk a lelki jelenségek körében más hasonló absztrakciót, melyet ugyanilyen joggal tehetünk meg a metafizikai egyetemesítés alapjául. Hogy az akarat, mint tisztá tevékenység, az egyes alany «sajátos léte», ennek kellő bizonyítása hiányzik. Az igazolás hiánya nem is volna szemére vethető egy «intuitív» metafizikusnak, aki végső elemzésben mindig az ő «belső szemléletére» hivatkozik; Wundt azonban, mint «induktív» metafizikus, maga hangsúlyozza a legélesebben a logikai igazolás köteleességét.

Egyik további nehézség, mely Wundt metafizikájából nem küszö-

bölközhető ki, az az ellentét, mely a realitás kérdését illetően Wundt ismeretelméleti és metafizikai álláspontja között megállapítható. Mint látjuk, Wundt szerint az eredeti tapasztalás egységes s csak a természettudományi és pszichológiai reflexió szögéből lehet szó külön tárgyról és külön szubjektív állapotokról: eredetileg a kettő a «képzettárgyban» elválaszthatatlanul van egyesülve. Wundt az ontológiai probléma megoldásában éppen abból indul ki, hogy a tárgynak és alanyának a reflexió által való elkülönítését ismét meg kell az észismeret szférájában szüntetni s vissza kell térni a képzettárgyak eredeti egységére. Azonban Wundt mégsem marad meg a képzettárgyak eredeti egysége mellett, mert az akarategységeket tekinti igazi realitásoknak, melyek éppen nem tekinthetők reflexió előtti élménytartalmaknak. Teljesen homályban marad, vajjon milyen viszonyban van az eredeti tapasztalásnak, a képzettárgyaknak föltétlenül megállapított realitása a racionális földolgozás, az észismerés által nyert gondolati tárgyak («akarategységek») realitásához? így ugyanazon tapasztalati tényekre vonatkozó, egymással összeférhetetlen realitások dualizmusával, tehát a következő, Külpétől fölvetett dilemmával állunk szemben: vagy az az igazi realitás, amit a tapasztalásban találunk — s akkor nyilvánvalóan fölösleges minden további metafizikai okoskodás a dolgok lényegéről (ez a pozitívizmus s Mach álláspontja); vagy az az igazi realitás, amihez gondolkodás útján jutunk s amit pusztá észismeret alapján határozzunk meg — s akkor a tapasztalás szükségtelen, mert hiszen úgy sem juttat bennünket realitáshoz (ez a mindenkorin racionalizmus álláspontja). A wundti metafizika kellő megalapozásához mindenesetre szükség volna a realitás kérdésének új megvizsgálására, hogy a jelzett alapellmondás kiküszöbölhető legyen.

A metafizikai idealizmus a világ lényegét a szellemből (Wundt voluntarisztikus idealizmusa az akaratból) vezeti le, mert szerinte a szellemet közvetlenül a maga végső valóságában mint abszolút realitást ismerjük meg: magunkat úgy ismerjük meg, amilyenek vagyunk; itt nincsen meg a «Ding an sich» és a «jelenség» ellentéte úgy, ahogy a külső világ megismerésében; itt a közvetlen tapasztalásban fölmerülő lelki valóság a végső valóság. Wundt is, mint a többi idealista, ezen az állásponton van: a lelki tartalom nem egy tőle különböző létnek pusztá jelensége, hanem maga a pszichikai valóság, vagyis a belső világ nem fenomenális, hanem reális.

Az idealizmusnak ezzel az alapdogmájával szemben azonban mindjárt több aggodalom támad. Először is azt kérdezhetjük, vajjon a belső világot, mint végső valóságot, fölfoghatjuk-e akkor, amikor lelki jelenségeinknek csak egy részét, ezt is csak egy-egy pillanatra tudjuk megragadni? Minden, már a jelen pillanat mögött maradt élmény nem közvetlenül, hanem csak emlékezet, retrospekció útján, tehát közvetve fogható föl, amikor már az eredeti lelki jelenség többé-kevésbé módosult, egyszerűbbé, schematikussá vált s eredeti valóságszínűlete elfakult számunkra. Ezek az emlékezeti képek tükröznék vissza az abszolút realitást? A belső világnak is túlnyomó része csak fenomenális számunkra. A jelen pillanatban aktuálisan átélhető s a maga eredeti mivoltában meg-

ragadható lelki mozzanatok száma rendkívül kevés. Számos lelki mozzanat, amelynek jelenléte utólag bebizonyítható, nem válik tudatossá. A pszichikum több mint az, ami a tudatban aktuálisan megragadható.

Hogy az élménytartalmak nem tekinthetők abszolút realitásoknak, abból is következik, hogy az ő fölfogásuk is régebbi tapasztalataink, szempontjaink, kategóriáink, szubjektív hangulatunk alapján megy végbe, akár csak a külső jelenségeké. Amikor a külső tárgyakat szemléljük, egyrészt csak bizonyos mozzanatokot fogunk föl belőlük, melyeket régebbi tapasztalataink, szokásaink, éppen uralkodó tudattartalmunk s hangulatunk határoz meg, másrészt a tárgyak szemléleti tartalmába számos olyan mozzanatot vetítünk bele ugyancsak régebbi tapasztalataink stb. alapján, melyeknek megfelelő ingerek most nem hatnak reánk. A szemlélet tehát többé-kevésbé deformálja a valóságot. Ugyanez áll a belső szemléletre is. Megelőző tapasztalataink, uralkodó tudattartalmunk, figyelmünk iránya, hangulatunk stb. többé-kevésbé módosítja az élménytartalmat az önmegfigyelésnél is, elvesz belőle és hozzá is tesz, szóval a lelki jelenséget másképp ragadjuk meg, mint amilyen magában véve, a maga abszolút valóságában. A gyakorlott lélekbúvár bizonyára másképp fogja föl («appercipiálja») a lelki valóságot, mint a laikus ember. Az önmegfigyelés magában véve nem a legtisztább forrása a lelki életről való ismeretünknek, ennek is szüksége van ellenőrzésre és kiegészítésre. A rendszeres kísérleti önmegfigyelés eléggé kimutatta, hogy az egyének önmegfigyelésük megbízhatósága szempontjából mennyire különbözők: ugyanazon föltételek mellett az egyik beszámolója hézagos, ingadozó, ellenmondó, a másiké teljes, határozott és egységes. Az önmegfigyelés megbízhatósága többé-kevésbé függ az egyén hangulatától, pillanatnyi diszpozíciójától, elfáradásától, gyakorlatától, érdeklődési irányától.

Ha továbbá a lelki valóságot mint abszolút realitást oly közvetlen evidenciával ragadhatnók meg, mint az idealizmus gondolja a pszichológjának nem volna oly hosszú a múltja s oly rövid a története; a lelki valóság természete nem volna ma is annyi szögesen ellenkező elmélet ütközőpontja. Hogyan volna megérthető a lélekbúvárlat lassú fejlődése, ha a közvetlen, belső szemlélet a lelki valóságot mindjárt adaequat módon ismerné meg? Nyilvánvaló, hogy a lelki jelenségek sokszor másnak tűnnek föl a tudatban, mint amilyenek a valóságban. Ezen az elvi állásponton vannak azok a metafizikusok is, akik a tapasztalható lelki jelenségek mögé olyan pszichikai realitásokat állítanak, melyek amazoktól lényegükben különböznek. Így — sajátságos — maga Wundt is, aki noha mint idealista hangoztatja a szellem abszolút valóságának közvetlen megismerését, még sem a közvetlenül, belsőleg valóban tapasztalt lelki tünetmények sokféléjére építi metafizikáját, hanem a racioniális úton nyert «tisza akarattal» fogalmára: a közvetlen lelki valóság mögé tehát egy, a gondolkodás által földolgozott igazi «realitást» állít. Így ellentétbe jut azzal az alapelvvel, melyen idealizmusa nyugszik: a lelki életet a maga abszolút valóságában közvetlenül ismerhetjük meg.

Ez az elv — mint láttuk — nincsen összhangban a tényekkel s a modern lélekbúvárlat eredményeivel. A lelki valóság adaequat ismerete épügy

a végtelen messzeségben csillogó, de el nem érhető eszménye a pszichológiának, mint a külső valóság teljes megismerése a végtelenben kitűzött célja a természettudományoknak. Így nagyon kétséges, vajjon jogos alapon áll-e Wundt idealizmusa akkor, amikor a világnak, mint az összes létezők totalitásának lényegét a lelki életnek hasonlóságára határozza meg, mely állítólag a maga abszolút valóságában ismerhető meg.

V.

Az etikai probléma.

1. Wundt metafizikáját elvileg az etika talajára építi: az ontológiai eszme főforrása a humanitás eszménye. Helytelennek tartja azonban a viszony megfordítását, az etikának a metafizikára való építését. Noha így többször hangoztatja az etika önállóságát, etikája egyrészt számos pontban metafizikai kiegészítést nyer s átolvad a vallásfilozófiába, másrészt pedig egyszerűen népszichológiává vagy az erkölcs és erkölcsi fölfogások történelmévé válik. Etikájának alapvonása — a spekulatív módszernek tett engedmények hangsúlyozása dacára — az értékelméleti empirizmus. Itt csak néhány alapvető kérdés szempontjából jellemezzük Wundt álláspontját, amiből egész etikai fölfogására fény derülhet.

Az erkölcsi fogalmak és eszmények eredetének problémáját úgy oldja meg, hogy elveti mind az apriorizmust, mind — de csak látszólag — az empirizmust. Az apriorizmust elfogadhatatlannak tartja azért, mert az erkölcsi fogalmak korok és népek szerint nagyon változók; az empirizmust pedig azért nem helyesli minden megszorítás nélkül, mert ez az erkölcsi fogalmaknak az emberiségben való fejlődését figyelmen kívül hagyja, már pedig ez a fejlődés oly állandó cél föltevésére kényszerít bennünket, mely felé az egész emberiség törekszik. Az erkölcsiség az egyetemes szellemi fejlődés törvényszerű terméke, melynek az emberiség eddigi története még csak egy része. A fejlődés gondolata Wundt etikájának alapelve. Ez határozza meg m ó d s z e r é t is. Az erkölcsi fejlődésről szerinte csak tapasztalat útján szerezhetünk ismereteket s az erkölcsiség elveinek nyomozásában is a tapasztalatból kell kiindulnunk. Ezt a spekuláció csak annyiban egészíti ki, hogy «olyan princípiumokat szolgáltat, melyek az erkölcsi világ lényegét értelmünkhöz közelebb hozhatják». Ugyanúgy áll Wundt szerint az etika terén is a dolog, mint az objektív természetismerésben. A tapasztalat bizonyos követelményekre utal ugyan, melyek nélkülözhetetlenek a tények összefüggésének megértésére, de ezek a követelmények maguk nem tapasztalati tények, az empirikus módszer csak előkészítheti őket.

2. Miképen jut Wundt az empirikus tényektől a spekulatív elvekhez? Erre nézve jellemző az a mód, amint az «objektív erkölcsi célok» fogalmához ér el. Kiindul a célok heterogóniájának fönnebb már említett tapasztalati törvényéből: a szabad emberi akarati cselekvések hatásai túlmennek az eredeti akarati motívumokon s így a jövő cselekvések számára új motívumok keletkeznek, melyek ismét új hatásokat idéznek elő. A célnak és a motívumnak ez a megnefelelősége azt bizonyítja, hogy

az erkölcsi fejlődés nem az egyének műve. A célok heterogoniája titokzatos tény marad, ha az individualizmus álláspontján maradunk, mely csak az egyéneknek tulajdonít realitást s nem ismeri el szellemi közösség valóságát, nem tud általános szellemi célokról azokon kívül, melyek az épen együttélő, egyénekben közösek; ellenben azonnal világossá válik, ha azon az állásponton vagyunk, hogy az egyéni lelki élet eredetileg mindenütt csak alkotórésze a közös szellemi történesnek, melyből kiszakítva nem is gondolható. Csakis így érthető hogy a szellemi életben bizonyos fejlődéstendenciák érvényesülnek, melyek az egyéni tudat és akarat körén kívül is hatékonyak. Csakis azon a metafizikai állásponton, mely a világot mint akarattotalitást gondolja, van értelme annak az etikai követelménynek, hogy az egyéni akaratot alá kell rendelni az egyetemes fejlődés céljainak, amely fejlődésben minden egyes egyén részt vesz. Eszerint az etika, mint az erkölcsi normák rendszere, a reális egyetemes akaratot megállapító metafizikától függ: a metafizika kölcsönzi az etika előfeltételeit is.

Ha azonban az egyéni akarat ennyire függ az egyetemes akaratától, ha az egyének, mint az öszszellem tagjának, nincsen metafizikai önállósága, vajjon nem mindig azt kell-e szükségképen tennie, amit az egészben elfoglalt helyzete meghatároz s vajjon akkor nem értelmetlen és fölösleges-e egyéni viselkedése számára normák fölállítása? Ha a «kell» fogalma úgysis födi a «lét» fogalmát, a metafizika mellett mi értelme van a külön etikának? Hegelnél, aki az univerzális szellem gondolatának legmerészebb képviselője, nincs is külön etika: ez egészen a történetfilozófiában oldódik föl, hisz az erkölcs csak az objektív szellem egyik formája.

Wundt az egyéni s az egyetemes akaratnak ezt az antinómiáját úgy próbálja megoldani, hogy rámutat arra, hogy az egyének egysége nem kezdettől fogva kész, állandó egység, hanem folytonos alakulásbari levő egység. Az egyéni akaratall szemben az egyetemes akarat nem mint egyetlen és oszthatatlan valami áll szemben, hanem «mint egységes akaratok fokozatos rendje». Ha az egyén a környezet közös eszméiből merít is, ezeket fokozatosan önállóan dolgozza föl. A család, község, iskola, állam az egyéni és az egyetemes akarat egymásrahatásán alapulnak, azonban energikus és öntudatos koncentracióra való képességénél fogva «a szellem eredeti teremtő erejét» az egyéni akarat képviseli. Ha pedig az egyetemes szellem fejlődés-folyamatában az iniciatíva mindenütt az egyéni akaraté, akkor igenis van értelme annak, hogy az egyéni akarat számára normák, objektív erkölcsi célok állíttassanak föl s így az etika is megőrzi a metafizika mellett létjogosultságát,

3. De melyek az objektív erkölcsi célok? Wundt az igazán értékes erkölcsi célokat egyedül az objektív szellemi alkotásokban találja meg, amelyekben részt vesz ugyan az egyéni tudat, de amelyek céltárgya nem az egyes maga (mint az egoizmus álláspontján), hanem az emberiség «egyetemes szelleme». Ez a lelki energiák folytonos növekedésének elve szerint mindig gazdagabb tevékenységet fejt ki. Eszerint Wundt etikai álláspontja nem az individuális evolucionizmus, mely az egyén önnön tökéletesedését tűzi ki, hanem univerzális evolucionizmus, mely a végső célt általában nem a múltó egyes létnek, hanem az emberiség együttes szellemi életének területén keresi. Igaz ugyan, hogy

mindig csak a kiváló halandók elenyésző kis számának adatik meg, hogy az egyetemes humánus célokra közvetlenül törekedjék, azonban ez a törekvés különböző közvetett célkitűzések formájában mindenki, még a legutolsó egyén számára is lehetséges. Így az egyén erkölcsi jelentősége teljesen megőriztetik, egyszersmind objektív ismertetőjelünk is van az egyéni cselekvés erkölcsi megítélésére. Eszerint nem abban áll az egyéni erkölcsiség, hogy a saját érdekünket mások egyéni érdeke mögé helyezzük, hanem abban, hogy az emberi közösség általános céljainak alárendeljük. Az önzetlen (altruisztikus) cselekvés tehát nem mint ilyen erkölcsös, hanem csak annyiban, amennyiben a közös társadalmi és emberi célokat szolgálja.

Amilyen szöges ellentétben van Wundtnak ez a fölfogása az individualisztikus és utilitarisztikus etikai irányzatokkal, oly mértékben közeledik a Kantra támaszkodó idealizmus etikájához. Ez a közeledés már abból a megegyezésből is eleve következik, mely Wundtnak és a német idealizmusnak a szellemről való fölfogása között fönnáll s melyet maga Wundt is hangsúlyozva kiemel. (Etik. I. 1912. V. 1.) Eszerint csak egyetlen etikai öncél tűzhető ki: az univerzális szellemi élet a maga folytonos fejlődésében. Minden egyéb emberi célt csakis erre kell vonatkoztatnunk. A szellemi élet fejlődése pedig természeténél fogva végtelen. Épen ezért az erkölcs nem kodifikálható mindörökre érvényes pozitív parancsok formájában. Az erkölcs legsajátosabb lényege a szüntelen, soha meg nem nyugvó törekvés: a már egyszer elért erkölcsi fok sohasem tekinthető végleges és maradandó célnak.

Wundt egységesítő törekvése azonban nem állhat meg az egyes akaratoknak egyetemes akaratközösségbe való egyesítésénél, mint végső célnál, mert az emberiség maga mulandó. Ezért fölteszi, hogy ez az ideális célkitűzés is, mint minden emberi-erkölcsi eszmény, egy végtelen erkölcsi világrendhez tartozik, melynek hordozójaként az abszolút világalapot, Istent, kell gondolnunk. Ezzel a gondolattal Wundtnál az etikai fölfogás már átmegy a vallás területére, ahol már minden szellemi alkotásnak és ebben megvalósított értéknek abszolút, örök érvényt kell tulajdonítani.

4. Wundt etikájának is megvannak a maga nagy nehézségei. Így elsősorban empirikus módszere. Az objektíve érvényes erkölcsi értékeket népszichológiai, etnográfiai, kultúrtörténeti tényekből tapasztaláulag akarja megállapítani. Ahol pedig elismeri az apriorikus («spekulatív») módszer jogosságát, ezt ott is csak mint a tények összefüggésének kauzális magyarázatát alkalmazza, mintha csak «objektív természetismerésről», nem pedig értékismerésről volna szó. Minthogy így az etika nem egyéb, mint a tényleges erkölcs vizsgálata, ahogyan különböző egyéneknél, népeknél és korokban jelentkezik, Wundt az etikai relativizmus képviselője: "nincsenek magukban, az emberi elismeréstől függetlenül érvényes erkölcsi értékek. Azonban bármennyi érdekes pszichogenetikai és kultúrtörténeti anyagot hordott is össze Wundt, nem vette figyelembe, hogy az erkölcs eredetének és érvényének kérdése két egészen külön dimenzióban mozog. Az eredet kérdésének szempontjából empirikus álláspontja teljesen igazolt: ez a ténykérdés csakis empirikus, de nem apriori módon

oldható meg. Azonban a helyes erkölcsi érték fogalma empirikusan sohasem igazolható; de úgy sem, ahogy látszólag Wundt próbál az empirizmus fölé kerekedni, t. i. «spekulatív módszerrel»), azaz metafizikai magyarázattal, amely megint csak a ténybeli, kauzális összefüggések hátterére vonatkozik. Az értékismerés nem észismerés: logikailag, «spekulatív» sohasem igazolható valamely erkölcsi érték. Wundt nem veszi figyelembe, hogy az erkölcsi értékítételek princípiumainak objektív érvényessége maga tovább már nem bizonyítható. Az erkölcsi értékismerés intuitív fölismerés, melyhez diszkurzíve sohasem juthatunk el. Wundt azonban diszkurzíve próbálja az etikai elveket bizonyos metafizikai előfeltevésekből, az «egyetemes akaratból», «egyetemes szellemből») levezetni s teljesen figyelmen kívül hagyja az értékismerés intuitív természetét. Azt hiszi, hogy a pusztá ész baconi «száraz fénye» mellett az értékproblémát is épűgy megoldhatja, mint metafizikájában a létproblémát oldotta meg.

Wundt etikájának a fejlődés gondolata a vezető alapelve. Az evolucionizmus azonban csakis úgy mutathatja ki, hogy az erkölcsi fogalmak fejlődtek, ha már valamit eleve, mint erkölcsöt föltételez, ezt pedig nem merítheti magából a genetikus vizsgálatból (a tények a maguk ténylegességükben egyformán értékesek), hanem csakis saját intuitív értékfölismeréséből. Az erkölcsök és szokások, kultuszok, jogi és társadalmi formák pusztá történetéből sohasem lehet megismernünk, vájjon milyen eszmények és normák tarthatnak igéiét egyetemes kötelezőerőre, milyen értékek értelmében kell életünket formálnunk. A természetes fejlődés törvénye nem esik össze szükségképen az erkölcsi értékek irányával, az erkölcsi akarás egyetemesen kötelező normáival.

Sőt az etikai evolucionizmus legnagyobb nehézsége épen a fejlődés fogalmában rejlik: a fejlődés fogalma meg sem szerkeszthető valamilye a priori érték mérő nélkül. Haladást a változások sorozatában, tökéletesedést, azaz fejlődést a folyamatok egymásutánjában csakis úgy tudunk megállapítani, ha már megítélési mértékünk, értékmérőnk van. Hogy egy változássort fejlődésnek, azaz értékbeli fokozódásnak minősíthessek, már burkoltan a változásokat valamely értékhez kell mérnem. Ezt az értékmérőt azonban nem meríthetem egyszerűen a történeti folyamatból, mert a későbbi folyamat nem esik össze szükségképen a magasabb értékfokkal, sem az emberektől egyetemesen helyesnek elismert viselkedési mód nem fedi szükségképen az igazán értékest. Wundt azonban ezt nem veszi figyelembe akkor, amikor az etikai öncélt (önértéket) az univerzális szellemi élet folytonos fejlődésében tűzi ki. Vizsgálja ugyan ennek a fejlődésnek metafizikai hátterét, de egészen mellőzi annak az értékmérőnek megvilágítását, melynek alapján az egyetemes szellem kibontakozásának változássorozata fejlődésnek minősíthető. Az az értékmérő, melyet burkoltan a priori föltétel ez, az emberi szellem önértéke.

Aristoteles valamikor a dianoetikus, az ismerésre irányuló erényeket fölébe helyezte az ú. n. etikai, akaraton nyugvó erényeknek: Wundt hasonló állásponton van, amikor a szellemi értékek és javak teremtését tűzi ki az ember legfőbb feladatául s ezzel az értelemnek a tisztán sze-

mélyi, az egyént mint ilyent kielégítő tevékenységét túlhaladva objektív, a közösség, az egyetemes emberi szellem számára való célkitűzéshez jut el. Ezért iparkodik az államnak, a társadalomnak, az emberiségnek túlnyomó jelentőségét az egyes egyének munkájával szemben állandóan kiemelni. Így kapcsolódik bele egyszersmind Wundt etikája Hegel hagyományába. Már Hegel elismerte az egyetemes akarat reális erkölcsi erejét. De Wundt szerint Hegel hibázott abban, hogy csak az egyetemes akaratot tekintette objektív erkölcsi hatalomnak, amelynek az egyéni akarat csupán öntudatlan hordozója és végrehajtója. Wundt az egyén és a közösség viszonyának ezt az egyoldalúságát meg akarja szüntetni, és pedig úgy, hogy az egyéni akaratot megteszi teremtvé s az egyetemes akaratot főntartóvá. Eszerint az, ami a fejlődésben új, az egyes akaratoktól származik s ezt a társadalom teszi a későbbi fejlődés számára használhatóvá s így őrzi meg a szellemi élet folytonosságát. Azonban az egyének nem egyformán teremtők: csak a vezető szellemek szabják meg igazán az egyetemes akarat irányát, az etikai génuszok, amelyeneket a történet szelleme évszázadonként vagy évezredenként csak egyszer szül. Ezek lendítik előre az erkölcsi életet, amikor az addig csak szunnyadó ösztönöket életre hívják.

Amidőn így Wundt Hegellel szemben a teremtő munkát az egyes egyéneknek tulajdonítja, éles ellentétbe jut a tőle annyiszor s oly erővel hangsúlyozott «egyetemes akarat jelentőségéről kifejtett elméletével. Egy helyütt maga mondja: «Legyen bár az egyes lét még oly gazdag és tökéletes, csak csepp az élet tengerében. Mit jelenthet az ő gyönyöre és fájdalma a világ számára?» Mi e kérdésre nem válaszolunk, hanem hegyében kérdezzük: Hogyan egyeztethető ez össze az egyes egyének iniciatív erejével, az egyetemes akarat számára való produktivitásával? Wundt az egyéni és az egyetemes akarat között összhangot akar létesíteni; vállalkozása azonban titkos dualizmusban végződik, ahol a célokat az egyetemes akarat tűzi ki s az eszközöket az egyes akarat termeli. E dualizmus mellett hol van a helye Wundt etikájában az olyan tragikus ellentéteknek, amelynek az egyes akaratnak a történetileg kialakult egyetemes akarattal való összecsapásából pattannak ki?

Bár elismeri Wundt, hogy a kezdeményező és teremtő erő az egyéni akaraté, de ezt az individualizmust nem fejleszti következetesen tovább: a Wundt-féle etikában az erős egyéniségeknek nem lehet igazi szerepe. Kiindulópontul elfogadja, de célpontul, etikai eszményül nem tűzi ki. Így az etikának lényege az «egyetemes szellem» ködében párolog el.

VI.

A német gondolkodás tipikus nemzeti sajátosságai Wundt világnézetében fokozott mértékben érvényesülnek: igazi germán szellemű gondolkodó. Az ellentétek kiegyenlítésére való törekvés, a harmónia eszménye: egység a sokféleségben és sokféleség az egységben — mint már többen rámutattak — mindenkor legfőbb tárgya és megoldási formája a német gondolkodásnak. A német filozófia kezdettől fogva az individualizmus és az abszolútizmus, a szabadság és a szükségképiség

egységére és összhangjára törekedett. Az első nagy német filozófusnak, Nicolaus Cusanusnak alapgondolata az összes ellentéteknek Istenben való egysége; J. Böhme miszticizmusa a jót és a rosszat világharmóniává egyesíteni iparkodik; Leibniznak, a *philosophus teutonicus*-nak, minden törekvése a test és a lélek, az anyag és a szellem, a kiterjedés és a gondolkodás, a tapasztalás és a spekuláció, a katolicizmus és a protestantizmus ellentétének kiegyenlítésére irányul, s a *praestabilita harmonia* elvével a világot eleve összhangzónak gondolja; Kant kritizmusának lényege az empirizmus és a racionalizmus kibékítése; az ellentétek legyőzésének, a szintézisnek elve még hatalmasabb motora Fichte, Schelling, Hegel és Herbart gondolatvilágának. Helyesen jegyzi meg egy német gondolkodó, hogy ha az angol a tézis népe s a francia az antitézisé, akkor a német a szintézis nemzete, mert mindig kiegyenlítést keresett az angol individualizmus és a francia abszolútizmus, az angol empirizmus és a francia racionalizmus között.

Wundt hű maradt a germán gondolkodás harmóniára való törekvéséhez; úgyszólván minden alapgondolata az ellentétek kiegyenlítése. A pszichikum és a fizikum szerinte lényegében egy, csak a megismerésük szempontjai különböznek. Elveti a materializmust, de nem csatlakozik a szubsztanciális spiritualizmushoz sem: a kettőt egybekapcsolja az aktualitás és a pszichofizikai parallelizmus elméletében, mely megőrzi mind az anyag, mind a szellem önállóságát. Pszichológiájának legfőbb princípiuma, a teremő szintézis elve, lényegében szintén a harmónia elve. Az egyes tudományok részletismeretével szemben Wundt gondolatmunkája mindig az egész mindenség eszméje felé irányul, a világ, mint totalitás felé tör, mert a rész csak az egész által válik érthetővé, csak az egészben s az egész által kap létezését, életet, cselekvést. Wundt logikájának is főcélja, hogy a tudományos munka e g y s é g é n e k tudatát megőrizze, az egész emberi tudás célját tartva mindig szem előtt; innen az a határozott egyensúly, melyben Wundt logikája a *glóbus intellectualis* két féltékéjét, a természettudományokat és szellemi tudományokat együtt tartja. Jellemző Wundtra a harmóniára törekvés szempontjából a szemléleti és az a priori ismeretnek, az empirizmusnak s a racionalizmusnak kibékítése a kritikai realizmusban; másrészt az okság és célszerűség fogalmainak, a mechanisztikus és teleológiai felfogásnak a szempontok különbözőségére alapított békés egybekapcsolása. Wundt egész metafizikája az immanencia és transzcendencia összhangba hozatala: az empirikusan adottnak gondolati kiegészítése. Ethikájában az empirikus és az apriorikus módszert próbálja egyesíteni: az erkölcsi élet tényeire is akar támaszkodni, de emellett normákat is akar megállapítani; az egyéni akaratnak is eleget iparkodik tenni, de az egyetemes akarat fejlődését is szerephez törekszik juttatni: individualista is, meg univerzalista is. Mindenütt az ellentétek szintetikus egységére, magasabbrendű harmóniájára tör. Milyen sikerrel? — ez a kérdés gondolkodásának alapirányát nem érintheti.

A német gondolkodás másik tipikusan jellemző vonása a metafizikai idealizmus: a világ lényege a szellem. A mindenség nem kész, befejezett való, mozdulatlan dolog, hanem végtelenbe nyúló fejlődés.

Az a létező, amely ilyen módon fejlődik, nem lehet más, mint az előttünk közvetlenül leggazdagabbnak, legértelmesebbnek, legnagyobb értékűnek föltűnő létező: a szellem. A belső világ a német gondolkodók legtöbbjénél nem holt pont, hanem élő forrás, nem mereven kifeszített lap, melyre mechanikusan vetítődnek a tapasztalás betűi, amint Locke tabula rasa-jára vagy Condillac emberszobrára, nem az érzetatomok üres váróterme, mint Hume gondolja, hanem eleven, szervesen belülről kibontakozó teremtő erő, monasz, amelyenné Leibniz a merev szubsztanciát átváltoztatta. A mechanizáló materializmussal szemben a sajátos német gondolkodás **d i n a m i k u s i d e a l i z m u s**: a világ lényege a folyton belülről fejlődő teremtő szellem s ez is az **a k a r a t** formájában. A külső makrokozmosz csak a mi belső mikrokozmoszunk vetülete. Ez az **e v o l ú c i ó s i d e a l i z m u s** — főként voluntarisztikus formában — a német gondolkodás legmélyebb értelme a misztikában, Cusanusnál, Leibniznál és Kantnál, Fichtenél és Hegelnél, Schellingnél és Schopenhauernél. Wundt gondolatának szellemi filiációja ezekhez vezet; maga is többször kiemeli, hogy filozófiájának kulcsa az a törekvés, hogy a kor pozitív tudományos eredményeit a német idealizmus alapgondolataival egyesítse. Idealistának lenni ebben az értelemben annyit jelent, mint a szellem, a teremtő akarat valóságában és méltóságában hinni. Ebben az idealizmusban Wundt nem méltatlan utóda nagy német elődeinek.

Komis Gyula.

A KÖZMONDÁS NÉPLÉLEKTANI TEKINTETBEN.

A NÉPKÖLTÉS hatalmas birodalmában külön tartománya van a közmondásnak. Míg a népdal az érzés közvetlen kifejezője, a ballada és rokonai a cselekvés költői ábrázolói a mese a képzelet országában törtétek elbeszélője, addig a közmondás a tapasztalatnak Velős mondásokba leszűrt eredménye; készen áll a nép életének minden mozzanatában, nem mint kiépített filozófiai rendszer, hanem mint elaprózott lelki kincs. Találó mondásaival kíséri, ítéli, biztatja, gúnyolja az embert tetteiben, törekvéseiben, tévedéseiben. Nem lelhetnénk rá megfelelőbb meghatározást, mint ezt: aprópénzre váltott bölcsesség.

A néplélek többi nyelvi alkotásával abban egyezik, hogy nem az e g y é n i, hanem a t ö m e g l é l e k t e r m é k e. Ha eredete egy-egy emberre megy is vissza, az egyszerű élet nem sokféle változataiban ismétlődő alkalmával az egyszer ejtett mondás többször feléled, egyre táguló körben ismertté válik. A szerző személye eltűnik, hiszen nincs is meg benne szerzőségének tudata; a mondás közkinccsé válik, öröklődik egyik nemzedék ajkáról a másikéra, útra kél egyik vidékről a másikra, végigjár az országon, sőt a nyelvi határokat is átlépve a nagy világba kószál, szóval vándorol időn és téren át.

Forrása a lényegében mindenütt és mindenkor egyenlő emberi értelem, a józan ész; igazolója a sokszoros tapasztalás, melytől értékét kapja; ezért mondják a közmondást a nép bölcsességének, az utcán járó bölcsességnek, arany almának ezüst-héjban, fűzetlen gyémántnak. Minden idők nagyrabecsülték mint az apák drága örökségét, mely nincsen könyvbe zárva, sem soklakatú kincstárba rejtve, hanem ott él a köztudatban mindenki ajkán, mint közvagyon, közkincs. A legrégebb írásos följegyzések már kész gazdagságot találtak, melyet nem bírt teljesen kiaknázni a tudománynak sokszázados hangyaszorgalma. Az újkor már nem kedvez életének, mint ahogy nem kedvez a néplélek többi megnyilvánulásának sem. Az iskola, a közlekedés könnyűsége, de főképen a nyomtatott betű elpusztítja a mező virágait, fölmenti a nép lelkét az önműködés alól, és kész, gyári tömegárújával elnyomja, megöli az egyszerűségében olyan bájos, közvetlen háziipar ösművészetét. Emlékeit a tudomány mentette meg forrásul és például a mindent egyformává lapító utókornak.

Az ókor hamar fölismerte a közmondás nagy értelmi és erkölcsi értékét. A legrégebb gyűjtemények egyike a Bibliának példabeszédei, melyeket Bölcs Salamon szerzőségével díszített fel a hagyomány kegyelete s a következő intéssel ajánlja az utódnak: «Hallgasd a te atyádnak böl-

cseségét és a te anyádnak oktatását el ne hagyjad. Mert kedves ékessége léssen a te fejednek, és aranylánc a te nyakadban». Épígy nagy becsben tartották a görögök és rómaiak a paroimiá-kat s az ad a gium-okat; a XVI. században «herkulesi» művébe gyűjti egybe őket Rotterdami Erazmus, a tudós humanista. A reformáció és ellenreformáció iskolái nagy erkölcsi értékük miatt a tanításban állandó segítségül veszik. A XIX. századnak a népiesség iránt való érdeklődése új szempontokat adott és sürgette gyűjtésüket és magyarázatukat. Nálunk a XVI. század óta vagy negyven gyűjtő fáradozott e kincs megmentésében, mely gazdag tárháza a néplélek költői, nyelvi s egyéb sajátságainak. (Teljesen tudományos gyűjteményünk azonban még ma sincs. Valamennyi gyűjtemény felsorolása és méltatása megvan A szólásokról című tanulmányomban, Magyar Nyelv 1909. és 1910; évf. és különnyomatban a M. Nyelvtud. Társaság Kiadványai 12. számában.)

A közmondás tartalmának megnyilatkozása három főformában történik. — (1.) A legegyszerűbb a megfigyelésen és tapasztaláson alapuló *megállapítás* (Szegény embert az ág is húzza. Zsíros konyhának sok az ebe. Pénz beszél, kutya ugat); ebben a megfigyelő pártatlanul és tárgyilagosan szóba foglalja tapasztalatát. — (2.) Második fok, midőn a megfigyelésből *ítélet* kerekedik, tehát a tények mérlegelése is érvényesül. (Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tüzök. Könnyebb a tálba aprítani, mint belé keresni. Az okos ember tovább lát az orránál. Aki keres az talál.) — (3.) A harmadik fok a leggyakoribb s a legfejlettebb forma, midőn a közmondás *tanács*-képen szól az emberhez, *életelvet* állít fel. (Kaparj kurta, neked is lesz. Ne ugorj ott, ahol árok nincsen. Amint veted ágyadat, úgy aluszod álmodat. Lassan járj, tovább érsz.) — Hogy ez a közmondás legteljesebb alakja, maga a köztudat is érzi. Ezért van sok közmondás magáról e tanács-alakról, mintegy értékelése e fajnak: Jó tanács aranyat ér, vagy sohasem késő. Hitvány tanácsnak is jó lehet a vége; ám a tanácsot sem kell vaktában elfogadni, ezért: Tanácsra hallgass, időtől várj. Bölcsőbb a reggelre halasztott tanács (ezt így is mondjuk: Aludjunk egyet rája, reggelre majd elválik), mert: Hamar tanács, hamar bánás; különben megvan az ember természetében, hogy szereti magát más dolgába avatni, pedig: Könnyű másnak tanácsot adni, nehéz magának; meg aztán olcsó is a szó: Adnak tanácsot, de nem adnak kalácsot, azaz a tettel adósak maradnak; ezért el is utasítjuk a kéretlen tanácsadót: Fogadatlan vagy hívatlan prókátornak ajtón ül vagy ajtó mögött a helye.

A közmondás a maga mivoltában a *tételes mondások* (sententia) közé tartozik, azaz olyan megnyilatkozása az emberi gondolkodásnak, mely a folyó beszéd-től mintegy elszigetelődik, zárt egésszé válik s mintegy csak belé van hintve, mint az önmagában zárt jegec az anyagzetbe, vagy hogy köznapibb, de közvetlenebb hasonlattal éljek, mint a mazsola a kalácsba. A *tételes mondások* főfajai a következők: (1.) az *axióma* (sark-

tétel, alapmondás), mely az emberen kívül álló természet örök törvényein alapszik, melyen nem változtathatunk, akarva nem akarva alá kéli vetnünk magunkat; igazsága önmagában van, nem szorul bizonyításra, legtöbbször nem is bizonyítható. Ilyenek a mennyiségtan, a természeti jelenségek törvényei (egyszerűség, esés, vonzás, halál stb.). — (2.) Második a *maxima* (életelv), az erkölcs, a jog, a társadalmi élet parancsai, melyeket követhetünk vagy elkerülhetünk tetszésünk szerint — természetesen a következmények elvállalásával — de nem vagyunk kénytelenek alájuk vetni magunkat. Ilyen a tízparancsolat, az állam törvényei, az illedelem, jó ízlés, tapintat megíratlan szabályai. — (3.) Harmadik faj az *aphorismus* vagy *aphorisma* (aperçu, ötlet), a gondolkodó elmének játszi terméke, elmés észrevétel, egy helyzet vagy eset eredeti és meglepő felismerésének kifejezése, a gondolatközlés fűszere, sokszor csipős, mint a borsszem az ételben.

A közmondás rendszerint maxima, de igen gyakran magára ölti az aphorisma tetszetős ruháját, hogy találó voltával meglepjen, mosolygó elmélkedésre bírjon, annál is inkább, mivel az, aki él vele, magamagát kiveszi azok közül, akikre céloz.

Ha közmondások tartalmát tekintjük, csodálkozás fog el, hogy bár számuk tekintélyes (5000-re tehető), tárgyuk aránylag szűk. De ez érthető, mivel az embernek legáltalánosabb, legegyszerűbb, az egész Világon egyenlő viszonyaira vonatkoznak, s mivel termőföldjük a kevés okoskodással beérő nép fiának elmélkedése. Nagy számuk onnan vari, hogy egyazon megfigyelésre az ember igen sok kifejezést talál, sokféle ruhába öltözteti őket. Ha valamennyi változatukat visszavezetjük az alap-gondolatokra, alig találunk többet háromszáznál. (Így kísérletté meg Dugonics András a közmondások tárgyi csoportosítását (1810, kiadás 1820), így Almásy János (1890), de a közmondások tudományos synonymikája még eddig nincsen megszerkesztve.) Példának okáért, ha azt akarja kifejezni, hogy «rossz cselekedetnek rossz az eredménye», akkor ezt többféleképpen fejezi ki: Gonosz eredetnek gonosz a vége. Nincsen oly gonoszság, mely idővel ki nem nyilatkozik. Ki más gonoszát keresi, ő maga vész bele. Aki másnak vermet ás, maga esik bele. Ki gonosznak szolgál, kín a fizetése. Rossz kezdésnek rossz hagyás a vége. Ebül gyűlt szerdéknak (jószágnak, vagyonnak) ebül kell vesznie. Addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik. Addig úszik a tők, míg el nem merül... stb., még legalább ötször ennyi. Némely gondolatra hihetetlen mennyi kifejezést talál a nép elméje a komoly kijelentésen kezdve a tarkaságban dúskáló képes beszédig; gondoljunk csak Sancho Panzára, aki egy-egy esetre csak úgy ontja a közmondások özönét derék urának, a búsképű lovagnak, Don Quijote bosszúságára.

Ha az ezernyi mondásban szétszórta tartalmat összefoglaljuk, akkor igen szilárd világnézet, világos életfelfogás, erkölcsi rendszer alakul belőlük, mely valóban magába foglalja az általános emberi tapasztalás leszűrt bölcsességét. Alapja az *erkölcsi jó* és a *gyakorlati hasznos* fogalma,

ezen épül föl az egész rendszer. *A jó* és a *hasznos* közt fölmerülhetõ ellen-tételen könnyû szerrel túlteszti magát. Ha nem érhet el valamit szépszerivel, egy kis furfangtól sem riad vissza: Erre közelebb, arra hamarább! Tudja, mi a jó, a helyes, az igaz; de ismeri az élet csalfaságát is. Ilyenkor nem áll elõ erkölcsi alapelvvel, hanem hol gúnyral, hol keserúséggel mutat rá visszásságaira; elõkerül a játszi tréfa, a csipõs irónia, a mindent megértõ, mindent megbocsátó mély humor: Szemesé a világ, szemérmes koldusnak üres a tarisznyája. Mondj igazat, betörik a fejed. Szegénynek a szerencséje is szegény. Gazdag hízik, szegény bízik. Gazdag özvegy-asszony mindig harmincesztendõs. Akármilyen vén az asszony, ha férjhez megy, csak menyasszony. Sokszor félreáll, egy találó ötlettel, képpel, megjegyzéssel jellemzi az élet vásárának egy-egy jelenetét: Három asszony egy vásár. Amit gondol, azt azonmód, nyersen kitálalja; udvariasság nincs a vérében, hízelgés nem kenyere: Akinek nem tetszik, tegyen róla.

A közmondás szereti ezért a szélsõ ellentéteket (poláris fogalmákat) egymás mellé állítani, egy kalap alá összevonni, hogy az ellentét annál szembetünõbb legyen.

Isten — ember. Emberé a munka, Istené az áldás. Szegény ember szándékát boldog Isten bírja. Segíts magadon, Isten is megsegít.

Isten — ördög. Amit Istentõl szánsz, elviszi az ördög. Az Isten hatalmas, az ördög nem alszik. Hol Istennek házat építenek, kápolnát (= korcsmát) guggaszt mellé az ördög.

Asszony — férfi. Asszony nem ember. Asszony ne ártsa magát a férfi dolgába. Kutyának, gazdának kint a helye, macskának, asszonynak bent. Nem kereshet annyit a jó gazda, mennyit a rossz asszony eltékozolhat.

Öreg — fiatal. Fiatalság bolondság, öregség gyöngeség. Öregek tanácsa, fiatalok munkája. Jámbor ifjúból válik a jó vén ember. Többet ér a vén sas az ifjú bagolynál. Ki ifjan jól gyújt, öregén jól fût. Amilyen az apa, olyan a fia. Jancsi ahogy szokta, János el nem hagyja. Nézd meg az anyját, vedd el a lányát. Kicsi gyerek kicsi gond, nagy gyerek nagy gond.

Úr — paraszt. Kapás a kapással, úr az úrral. Suba a subával, guba a gubával. Nagyúrnak szolgálja is kevély. Senki sem úr szolgálja elõtt. Az úr pokolban is úr.

Gazdag — szegény. A gazdag elnyeli a szegényt. Gazdagnak is csak kettõ az orralika, mint a szegény ember malacának. Gazdagot pénze, szegényt esze segíti. Kutyá is jobban ugatja a szegényt, mint a gazdagot.

Kifejezésmódjában a közmondás lehetõ *rövidségre* törekszik: Kevés szóval sokat mondani. Kiválasztja az esetek sokaságából a legjellemzõbet, egyben összefoglalja a hasonlók tarkaságát, egy általános tétel alá rendeli a különös esetek sokféleségét. Ez adja meg *erejét*, hathatóságát, mint az óramû hajtókerekébe szorított rugónak. A maga helyén elpattanott közmondás jobban hat, mint az érvek hosszú láncolatán felépített bizonyítás: Rövid prédikáció, hosszú kolbász. Nem hiába,

hogy az élő szó mesterei, a XVI. és XVII. század vitatkozói, Pázmány Péter s a többiek szívesen éltek vele. Igaz, hogy egészséges, józan ész is kell befogadásukra, a kaviáron elkényesedett selyem gyomornak ez nagyon parasztos táplálék.

A közmondás nem igen kerüli az általánosságot, az elvontságot, ha velősen teheti; de szívesen fordul a szemléltetéshez is, mely látható képből hozza szemünk elé, megtestesíti azt, ami a gondolatvilágában testetlen. Szereti az elvont általánost látható képből bemutatni, valóságos képmutogató. Erre aztán jó minden, ami az embert a valóságban körülveszi: az otthon, a ház, az udvar, a gazdaság, a falu alakjai, állat, növény, szóval minden, ami szemlélete körébe esik. A nép embere kevese figyel meg, de amit szemre vesz, azt minden porcikájában ismeri. A feltevés azonban mindig az, hogy vele magában valamilyen vonatkozásban legyen: használjon vagy ártson, csak tartozzék bele életébe; ami ezen túl van, azt nem látja, mert nem érdekli.

Ha azt akarja kifejezni, hogy mindenki rendelkezik a maga körében, akkor a gazdasági udvar adja a képet: *Kakasis* úr a maga szeméjén. *Eb* is parancsol a maga farkával. Ha a munkás férjet s a pazarló asszonyt veti egybe: *Nem kaparhat annyit a kakas, hogy a jérce szét ne rúgja*. Az öregnél okosabb lenni akaró fiatalint: *Tojás akar okosabb lenni a tyúknál*. Tanulj tinó, ökor lesz belőled. A gazdag portáján élő szegényről: *Könnyű asztag mellett kalászt szedni*. Az erőszak ellen panaszkodó gyengének ezt a kétséges vigaszt adja: *Farkas megeszi a bárányt, ha béget is*. Ha valaki módján felül hivalkodik: *Úri bicsak fanyelű*. *Fenn az ernyő, nincsen kas*. Titoktartásra figyelmeztet: *Az erdőnek füle van, a mezőnek szeme van*. Óvja azt, ki az apróságot kicsinyli: *Kis felleg is nagy esőt hozhat*. A napvilágot kerülő embert jellemzi: *Nem jó madár, amely éjtszaka jár*. A jóban elbízott intése: *A tej nem fenékig tejföl*. A hamar ítéletű: *Végén csattan az ostor*. *Nyugtával dicserd a napot*.

Sokszor halljuk, hogy a közmondásban nyilatkozik meg legjobban a nemzeti sajátosság, észjárás, gondolkodás; hogy a közmondás legjobb kifejezése a nemzeti jellegnek. Ha a *valódi* közmondásokat vizsgáljuk, akkor ez a vélemény tévedésnek bizonyul, melyet egyszer valaki sebtiben kimondott s azóta utána mondja mindenki. A tévedés oka az, hogy a *közmondást* nem különbözteti meg a *szólásmódtól*. Mind a kettő *közkeletű, állandó szókapcsolat*; csak hogy míg a közmondás értéke a *gondolatban* van, addig a szólásmódé a *kifejezésben*; a közmondásé a *tartalomban*, a szólásmódé az *alakban*; a közmondás *gondolati* eleme a beszédnek, önmagáért van, a szólásmód *stilisztikai* elem és *díszül* szolgál, mert valamely fogalomnak képes előadása és mindig *szó helyett áll*. A közmondás megtartja nyelvtani alakját, változatlanul zárt és egységes szókapcsolat, mely a mondatok közt a mondatban, mint önálló mondat áll. A szólásmód nyelvtanilag alkalmazkodik a mondathoz, melyben előfordul, mint az a szó, melyet helyettesít. Például: «Mondtam neki, ne

hirtelenkedjék: lassan járj, tovább érsz (közmondás), de nem fogadta szavam». «Figyelmeztettem őket, ne bízzanak az emberekben, cserben fogják hagyni őket, mint engem is cserben hagyta k». (Szólásmód, nyelvtanilag alkalmazkodik személyhez, időhöz.) A szólásmód két kézzel aknázza ki a nemzeti vonatkozásokat, a történelem múltját, a faji vonásokat, a sajátos szokásokat; a közmondás általános, a földön szinte mindenütt azonos emberi körülményekből ered, az egyszerű, kezdetleges szemlélet terméke s igen ritkán merít a különös, nemzeti vonásokból. Jellemző nemzetköziségére, hogy mint a mese vándorol a világ egyik végéről a másikra; a legtöbb megvan szinte minden nyelvben. (L. Reinsberg-Düringsfeld: Sprichwörter, I. II. 1872. és Margalits: A magyar közmondások rostája. Ny. K. 29. és 30. köt.) Legtöbbször fordítható is, majd azt mondom: fordítódik. (Ennek bámulatos példáját adta Györy Vilmos Cervantes-fordításában.) A szólás legritkábban fordítható. Ha közös a szemléleti alap, akkor könnyen átmege ugyan egyik nyelvből a másikba, mint a jövevényszó, de ha nem, akkor teljesen más szemléleti képpel kell helyettesíteni, amelynek fogalmi értéke azonban azonos vagy hasonló. Például ez a közmondás: Egy bolond százat csinál, szószerint megvan minden európai nyelvben; ez a szólás azonban: K irántják alóla a gyékényt, németül: jemandem den Gar aus machen, franciául: donner le dernier coup, angolul: to put a nand to person, olaszul: mandar qualcuno al rovina; minden nyelv más-más tárgykörből veszi a képet. Akárhányszor nem is található más nyelvben egyértékű kép s akkor a saját jelentésű, nem képes szóval kell fordítanunk; pl. cserben hagy (a bőrcserző iparból vett kép), németül: im Stiche lassen (a lovagok forna-játékából), angolul: to leave person in the lurch (a vadásznyelvből), míg a franciában és az olaszban csak pusztá szót találunk helyette: abandonner és piantar. Ha már a szavak fordítása is igen nehéz dolog, a szólásé legtöbbször lehetetlen; ha mással helyettesítjük, az eredeti hangulat is teljesen elvész.

A közmondás az emberiség közkincse, a szólásmód egy-egy nemzeti nyelv külön tulajdona. A nemzetközi közmondások élén állanak azok, melyek a Bibliából terjedtek világszerte; nincs a föld kerekiségének népe, még a keletázsiaiakat sem véve ki, melynek nyelve ne volna telítve a belőle származó közmondásokkal és képekkel. Tóth Béla gyönyörű könyvében, a Szájru-l-szájra című szállóige-gyűjteményben csak a legismertebbek közül másfélszázat sorol fel, melyek szinte mindennap ajkunkon forognak: Nem jó az embernek egyedül lennie. Szemet szemért, fogat fogért. Nyomtató ökörnek nem kötik be a száját. Aki másnak vermet ás, maga esik bele. Nincs új a nap alatt. Többet ér az eleven kutya a döglött oroszlánál. A nép szava Isten szava. Addig nyújtózz, ameddig a takaród ér. Aki szelet vet, vihart arat. Ma nekem, holnap neked. Nem kell a gyertyát véka alá rejteni. Két úrnak nem lehet szolgálni. Új bornak új tömlő. Vak vezet világtalant.

A közmondások nemzetközi volta már E r a s m u s figyelmét is magára vonta, de gyűjteményében a görög, latin és bibliai párhuzamon kívül ritkán terjeszkedik ki más nyelvekre is. A XVIII. és XIX. század számos gyűjteményt hozott létre, melyben öt-tíz nyelv e nemű termékei vannak egymás mellé állítva. A magyar irodalomban Gaal György szerkesztett egy hatnyelvű gyűjteményt. (1830.) W a n d e r Sprichwörter-Lexikon-jában néha húsz nyelvből idézi a rokon szólásokat. A germán és a román nyelveket, beleértve táj szólásaikat is (sokszor 200-ra megy számuk), a Reinsberg-Düringsfeld-féle műben találjuk feldolgozva (Sprichwörter. Leipzig, 1872.), valamennyi ilyen természetű műnek teljes irodalmával minden nyelvből. Legtanulságosabb Ida v. Düringsfeld háromkötetes műve: Das Sprichwort als Kosmopolit (Leipzig) 1803.), mely legékesebben szóló tanúja a közmondás világpolgárságának. Egy-két példa elég lesz ennek szemléltetésére.

Aki á-t mond, annak b-t is kell mondania, 8 nyelvben van meg 23 változatban. Sötétben mindén tehén fekete, 20 nyelvben 34 változatban. Nem mind arany, ami fénylik, 24 nyelvben 68 változatban. Lássunk egyet néhány változatával: Kéz kez et mos; latin: M a n u s m a n u m l a v a t; francia: U n e m a i n e l a v e l' autre; olasz: U n a m a n o l a v a l' a l t r a; spanyol: U n a m a n o l a v a l a o t r a; portugál: H u m a m ã o l a v a l' a o u t r a; oláh: M a n a s p é l a p r e a l' a; német: E i n e H a n d w ä s c h t d i e a n d e r e; holland: D e e e n e h a n d w a s c h t d e a n d e r e; angol: O n e h a n d w i l l w a s h t h e o t h e r... Így dánul, svédül, norvégül s még sok más nyelven.

Az ilyen közmondásnak családfáját fölállítani, a vándorlás útját kimutatni, végtelen nehéz munka, mivel az adatok kora rendszerint ismeretlen. A közmondás ugyanis már évtizedeken s még hosszabb időn át élhet a beszélők ajkán, míg följegyzésre kerül s ezért a legbiztosabb meghatározó jegy, az *időrend*, alig állapítható meg. De mint a mesekutatásban, úgy a közmondások vizsgálatában is hasznosan lehet érvényesíteni a jellemző elemekből alakult típusok földrajzi csoportosítását. Például a főntebb idézett: Sötétben minden tehén fekete, Közép-Európában van elterjedve; a tehén helyett macskát találunk délen és nyugaton; a skandinávok pedig disznót tesznek helyébe. Így megkapjuk e g y a l a k h á r o m változatának *földrajzi* elhelyezkedését, melyből már lehet folklorisztikai következtetést vonni. Ugyanebben a közmondásban némely helyen a sötét helyett éjjel van, a fekete helyett szürke vagy egyforma, ezeket egymással egybevetve még szűkebb területekét kapunk. Ha így valamely közmondásban több jellemző és váltakozó elem van, az elterjedés térképe még pontosabb lesz s ennek adatait összevetve az időrenddel, megállapítható az *átadó* és az *átvevő* nyelv, a vándorlás, a származás. A végső eredet azonban rendszerint homályban marad. Ehhez a kutatáshoz azonban mindenképp nemzetközileg megállapított, egységes rendszerben csoportosított gyűjteményekre volna szükség; erre egyelőre gondolni nem igen lehet.

Nemzeti, jobban mondva faji vonás akkor ütökzik ki erősebben a

közmondásból, ha a maga vagy a vele érintkező, másnyelvű nép sajátosságait jellemzi. Ez maga irányában büszke ráartisággal, másról pedig leginkább csúfondáros gúnyval történik. Ebben a nép olyan, mint a naiv gyerek, melynek kegyetlenül éles megfigyelése van minden iránt, amit neveltség tárgyává tehet; fokozza ezt az ösztönszerű idegenkedés minden «más» iránt. Ahogy a szomszédos gyerekek a kerítésen át egymásra öltik nyelvüket, úgy tesz a nép gyermeke is. Magyar a magyart földi-nek hívja, a német neki sógor, a tót atyafi, a cigány koma, a zsidó szomszéd. A *magyar* önjellemzése a közmondásban igen gazdag; dicsekszik erényeivel, de ismeri a maga hibáit is. Magyar ember megtartja a szavát. Magyarnak nyelvén a szíve. Szóbul ért a magyar. Tromfot tromffal fizet a magyar. Három a magyar igazság. De: Kár után okos, vagy Kárán tanul a magyar, vagy Második esze jó a magyarnak. Magyar tűz szalmaláng. Ritka magyar adta nélkül (= szitok). Történeti háttere van ennek: Tatár étel, török tánc, magyar adta: ördög tánc. A bécsi politikára céloz: Vakulj magyar, ne — l á s s tót. A jobbágyság idejéből való ez a találó jellemzés: Sváb jobbágy: vajasköcsög; tót jobbágy: túrós zacskó; magyar jobbágy: perlő társ. — A nemzetiségeket a magyar közmondás nem tünteti fel a legkedvezőbb színben; nem hisz nekik, bizalmatlansággal viseltetik irányukban, csak azt látja meg bennük, ami gúnyra, tréfára való. Ez azonban nem nemzeti vonás, hanem a nép naiv emberének általános sajátossága világszerte. Ha a tót, német, oláh, szerb gyűjteményeket forgatjuk, a magyar ember képe épen olyan kedvezőtlen, mint a nemzetiségeké a magyar közmondásban. De ép úgy acsarkodik a német közmondás a franciára meg az olaszra, az olasz a franciára meg a németre, a francia a németre meg az olaszra; így az ázsiai népek is egymásra, az amerikaiak is azon mód: szomszéd a szomszédot ki nem állhatja, irigy rá, gyűlölködik vele; azon túl élő második, harmadik szomszédal már a nép nem törődik, csak azzal, akivel érintkezik. Ez megint igen jó bizonyíték, mennyire mutatja a közmondás az egyetemese emberi lelket. A magyar közmondásban legrosszabbul jár a *cigány*. Százakra megy a *cigányról* szóló közmondás. Alázkodó sunyisága, veleszületett irtózkodása az igazmondástól, gyávasága, enyves ujj, élődsi ragaszkodása örökös céltáblája a tréfának, gúnynak. Valahogy a maga torzított tükörképét látja benne a magyar és fájó könny szökik szemünkbe a nagyidai dádek hősködésén, melyet ma jobban értünk mint hét évtizeddel ezelőtt: A h á n y c i g á n y, a n n y i l o p ó. N e m s z o k t a a c i g á n y a s z á n t á s t. C i g á n y t ó l n e v é g y s z e n e t. H a t c i g á n y e s k ü d ö t t r á: s z e m e n s z e d e t t h a z u g s á g. M i n d e n c i g á n y a m a g a l o v á t d i c s é r i. E z c s a k n é h á n y s z e m e l v é n y a z e f f a j t a k ö z m o n d á s o k b ó l; h a h o z z á v e s s z ü k a n é p f a j o k r ó l s z ó l ó s z ó l á s m ó d o k a t i s, a k k o r l e s z t e l j e s s é a z a k é p, m e l y e t e g y i k a m á s i k á r ó l a l k o t; s o k s z o r t o r z k é p, d e h i s z é p a t o r z k é p s a j á t s á g a, h o g y a j e l l e m z ő v o n á s o k a t t ú l o z z a. A v i l á g o n m i n d e n, n é p k ö z m o n d á s a i g y c s ú f o l j a s z o m s z é d j á t.

Formára nézve a közmondás a velős, rövid fogalmazást szereti és

kerüli a köznyelv körülményességét, elveti a lényegtelen elemeket, hogy a lényegest annál inkább kiélezzze. Ezért hiányzik gyakran a névelő: Szegény embert ág is húzza, Járt utat a járatlanért el ne hagy; elmaradnak a lényegtelen, gondolatban kiegészíthető mondatrészek: Embert szaván, ökröt szarván (t. i. kell megfogni). Szegődött bér, osztott konc. Mondatalkotása az egyszerűen kijelentő vagy felszólító mondat: Sok lúd disznót győz. Pipád, puskád, feleséged sohase bízd másra. Legtöbbször két mondatból való összetétel; ritkábban két egyrangú főmondat, gyakrabban logikailag alárendelés, bár nyelvileg mellérendelésnek látszik. Az ilyen *páros szerkezetben* a két fél lehetőleg egyenlő terjedelmű, egyenlő súlyú, mint a mérleg két karja. Erre a párosságra, páros tagoltságra törekszik már az egy mondatból álló közmondás is: Ifjúság || bolondság Sok kéz || hamar kész. Cukorszopás || gyerekszokás. A két mondatból álló összetételekben pedig olyan gyakori, hogy valósággal beletartozik jellemző sajátosságai közé. Innen van, hogy a szerkezet már ritmusba lendül s ha egy közmondásnak több századból való változatjait ismerhetjük, valósággal rajtakapjuk a ritmust kialakulásán és alakító működésén; észrevesszük, hogyan csúszik be mindinkább a rím is, mély a ritmusos sort kiélezi, hathatósabbá teszi. A ritmus és a rím befejezi a közmondás fejlődését; a gondolat szabályos, zárt formába jegecedik s több változáson nem is megy át többé. Minél formátlanabb a közmondás, annál fiatalabb korú, minél formásabb, annál régibb, mert évtizedek, évszázadok csiszoltak rajta. Külön tanulmányra volna érdemes kutatni a verses forma hatását az alaki szerkezetre s a tartalom kialakulására észlelték már eddig is, de nem aknázták ki eléggé nyelvtani, verstani s egyéb tanulságait. Ízelítőül csak néhány példát az egyszerű, összetett sorok közül, kezdődő rímmel, egyszerű alliterációval, majd többszörös alliteráció rímmel vegyest és tiszta rím:

- a) Nincsen ember | hiba nélkül.
Ki ebbel hál | bolhásan kél.
- b) Lányomnak | mondom || menyem értsen | róla.
Emberé a | munka || Istené az | áldás.
- c) *Ebet* | szőriről || madarat | *tolláról* || embert | *szaváról*.
Vess az *ebnek* | nem harap *meg*.
- d) *Járt* utat a | járatlanért | el ne hagyd.
- e) *Bőben* bűdös | éhben édes.
Szegény ember | szándékát || boldog Isten | bírja.
- f) Vert viszen | *veretlent* || agya feje | *töretlent*.
- g) Eb, aki | *bánja* || kutya, aki | *szánja*.

A tartalomnak kiélezése továbbá abban is nyilvánul, hogy meglepő fordulatra, csattanó végre, élcre törekszik; játszik a fogalmakkal; látszólagos ellenmondásban, képtelenségben, találós mesében mély igazságot mond: *Ninc s k ö n n y e b b a t e l i e r s z é n y n é l* (: gazdag könnyen él) és ellentéte: *Ninc s n e h e z e b b a z ü r e s k o s á r n á l* (= szegény ember nehezen él). Nem keveset iszik, hanem sokszor. Ez gyakran átsap az alaki játékba, a szójátékba: *Hagyma lesz holnap* (: takarékoskodj: hagyj ma, akkor lesz holnap is; a játék a szóhatár eltolása). *Ninc s e n r o s s z a b b a s a j t n á l* (t. i. ha nincsen sajt, az rossz).

Végül még egynéhány szót a közmondás testvéréről, a *szállóigéről*. Végső fejlettségükben teljesen egyformák, mind a kettő *közkeletű, állandó szókapcsolat bizonyos gondolat tartalom velős, zárt alakú kifejezésére*. Eredetükben azonban különböznek. Míg a közmondás szerzője elvész a tömegben, addig a szállóigének határozott szerzője van, kinek lelki tulajdonjoga nem vész el. Már ebből is az következtethető, hogy a szállóige műveltségben, elméleti fejlettségben magasabb rétegből származik, bonyolultabb viszonyokból ered, szövevényesebb lelki folyamatok tolmácsa. Rendszerint egy szerzőnek művéből önállóan szárnyra kelt gondolata, ötlete, mely alakjánál és tartalmánál fogva az emberben valaminek leghathatósabb kifejezéseként tűnik fel, megkap minket; hasonló alkalommal a szerző szavaival ismétljük, mert úgy érezzük, hogy ezt jobban kifejezni nem tudjuk. A szállóige voltaképpen nem egyéb, mint *közmondássá vált idézet*. Mikor vele élünk, már nem is gondolunk a szerzőre, mert lelkünk tulajdonává lett. Ha megdöbbenő hír vételekor felsóhajtunk: «Egy röpke szóban mennyi fájdalom», nem gondolunk Arany Széchenyi-ódájára; ha bánatunkat vidámságba fojtva mintegy mentegettjük magunkat a «*Sírva vigad a magyar*» mondással, nem jut eszünkbe Bajza Boréneke. Ép ez a különbség *idézet és szállóige* között, hogy az előbbi tudatunkban még össze van forrva szerzőjének nevével, mert tőle kapja a súlyt, a veretet, a tekintélyt; az utóbbi elveti a szerzővel való kapcsolatot, a súly pusztán a tartalomban van s így közmondásként használjuk. Megtörténik, hogy a gondolatnak az eredeti szövegben nincs meg a kellő élessége, csattanóssága, nem eléggé *zárt*; ilyenkor az idézet a közbeszédben átalakul, elejt minden lényegtelenet s így eléri a közmondás zárt és nyomós jellegét. Például Széchenyi Hitelének végsorában ezt mondja: «Sokan azt gondolják: *M a g y a r o r s z á g* — volt; én azt szeretem hinni: lesz! «Ebből csinálta a köztudat ezt a híres, sokszor nem- és félreértett szállóigét: «*M a g y a r o r s z á g* nem volt, h a n e m lesz». Érdekes, hogy maga Széchenyi saját gondolatának szállóige-szerű alakját ilyen változatban írta a debreceni kollégium könyvtárának vendégkönyvébe, mikor 1846 augusztus 5-én meglátogatta: «Magyarország rosszul *volt*, meglehetősen *van*, jobban *lesz*.»

Madách Ember tragédiájában a rabszolga sóhaja: «*Milliók egy m i a t t!*» annyira velős és zárt, hogy változatlanul átment a köztudatba; de az utolsóelőtti színben az eszkimó kívánságát: «Ha Isten vagy, tegyed, könyörgök, hogy *kevesebb ember legyen s több*

fóka», a köztudat kiemelte a szövegkapcsolatból, a gondolatot önállóvá és alakilag zárttá tette: «Sok az eszkimó, kevés a fók a!» s íróniával jellemzi így a kenyérért való tülekedést. Így hidalja át a szállóige azt a távolságot, mely az egyéni lélek alkotása: az idézet, s a tömeglélek terméke: a közmondás közt van; ezzel rá is világít a közmondásnak adatszerűen nem igazolható keletkezésére is. Záradékul hadd idézzek egy jellemző példát arra, hogy a költői külsőre, a verses formára való törekvés hogyan alakítja a szálló igét is. Győry Vilmos Shakspere vígjátékának címét: «All's well that end's well» így fordította: «M i n d e n j ó, hajó a vége; ez mind az eredetinek, mind a német «Ende gut, alles gut» hatása alatt, de főképpen a ritmus és a lappangó rím kedvéért («mely kitör s eget kér») a közszájon így alakult át: «M i n d e n j ó, h a v é g e j ó!

Tolnai Vilmos.

OSWALD SPENGLER.

(Der Untergang des Abendlandes, Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte, I. Band: Gestalt und Wirklichkeit, 1918. XVI—639).

Mottó: οὐ χρὴ δὲ κατὰ τοὺς παρανοουήτας
ἀνθρώπινα φροεῖν ἀνθρώπων ὄντα οὐδὲ θνητὰ τὸν
θνητόν, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται ἀθανάτίζειν.
Aristoteles, Eth. Nicom. 1177 b.

MINDEN kultúra az emberi életfokozatokat futja be. Mindeniknek megvan gyermekése, ifjúkora, férfiaságának és elaggásának ideje», így mondja ezt Spengler 200 évvel V i c o után (157. 1.). Akkor természetesen halála is megvan, s ép modern nyugati kultúránk eljövendő halálát magyarázgatva, előrejósolva írta meg Sp. vaskos kötetét. De minden látszat szerint: nem egy biológiai analógiával, hamis analógiával van az efféle hasonlításoknál dolgunk? A múlt eddigi tapasztalatai, a valóban elmúlt, de emlékből tovább élő kultúrák alig adnak jogot azon állításra, hogy miként az állati vagy növényi egyedeket, úgy az emberi műveltség «individuumait» is minden időre halandóknak kell tartanunk. Sp. könyve — mint majd látni fogjuk — saját szerzőjének szándéka szerint a *historismus* legnagyobb igényű vállalkozása. Az elmékedések alapját szolgáltató feltevés nem valami biztató; mert az a felfogás, mely kultúrát állat-növény képére gondol el és mintájára magyaráz, tiszta *naturalismus*.

Mintha Sp. egybevetéseinek némi igazolását adná azon fejlődés, melyet ő a kultúrából a civilizációba való átmenetnek tekint és nevez (44. 1.). Valamikor élő tartalmak elpusztulnak vagy pusztá formává lesznek; a társas organizmus anorganikus részeire bomlik szét; a közvetlen érzést a reflexió váltja fel; a művészetet a tények, a tett emberei szorítják háttérbe; vallás, metaphysika helyét a tudomány foglalja el, mert az egész világ intellektualizálódott. Modern életviszonyainkban nem ismeretlen folyamatokról van itt szó és más műveltségek, más korok is mutatnak rájuk példát. De e gyakran nem is együvé tartozó folyamatok leírásának és értelmezésének sem oly egyoldalúnak, sem oly irányzatosságnak nem szabad lennie, minővé azt Sp. *romantika* teszi. Amilyen jól látja Sp. az időnek sorvasztó, őszítő erejét, ép oly tudatosan huny szemet a mindig friss életkedvvel megújuló *regenerálás* előtt; amely meggyőződéssel tudja éreztetni, hogy a pusztá értelem mindent kietlenné tesz magunk körül, ép oly hibásan felejt, hogy nemcsak tudományos, de magasabbrendű társas életünk is a reflexiónak és a lekicsinyelt «oknyomozó tudásnak» munkája. Sp. a kultúrát a *vidéken* helyezi el, a civilizációt a *városi* élet járulékanak, termékének tekinti. Tehát a modern nagyvárosi élet forgatagából az üde falusi levegőre kívánczók

provincializmus! De Sp.-nek ugyancsak meg kell szorítania a kultúra tartalmát és lefokoznia értékét és jelentőségét, ha a városit már eo ipso civilizációnak nevezi. Mert tudvalevőleg minden időben és minden korban csak sűrűbb emberi együttélés tett számbavehető kulturális fejlődést egyáltalán lehetségessé.

Általános életérzés és világnézet szempontjából tán a biológiai, kedvenc hasonlata alapján közelebbről azt mondhatnók: a növényről mintázott, a «n ö v é ny sz e r ü» felfogást tarthatja valaki Sp. kultúra-fogalmánál a legaggályosabbnak; tudományos szempontból a legtöbb joggal egy más kifogást emelhetünk ellene. Szerinte az egyes kultúrák különálló, magukba zárt organizmusok, melyek addig a határig élnek sajátos életüket, gondolkoznak, éreznek, akarnak a maguk külön módjára, hogy kölcsönösségükről már csak azért sem lehet szó, mert egymás lelkét, nyelvét meg sem érthetik (29. 1.). Ez az alapgondolat, mely a történeti eltérések helyes feltevést — a k ö z ö s e m b e r i n e k elsikkasztásával — a teljes minőségi különbségek nézetévé torzítja. Meggyőződésünk lehet, hogy minden egyes kultúra mélyen gyökerező sajátosságokon nyugszik és ezek irányítják megnyilatkozásának módjaiban; de ebből még nem következik, hogy vakok legyünk azon sokszoros k ö l c s ö n ö s s é g e k k e l szemben, melyek befolyásolják, változtatják, itt-ott a lényegileg átalakíthatják az egyes kultúrákat. Ha Sp. tanácstalanul áll mindaz előtt, amivel «a tőlünk mérhetetlen távoli és idegen» görögség modern kultúránkat gazdagította; ha a renaissance korszakát nem tudja kellőképp elhelyezni a nyugati szellem fejlődési egymásutánjában: a hiba benne rejlik, s nem a görögségben vagy ennek utánczóiban. Jól megokolt, igazán szakbavágó figyelmeztetés a történetírónak, hogy legyen éber szeme a korok különbségei iránt; hogy a múlt emlékeit, a mai élethez sokszor oly hasonló és attól mégis annyira eltérő emlékeket naivan ne fordítsa le egyszerűen a maga saját nyelvére. De viszont ha a kérdéses különbségek állítólag oly nagy fokúak, hogy τῶπος-nál nem szabad a térre, χρόνος-nál az időre gondolnom, akkor megszűnik minden történeti megértésnek és magyarázásnak lehetősége.

Sp. az emberi lélek közös talaját rúgta ki maga alól, amidőn a kultúrákat egész izoláltan helyezte el, mindeniket a maga külön bázisára. Alapgondolatának végső következményeit természetesen maga sem vonhatja le; ha nem is az oknyomozó gondolkozás és elemzés, az i n t u i t i ó és az a n a l ó g i á k a t meglátó készség számára még mindig elég alkalomnak és térnek kellett maradnia — ha nem is látjuk világosan, hogyan és miként — hogy «kopernikusi távlatból» az összes elmúlt és haldokló kultúrákról egy vaskos kötet, ép a Spengler-féle, elkészülhessen. De az intuitió azért intuitió, hogy a legmerészebb, legparadoxabb állításoktól se riadjon vissza. Ha nincs viszonyosság a kultúrák között, akkor: «üres szó az emberiség» (28. 1.); ha nincs általános emberi érzés, sőt gondolkozás sincsen, akkor még a tudományról sem beszélhetünk, mert csak tudományok vannak. «Es gibt keine Mathematik, es gibt nur Mathematiken» (89. 1.).

Elérkeztünk Sp. r e l a t i v i z m u s á h o z . Nem fogom kritikai mun-

kámat azáltal könnyűvé tenni, hogy a görög filozófia idejétől fogva ismeretes recipe szerint diadalmasan mutassak rá arra, hogy íme, ki relativizmust hirdet, dogmaként adja elő a maga igazságait. Sp.-nél a belső ellenmondás mélyebb gyökérszálaít is meglehet találni, ő finom szkepszissel relativista a kultúrák egybevetésekor, ha azok értékét valaki a kufár őszinteségével akarná egymáshoz hasonlítani, tehát ama bizonyos «kopernikusi» magaslatról; de gondolkodásában a legridegebb abszolutistának mutatkozik a többitől kínai fallal elzárt és külön-külön halálra ítélt egyes kultúrák körén belül. Minden műveltségnek megvan a maga saját «lelke» (185. 1.); ez szabja meg megnyilatkozásának minden módját, «a formák nyelvét» még pedig oly törvényszerűen és akkora kizárólagossággal, hogy érvénye, értéke, sőt lehetősége is csak olyasvalaminek van, amit e lélek követel. Hegel «szelleme», mely az emberi történetben bontakozik elő, e történet alanyaival szemben jóindulatú családapa Sp. névtelenül hagyott zsarnokához mérve, aki «végzetszerűen», a menekülés leghalványabb reménye nélkül tömöríti az embereket «az ősi jelenség» (Urphänomen) formáiba, a kultúrákba. Hogy a relativizmus eszméje végső eredményben miként békülhet ki a történeti kényszer ily abszolútnak gondolt és minden kultúrára egyformán alkalmazott elvével, az ne foglalkoztasson bennünket közelebről (Sp. maga sem építette ki kultúr-filozófiáját ez irányban fölfelé); lássuk inkább az abszolutizmus szomorú következményeit a történetében fáradó, szenvedő, bizakodó emberiség szempontjából. Sp. historizmusában ninesen helye a maga sorsát alakító, a teremtő e g y é n e k , mert a s z a b a d s á g n a k sincsen. Nem csupán a köznapi élet emberei, de a korok nagy képviselői is csupán azt mondják el, amit a kultúra kérlelhetetlen lelke rájuk diktál. Ha idegenből vett kölcsön a maga szavát akarná hallatni egy más kultúrában, önkéntelenül is a másik hangnembe csapna át, mert minden műveltségben csak egy a lehetséges. Utaltunk már rá, hogy Sp. historizmusa naturalizmus, mechanizmus. A legfőbb bizonyítékot rá maga Sp. szolgáltatja, midőn történetéből az embert törli.

Különös fogalom Sp. kultúr-bölcsészetében a fejlődés fogalma. Az természetesen egyenes vonalú és az egész emberi nemre vonatkozó fejlődést nem ismerhet, miután a történeti folytonosságot heterogén kultúrkörökbe tördelte szét; az ó-, közép-és újkor szokásos felosztásának is azért ellensége, mert egyenes vonalat jelöl (20. 1.); hisz máskülönben a tanszékek lebecsült tudománya sem szokta azt kisértékű schematizálásnál többnek venni. De ha általánosságban nincs is fejlődés, lesz fejlődés a kultúr-individuumokban. Amiként Sp. egyetemes relativizmusát az abszolútan elképzelt külön kultúrák gondolatával teszi jóvá, akként a fejlődés eszméjét is csak azért fosztja meg általános érvényétől és jelentőségétől, hogy folytatólag, az egyes kultúrákon belül, megint inthronizálja. Mert kivételt meg nem engedő biztonsággal fogják a műveltség fejlődési fokozatai, életkorai egymást követni, még pedig — jól jegyezzük meg — nem más sorrendben és más tempóban a különböző kultúráknál, hanem egyformaképen valamennyinél (160. 1.). Ez a p a r a l l e l i z m u s nem: önként adódik, s így némi magyarázatra szorul. A növény-analógia értelmében

mondhatta ugyan Sp., hogy a kultúrák nagyjában véve ugyanazon fejlődési stádiumokon mennek keresztül: keletkeznek, nőnek, virágznak, száradnak, elpusztulnak, miként a növény. De már ami a tempót illeti, itt az egyes növényfajok és növényegyedek sem mutatnak egyformaságot. Azután amennyivel inkább elválasztotta Sp. egymástól a kultúrákat s helyezte mindeniket a maga külön elvének kormánya alá, annál nehezebben tudja velünk elhitetni, hogy fejlődésükben mégis ugyanazon szabályoknak, sőt chronológiának engedelmességeknek. Aki az általános és közös embert nem ismeri, — mint ahogy Sp. legalább elvben nem ismeri — az csak misztikummal szerkesztheti meg a pontos egyformasággal járd kultúr-mechanizmusokat. (V. ö. az analóg példát, melyet a lélektani parallelizmus tana mutat.) Azonban e misztikumtól Sp. annál kevésbé fog idegenkedni, mert rokon elem, középponti gondolata, a történeti előrelátásnak, az elkövetkező nagy halálnak eszméje függ össze vele. Ha parallelizmusa segítségével sikerült biztosra kiszámítania, hogy jelenleg abban a kultúrkorszakban élünk, mely az antik világ második pún háborújának felel meg, tehát hogy Hannibál «kortársai» vagyunk (165. l.), akkor azt is tudni fogja, hogy majd a modern Caesar és Augustus mikor kerül sorra, s mikor rohanják meg a mai Rómát északkelet vad katonái. Sp. annyira nagy súlyt helyez a parallelizmus kiépítésére, hogy külön táblázatokban mellékeli erre vonatkozó részletes és a nagy kultúrák egész fejlődését felölelő eredményeit. A tudomány nevében és érdekében emelünk óvást az efféle, minden komolyságot nélkülöző kabbalisztikus név- és számjáték ellen (v. ö. különösen a 161. lapot).

Összehasonlító morphologia, s y m b o l i k a, p h y s i o g o m i k a: így nevezi Sp. a tudományt, mely az egyes kultúrák megnyilatkozási «formáit», a végső okra tekintve azok «szimbolumait», egységes «képbe» foglalja össze, s e képeket magasabb történeti szemlélettel egymásra vonatkoztatja (tudós terminusokban tehát nincs hiány!). A «makrokosmos» eszméjét fogja e tudomány tökéletesíteni: az összes szimbólumok valóságát egy lélekre vonatkoztatottan» (235. l.) azaz a világtörténeti fokra emelkedett modern ember szögéből nézve: minden elmúlt kultúrának, sőt a történetivé lett egész természetismeretnek szimbólumait is fel fogja Sp. fogalma ölelni (ezért mondtam vállalkozását nagystílusú historizmusnak). Tehát nem úgy van, hogy a külső természetet és a történeti változásokat fogadjuk egyszerűen magunkba (akkor mikrokosmos-ról lenne szó); Sp. *szubjektív idealizmusa* magát a megismerő lelket teszi «világgá», mely mindent átfog, ami számára «lehetőséges».

Az egyes kultúrák képírását általános kultúrfilozófiai gondolatok határozzák meg. Sp. kultúrái *organizmusok*, melyekben minden formát és funkciót egyetlen életelv köt össze, mert valamennyiük ilyennek kifejezése, (megint így van ez — elég csodálatosan — a formák azonos «szimmetriájával» valamennyi kultúrájánál). Legyen művészeti tárgyakkal forgalmi eszközökkel, állami intézményekkel vagy egy tudományos tétellel dolgunk valamely műveltség körén belül, Sp. egy és ugyanazon lelki, princípium a z o n o s nyilatkozatainak veszi azokat (68. l.). «Megfagyott

zenéről« eddig is hallottunk; de Sp. identitás-felfogása és -nyelve messze túlmegegy minden eddig ismert és használt synästhesián. Szerinte az állam «egy darab architektúra») (277. 1.) és a szám «formált, alakba szorított világerzelem» (83. 1.). Meglepő, olykor mély, többnyire paradox, a legritkább esetben igaz megjegyzéseinek itt találjuk meg forrását; az organikus egység felé irányított gondolkozásmódja nem a különbségek elemző különtartására, mint inkább a különbségek azonosítására van berendezve (ő ez alapon még Nietzschét is szocialistának veszi! 541. 1.).

A Spengler-féle kultúr vitalizmus nem kis feladat előtt áll, midőn valamely sok irányban és sokféleképpen megnyilatkozó műveltségnek egységes értelmét akarja adni. A feladat nem egy tekintetben ahhoz hasonló, melyet az újabb individuális lélektan tűzött maga elé. Sokféleségben megnyilatkozó egységről van mindkét esetben szó s a kérdés itt is, ott is az: miként bemutatni, leírni, magyarázni ezt a sokféleséget anélkül, hogy az egység gondolatát szem elől tévesztenők. Az exact, óvatos, teljességre törekvő lélektan psychogrammatokat állít össze (I. W. Stern, Die differentielle Psychologie), vagy a művészi életrajzra bízta az általa úgysem megoldható feladatot. Lényegében a modern kultúr történelem sem tesz egyebet, mint az egymást kiegészítő psychographikus és biographikus módszereknek egyeztetését, midőn kutatók szerint változó osztályozás alapján, sorrendben és értékeléssel állítja a különféle kultúrákat egymásmellé, s vonatkoztatja azután összegező képben egymásra. Sp. eljárása mindennél sokkal radikálisabb. Amit a tudomány a formák és funkciók váltakozásai között tapogatózva keres, a lélek egységét, azt az ő intuitiója egyetlen megnyilatkozási körben fedezi fel: a szám- és az ehhez szorosan odatartozó tér- ismeretben.

Minden kultúrának megvan a maga külön ma them a tik áj a és geometriája, ezek az illető kultúra minden pontján szóhoz jutnak és tesznek így kétségtelen módon tanúságot annak egész alapjellegeről. Így halljuk ezt Sp.-tól. E megoldás szerfelett meglepő, melyet mintha semmiféle előszeretet vagy egyéb személyes vonatkozás sem tudna kellőképpen igazolni. Ha Sp. metaphysikáját előbb a lélektan nyelvébe fordítottuk át» akkor tán készséggel meg fogjuk engedni, hogy a szám- és térképzetek az egységes emberi lélek egyéb más. kifejezéseiben is jelentkeznek, mint az egyenesen hatáskörükbe tartozó tudásban és elméletekben, s így bizonyos mértékig befolyást a kultúra egészére is fognak gyakorolni. De viszont éppannyi joggal és jogos csodálattal kérdezhetjük, hogy miként fogunk mi bármiféle számból és térből — pedig Sp. vállalkozása nem kevesebbet jelent — erkölcsi tulajdonságokat, vallási szokásokat, állami és jogi intézményeket kiszámítani és megmagyarázni?

A térszemlélet nagyjában véve ugyanaz a legkülönbözőbb korok és népek embereinél, s így történeti különbségek megállapítására és értelmezésére nem alkalmas eszköz. A tér elmélet már a történet elkülönítő sokféleségében mutatkozik, népek, korok, egyének szerint változó formában. De mint elmélet, kevés egyénre tartozó és ez okból nem sokat jelent az általános érzés- és gondolkozásmód kérdéseiben. A tér ideál már csakugyan történetileg is módosul és egyúttal általa-

nosságban is jelentős valami, mert R a t z e l anthropogeographiájából megtanultuk, hogy nemcsak magának a térnek van nagy szerepe a politikai és gazdasági alakulásokban, hanem egyszersmind azon lelki, alapkészségeknek is, melyek a tér leküzdésére irányulnak és ezt biztosítják. De mégis azt hiszem, hogy amit összefoglalóan térideálnak nevezhetünk, az inkább egy utólagos reflexív jellegű lelkiállapotra utal, melyet előzetes kényszerűbb természetű cselekedetek váltottak ki a maguk kísérőjeképp, s hogy kevésbé a cselekvést magát előidéző és meghatározó lelki faktort kell vagy szabad rajta értenem. Mindenesetre lélektant szerkesztünk és hypostazálással élünk, ha a tér leküzdésének szükségét és vágyát valamely egységesnek képzelt térideálra vezetjük vissza mint végső alapokra. Előzetes aporiák ezek, melyeknek jogosultságáról majd csak akkor győződhetünk meg, ha konkrét példán láttuk, hogy Sp. szám- és tér-elmélete miként válik be mint kultúrmagyarázat.

Nem csekély és nem kis e l l e n m o n d á s o k változatosságában mutattuk be Sp. kultúrbölcsészetét.¹ Külsejében és módszerével tudatos ellenhatás a természettudományi történetírással, a naturalizmussal szemben. Kauzális sorok keresése helyett ezért fordul az intuitióhoz, beszél «végzetről», hol mások okot mondanak, s ragadja ki a történés tárkaságából a másoknak aesthetikai szórakoztatást, de neki bizonyosságot nyújtó analógiákat. Azt gondolnók ezek után, hogy minden determinizmussal szemben a szabadságnak, minden tipizálással szemben az egyéniségnek előharcosa lesz. De ép ellenkezőleg: determinista a prophetiáig, s történelme csupán tyпуст ismer, míg a természetes egyént kultúr-egyénné általánosítja és torzítja. Sp.-t történeti érzéke és az iskolai hagyomány (Nietzsche) relativistává teszi; de ez csak külső gesztus azon mélyből fakadó készség mellett, mellyel az egyes emberrel szemben a kultúrák lelkét kizárólagos értéknek és érvénynek fogadja el. Sp. szimbolista a pozitív tudással és tudománnyal ellentétben és idealista a «makrokosmos» eszméjéig; de idealizmusa nem az eleven életnek szól, mert mindaz, amit maga körül lát, az a pusztulás, a h a l á l szimbóluma.

Effajta ellentéteket hiába akarnók egymást keresztező koráramlatokból, tudós irányokból vagy általános módszertani hiányokból levezetni; effajta ellenmondásokra csak az egyén maga adhat nem kielégítő magyarázatul, csak sejtésül szolgáló feleletet. Sp. finom a e s t h e t a lélek, tehát egyúttal p e s s z i m i s t a , kinek szemében a történet, azaz mindaz, ami lesz, már eleve halálra van ítélve. Hogy számára a művészet örökkön éljen, időtlen élvezetnek kellene maradnia, nem szabadna történetté lennie;

¹ Ezen ellenmondásokat Karl J o e l is szóba hozza a Logosban jelent és egyébként sok rokonszenvet eláruló ismertetésében. Az illető Logos-szam (IX, 2.) egészen a Spengler-féle könyv bírálatának van szánva Joél-en kívül Ed. Schwartz, Spiegelberg, Ludw. Curtius, Erich Frank, E. Mezger és Becking cikkeivel. E mindvégig tartalmas és nagyjában elutasító cikkekkal kapcsolatban említtem meg, hogy a Bud. Szemlében (1920. máj.—jún.) nem lett volna szabad S z ö l l ö s y Lajos tájékozatlanságból bámészködő ismertetésének megjelennie. Giesswein is alaposan túlbecsüli Sp.-t (Kath. Szemle XXXIV. évf. IX. füz.).

mert a történeti pesszimizmus végső következetességgel a természet törvényei alá hajtja még a nagyművészetet is (naturalizmus). Sp. előtt már többen jártak a pesszimizmus e magános útján, s mindenikök a maga egyénisége szerint számolt le a szükségképen szembekerülő históriával. Schopenhauer, az első, egypár megvető megjegyzéssel kitért előre. Nietzsche, a tanítvány, megbirkózott vele, s egy hosszabb értekezéssel okolta meg, hogy a philológiának, az ő beteges «hatalmi akarása» kerékkötőjének, miért mondott örökre istenhozzádot. Burckhardt, Nietzsche idősebb kollégája megmaradt történésznek (számára a visszatérés már késő lett volna), de megtorlaskép újból felfedezte a görög pesszimizmust, s a polisról festett sötét képben adott kifejezést aestheta hangulatának. Spengler az utolsó a sorban, ki minden önámítás ellenére nem Goethének, hanem Nietzschenek köszöni munkáját, historikussá lett (állítólag matematikusból), de csak azért, hogy mielőtt az enyészetnek dobná oda, ami szükségkép úgyis az enyészeté, a máglya előtt tarka, színes képben sorakoztassa fel az összes emberi kultúrákat, kedvenc művészetének, a barokk olaj festészetnek és zenének kedvéért és dicsőségére. Sp. az apolloni és fausti ember ellentétében gyönyörködve írta meg «Nyugat haláláról» vaskos kötetét.

Spengler könyvének 38. lapján szóba hozza a reális és ideális történetkutatás ellentétét. Amaz az antik életnek csupán társas, gazdasági, jogi és politikai kérdései iránt érdeklődik; emezt — nem kevésbé egyoldalúan — «az aischylosi korok mythikus lendülete, a legrégebb görög plasztikának, a dór oszlopoknak kolosszális ösereje» ragadja meg, foglalja el. Az ellentét manapság korántsem oly nagy, mint volt még az 50 év előtti philológiában; manapság egyetlen nagy kultúrtörténetem keretei közé iparkodunk összezárni az egységesnek vett görög élet gyakorlati és művészi megnyilatkozásait. Sp. nem szakember; de nagy fantáziájával és tudásának tagadhatatlanul széles horizontával egypár új szemponttal maga is hozzájárulhatott volna e közösnek gondolt tudományos feladat megoldásához. Ehelyett azonban megszerkesztette — az a p o l l o n i embert.

A szerkesztés, tudjuk, more mathematico-geometrico történt. Alapul az eukleidesi tankönyv szolgált; mintát Eukleides számfogalma és geometriájának teste nyújtottak. Mivel itt a szám — a modern függvénynyel szemben — adott és határozott nagyság, mérték, ennek következményekép a görög szellem és kultúra is a meg- és körülhatároltnak, viszonytalannak, a végesnek jellegét fogja feltüntetni; míg az eukleidesi idomok — akárcsak a térben szabadon álló görög szobrok — a környezettől elvonatkoztatott egyes testet teszik meg — teljes anyagi mivoltában — a görög lélek ősi szimbólumává. Sp. képzelőtehetsége és nyelvkészsége kifogyhatatlan, hogy minden téren és formában testszerűnek, egyesnek, vonatkozás nélkülinek, «statikusnak» mutassa be azt, ami görög. Miként szobraik, füzi tovább, a görögök maguk is a megrögzített jelen emberei (Goethe: «reine Gegenwart»); miből azután a további meghatározások következnek: az a h i s t o r i z m u s, a mythikus gondolkodás, az időtlenség, mely múltat és jövőt nem ismer, a fejlődés hiánya,

az «anekdotaszerűség» stb. stb. Geometrián és plasztikán kívül van Sp.-nek egy harmadik forrása is ezen általános jellemvonások kifürkészésére: a görög lélek ellentéte a faustival szemben. Mivel utóbbi a végtelenbe kívánczik és sóvárgásában akarát a középponti elem, a görög léleknek természetesen a közelséget, a szoborszerű nyugalmat, az akarat nélküli ethost kell kifejeznie. Az ember Sp. leírása után azon csodálkozik, hogy az a különös «pontoszerű» (punctförmig) lény, kit apolloninak nevez, ki «sohasem lett, mert mindig készen volt», aki szerinte «célutas mozgások híján» (?) egyik napról a másikra élt ama képesség nélkül: messzemenő terveket szőni vagy ilyeneket épenséggel nemzedékeknek átadni (194. l.), aki mindezenfelül súlyos memoriális zavarokban is szenvedhetett (204. l.: die apollinische Seele, sie besass kein Gedächtnis), hogy ez a különös lény — mondom — akárcsak egyetlen napig is existálni tudott, arról nem is beszélve, hogy örökéletű történetet csinált.

Mindenekelőtt vegyük észre, hogy a relativista Sp. megint vigan értékel, midőn a modern fausti embert pozitív tulajdonságaival oly nagy mértékben emeli az antik fölé, kit viszont javarészt a correlativen tagadó sajátságokból rak össze. Azután állapítsuk meg, hogy Sp., már ami koncepciójának magvát illeti, nem túlságosan eredeti; az apolloni emberről már Nietzsche beszélt, kit meg a philológiának egyoldalúan esztetikai irányba befolyásolt. Végső eredetben az ideálisan esztétizáló történetírásban nyeri Sp. görögje is a maga genetikus magyarázatát. Neki — mások, a «detractores dogmatis classici» útmutatására — csak új értékelési állásfoglalásról, új világtörténeti perspektíváról, új egyoldalúságokról és túlzásokról kellett gondoskodnia. Nietzsche Dionysosát, a vallásos ihlet istenét, kit nem minden romantikus színezet nélkül, de mégis tudományos formában és eszközökkel Nietzsche barátja, Rohde állított folytatólag szemünk elé (a Psyche 2. kötetében); a görög mámor és rajongás e princípiumát, mert Eukleides-szel nem tudta összeegyeztetni, Sp. a görög istenek sorából egyszerűen törölte (illetőleg fausti emberébe játszotta át). A Curtiusi történet szemlélet művészi lelkesedését meg azáltal küszöbölte ki, hogy a görög szobrokat mozgékonyaságuktól, lelküktől, életüktől fosztotta meg (l. Ludw. Curtius kitűnő bírálatát a Logos id. füzetében). Jobbá, igazabbá nem tette mindezzel a görög szellemre vonatkozó ismereteinket; elődeinek hazug, de «harmonikus», mert folyton, mindenütt és ok nélkül szimmetriát és harmóniát hangoztató alkotásait mint a történetfestés futuristája eukleidesi pontokkal és cubusokkal helyettesítette. Mikor fogják már egyszer a tudományos történetkutatót az esztetikailag orientált német romantikusok «apolloni emberükkel» békében hagyni? Midőn ismeretforrásunk kezd kissé bővebben csörgedezni, miként az utolsó évtizedekben a váratlanul gazdag feliratos és papyrolog leletek következményeképp, s midőn közelebb kezdünk férkőzni: az igaz, mert húsból és vérből alkotott görögség megértéséhez, kiszámított biztonsággal jelenik meg az «apolloni ember» azzal a szívós igyekezettel, hogy a helyes úton haladó megismerést útjáról ismét eltérítse.

Korántsem szeretném e megjegyzésekkel azt a látszatot ébreszteni, hogy szükösen látó és gondolkozó szakszerűségéből lehetetlennek vagy

fölöslegesnek hiszem a törekvést: a kultúrtényeket végső lelki alapokaikban megmagyarázni. Távol áll tőlem, hogy az olyan munka hasznát kétsébevonjam, minőt pl. A. Gehring szép könyve képvisel, amely a graeco-italiai és a teuton fajok szellemi alakkülönbségét az érzéki észrétételnek és az ehhez kapcsolódó gondolati társulásoknak eltéréseire, tehát elemi lelki funkciókra vezeti vissza (Racial contrasts, New-York, 1908.; elemzését l. Münsterbergnél: Grundzüge der Psychotechnik, 207. l.). De valamely kultúra végső és legáltalánosabb megmagyarázásának mégis csak egészen más felleletek között kell történnie, mint aminők közt Sp. intuitíói megszülettek.

Mindenekelőtt lélektaninak kell, nem szabad metaphysikaiaknak lenniök azon fogalmaknak, melyekkel a magyarázó okokra hivatkozunk. Amíg pl. a görög polisról — minden közvetítő lélektani megokolás nélkül — csupán annyit hallok, hogy kicsiny volt, mert az eukleidesi geometria idomai is kicsinyek voltak (122. h), addig a polis természetéhez és lényegéhez egy tapodtat sem férköztem közelebb. Azután a lelki élet egészét átfogó tulajdonságokból vagy megnyilatkozási módokból induljon ki az, aki az egész kultúrát, megnyilatkozásának minden ágát kívánja általok megérteni. Miként már előbb kifejtettem, nem gondolom, hogy e tekintetből kielégítő, célravezető eljárás a matematikáigeometriai tudást és felfogásmódot alapul venni. Az erkölcsi és társadalmi életnek sok olyan kifejezését hagyja e tudás és felfogás érintetlenül, amely a kultúrtörténész szempontjából ép a legnagyobb jelentőségű. Végül és mindenekelőtt igazaknak kell azon megállapításoknak lenniök, melyekből, mint utolsó ismeretekből, a kultúrjelenségeket egyszerűen levezetem.

A lendülettel megindult és szép eredményeket felmutató újabb kutatás szerint a görög matematika fejlődési irányát a Kr. e. 5. századtól kezdődően útnak nevezhetjük a modern infinite simalis számítás felé (a következőkre v. ö. Erich Frank rendkívül tájékoztató cikkét: «Mathematik und Musik Und der griechische Geist» a Logos-nak kritikai számában). A zeneelméleten alapuló proportio-tan, Theaitetos irrationalis száma, a hibásan archimedesinek mondott, mert eudoxosi elv, s már ezt megelőzően Demokritos módszere, mellyel a henger és gúla köbtartalmát meghatározta, mind az említett irányú fejlődésnek egyes nyugvópontjait jelzi; míg azután Archimedes-szel időleges lezárást nyert az egymásután, aki — a Heiberg által 1907-ben megtalált és Eratostheneshez intézett levél tanúsága szerint — nemcsak riieg közelítette, de el is érte a modern infinitesimalis számítást. Ahelyett, hogy Sp. e tényleges fejlődést venné kultúrbölcészeti következtetéseinél alapjául, egy tankönyvet (!) tett meg kánonának a görög matematikai tudás és fogalmazás meghatározásánál; egy tankönyvet, amely a fejlődési akme ideje előtt zárult le, s amely még az addig elért eredményeket sem tartalmazta a maguk teljességében. Így lesz azután az «eukleidesi» szám és test a görög kultúra ősi szimbólumává, s kerül az alkotó nagy görög matematikusok helyett Pythagoras az érdeklődés középpontjába az ő egész egyiptomi romantikájával, mely Herodotostól Schvarcz Gyuláig a

mesés keleten kereste azt, mit hellén talajon kellett volna megtalálnia (egyébként Sp. egyptológiából elégtelen osztályzatot, «nicht genügend»-et kapott Spiegelbergtől a Logos kritikai számában, 194. 1.). A személyek e hibás elhelyezését és értékelését jelen esetben annál szerencsétlenebb dolognak kell mondanunk, mert Pythagoras alakját az újabb kutatás mind határozottabban és biztosabban egyáltalán kirekeszti a matematika történetéből.

Miután Sp.-nek illetéknéppen sikerült a végtelen fogalmát a görög matematikából törölnie, megkísérelhette a hihetetlen, vállalkozhatott rá, hogy ugyanezt tegye a görög kozmológiának és philosophiának körén belül is. Nem kell Zeller jegyzeteiben böngésznie annak, aki meg akar győződni arról és bizonyítékokat keres arra, hogy a végtelennek fogalma minő nagy szerepet játszott a görög természettudományi és bölcsészeti gondolkozásnak egész folyamán. Sp.-nek zsumalizmus és szaktudás között lebegő ismereteivel szemben Eisler szótára is eléggé kitaníthatja az illetőt, hogy ott a görög elméletben az *ἄπειρον* (akár a végtelennek, akár a határtalannak értelmével) már a spekuláció kezdetétől fogva nagyjelentőségű kifejezés; hogy az anaxagorasi *ἰσομοιρασθῆ* épügy végtelen számúak, mint az atomisták elemei; hogy a pythagorizálók világűrre ép annyira végtelen kiterjedésű, mint amiként végtelen sok a demokritosi és epikureusi világ stb. stb. Az a körülmény, hogy e történeti tények kevésbé egyeznek a görögnek «pontoszerű» felfogásával, nem lehet elég ok arra, hogy legelemibb biztos ismereteinket egyszerűen felejtjük.

Rosszul megépített a bázis, rozoga az egész épület, amely fölébe került. Sokat foglalkozik Sp. a görögök a historismusával. Bizonyításában itt sem mutat több scrupulust, midőn arról van szó, hogy kedvenc jelzőit a legnyilvánvalóbb tényekkel szemben erőszakolja. «Emelt-e hellén város valaha akár egyetlen olyan nagyobb szabású alkotást, amely jövő nemzedékre való gondolatot árul el?» kérdi nagy emphasiszal a 15. lóp 2. jegyzetében (mert jegyzetek is vannak!). Itt — úgy látjuk — nem kevesebbet követel tőlünk szerző mint azt, hogy pl. az athéni Akropolist örökéletű falaival és századokon át épült, tatarozott, restaurált szentélyeivel a görög történet emlékei közül egyszerűen töröljük. Szerinte a görög nem ragaszkodott a hagyományhoz, nem kereste, nem gyűjtötte, ami múltjára figyelmeztethette volna. Ezzel szemben a valóság az, hogy minden hellén templom, thesauros egy-egy múzeuma volt a vallásos kegyelettel őrzött emléktárgyaknak. «Platon nem tette meg saját fejlődését reflexió tárgyává» (18. 1.). Wilamowitz ugyan ép most tett nagystíliú kísérletet a platóni munkákból egy Platon-életrajzot megírni; de ennek ellenére is megengedhetjük Sp.-nek, hogy az antik gondolkozónál és írónál tényleg ritkább jelenség az autoreflexív vonás, mint a modernéknél, s hogy az antik szellemben sok olyanfajta szubjektivizmus még egyáltalán hiányzott, mely csak az újabb időkben bontakozott elő. Igaza van azon nézetnek is, mely szerint genetikusan gondolkozni inkább a modern és kevésbé az antik elmélkedésnek sajátja. Itt azonban a történetíró feladata az, hogy lélektani magyarázatot adjon és nem az, hogy

még helyes megfigyelését is szertelen állításokra és következtetésekre használja fel. «Egyetlen görög sem hagyott hátra mémoire-okat» (370. 1.). Nem szükséges, hogy Misch-nek az autobiographiák történetét fejtegető jeles könyvét ismerjük, vagy hogy a Nagy Sándor óta nagy lendületre kapott mémoire irodalommal magunk foglalkozzunk: a középiskolák X e n o p h o n j a is készen kínálkozik, hogy a kellő cáfolatot megadja.

Nagy igyekezetében, hogy a «véges» görögöt időszámítások iránt közönyösnek mutassa be, Sp. nem tekinti az Olympiasokat aerának, holott a további aera-számításoknak tényleg az lett a mintája (I. Schwartz, Logos id. szám 178. 1.); dátum nélküli régibb feliratra hivatkozik, de azt már nem tudja, hogy a későbbi görög nemzetközi jog a maga szerződéseit állandó formula szerint «fausti» vágyakozással és gondossággal «örök időre» kötötte; a klepsydrát Platón késő korú találmányának mondja (19. 1.; a Platónról szerkesztett ébresztőre gondol), pedig köztudomású, hogy a vízióra már az 5. század törvényszéki tárgyalásainak elengedhetetlen kelléke volt. És ilyen munka meg tudta szerezni P a u l e r Á k o s n a k , a görög szellem e kiváló ismerőjének tetszését, hisz bírálata különben nem emlegetne «részletekben való dús eredményeket» (Athén. 1920, 3—6 f., 85. 1.).

Nem folytatom az ellenvetések sorát. Eddig szerzett nézetünkön lényegesen nem változtatna az, ha konstatálnám, hogy a szobornak és a zenei fugának általa felállított ellentéte miatt a legmuzsikálisabb népnél nem akar zenéről hallani; ha felemlíteném, hogy a görög gyarmatosításokat a legerőszakosabban kell magyaráztatnia (293. 1.), s az utazásokról és geográfiai felfedezésekről meg egyenesen hallgatnia kell, mert a görögöt a «közelség» emberének kell bemutatnia; ha a legnagyobb egyoldalúságnak jellemezném, hogy valaki a stoicizmust, e századokon keresztül fejlődő, alakuló, módosuló gondolkozási irányt, melynek a római impérium akaratahoz is lett valamelyes köze, tisztán a lemondás, a közöny, az *ἀπάθεια* és *ἀταραξία* jegyében tüntesse fel; ha gyerekes kísérletnek mondanám a herakleitosi mozgás-filozófiát az által akarni eltüntetni, hogy *πάντα βεῖ*-nél csak is a táncolónak testére szabad gondolnunk (516. 1.); ha végül csodálattal kérdeném, hogy miért jelenti más időben és más külső formában ugyanazt: Pythagoras és Mohamed, a Bourbonok és az athéni demos? (55. 1). Sp. úgy tudja, hogy M o m m s e n a legkisebb érdeklődést sem mutatta Nietzsche munkássága iránt. (39. 1.) Sp. meg ne vegye zokon, ha Mommsen-nél jóval jelentéktelenebb szakemberek sem fognak könyvére hivatkozni. Aki a görögöt annyira eltorzította és eltávolította magától, hogy hozzá — önvallomás szerint — a mexikói istenek és az indiai pagodák közelebb állanak, mint a görögök hasonló alkotásai (38. 1.), az nem számíthat «nyugateurópai» megértésre.

Sp. valahol azt mondja, hogy «történetet tudományként tárgyalni végső elemzésben mindig valami ellenmondást rejteget. Történetről költeni kell. Minden egyéb tisztátalan megoldás». Alkalmazzuk e tételt magára Sp. történetírására, s reméljük, hogy az olvasó — szerzőnek tanácsára és biztatására — nem tudományt, hanem metafizikai költészetet lát majd benne. Akkor ugyan egész kritikám fölöslegessé vált; de legalább

azon nagy megnyugvással tehetem most Sp. vaskos kötetét félre, hogy a szép szavakért lelkesedő, nagy kijelentések iránt fogékony ifjabb nemzedék mégsem Spengler dilettantizmusától fog görögül tanulni.¹

Hornyánszky Gyula.

¹ Utólag, cikkem megírása után jutott kezembe B. Croce lesújtó bírálata (*L a c r i t i c a*, XVIII. 4, 236.). A munkát pseudotudományosnak mondja, mely a problémák történeti és irodalmi előzményeit nem ismeri, s egyébként sem tartalmaz semmi lényegeset, ami V i c o-nak *Scienza nuova*-jában ne volna megtalálható; a szerzőt dilettánsnak tekinti Ferrero fajtájából, csak több kultúrával. Energikusan emel szót az önmagasztalás modora ellen (*il modo trasonico*). Destructiv irányában erkölcsi veszedelmet lát. Részletek cáfolatával nem óhajt foglalkozni.

TÉTELEK ÉS PARADOXONOK A KÖZVÉLEMÉNY PROBLÉMÁJÁHOZ.¹

PASCAL írta a közvéleményről: «Ez a gögös hatalom ellensége az észnek, tetszeleg abban, hogy uralkodjék rajta, hogy megmutassa, mire képes minden téren: egy második természetet teremtett meg az emberben. Ki osztogatja a jó hírnevet? Ki adja meg a tekintélyt és tiszteletet személyeknek, műveknek, előkelő embereknek, ha nem a közvélemény? A közvélemény rendelkezik mindennel. Ő csinálja a szépségeket, az igazságot és a boldogságot s ez mindene a világnak». S annak dacára, hogy a közvélemény mindenütt ott van, ahol csak egy légrezzenés jelzi a társadalmi egyensúly megváltozását s annak dacára, hogy ma és mindenkor jól látták, hogy a közvélemény ama misztikus hatalom, amely szavazatával a leggyakrabban dönt kisemberek és királyok, praktikum szabályok és évszázados patinájú intézmények fölött, ennek a kérdésnek alig van irodalma.² Ami van, az olykor szellemes és könnyed résumé, mint pl. Ross egy fejezete,³ olykor azonban unalmas általánosságok halmaza,⁴ s mindegyikből látjuk, hogy legfőbb ideje elérkezett a tömeglélektani megvilágításnak, sőt a társadalompszichológia szélesebb érvényesítésének. Mert mondanunk sem kell, hogy a «közvélemény» érhálózata oly ezer ágazatú, hogy aki a közvélemény lényegéről s egész mechanizmusáról pontos képet tud rajzolni, a társadalomlélektannak csaknem az egészét megragadta.

Természetesen, mint minden problémának, úgy a közvélemény kérdésének is kétféle kezdete van. A közvélemény kérdésénél is — amely éppen általános probléma: a kollektív lélektani összefüggéseké — szükséges olykor gondolnunk ama, Giddingstől aláhúzott tételre, mely szerint: «Minden közösségnek vagy törzsnek és minden nemzetnek meg van a maga társas elméje, mi sokkal kevésbé hasonlít más társadalmak elméjéhez, mint a nemzetiségek külső megjelenése egymáshoz». ¹ Így

¹ Egy tanulmány sor középpontjából ragadjuk ki, amely, nem ígérhetjük, hogy száraz rendszerességgel boncolja fel a problémát a kérdést; csupán három-négy szempontból fogja sűrölni, de talán, ha szerencsénk lesz, némi közelségről. A következő tanulmány az utánzás elmélete körül fog mozogni, a rákövetkező az irodalmi hatás lélektana körül stb. Összegében véve nem akarunk mások lenni, mint problémakezdők a tömeglélektan szempontjából kiindulva.

² V. ö. Dékány, Tömeglélektani jelenségek a társadalomban. Budapest, 1920. 17. l.

³ Social psychology. New-York, 1920. 346. s köv. II.

⁴ Ilyenek pl. A. Winkler füzetje: Die öffentliche Meinung, 1918., avagy Chasseriaud: La formation de l'opinion publique, 1913.

tehát az első kezdet egy leíró, tényekét gyűjtő s itt igen jó szolgálatot tehetnének a historikusok, mint W. Bauer, akik a közvélemény egyes megnyilvánulásait, hatásuk erejét mintegy kimérik a konkrét esetekben. Azonban ennek a fajta empirizmusnak, mint minden «tapasztalati» kiindulásnak erős, mondhatnók szervi hibái vannak, mert végre is a tapasztalathoz, a tények gyűjtéséhez éppen szempontok kellene, ezek pedig elméletekben találhatók. A másik probléma-kezdet, ez az «elméleti» vizsgálódás, viszont — úgy amint ma látjuk — olykor légtüres térben indul meg, ahonnan gyakran nem tud leesni a kemény és rögös talajra, a történet, a társadalom, egyszerűen a tények talajára. Már pedig itt találkozunk a jelenséggel, hogy a társadalomlélektan rögös valóságokon épül, gondok és életek küzdelmeit szemléli, az életért hares emberek világát boncolja. S itt igen nehéz az elmélet boldogulása, mert erősen irracionális talajra lép.

«Miért oly csekély az ész befolyása a társadalmi morál születésére — kérdezi Le Bon² — és miért oly nagy a szokásé? Először is azért, mert a szokás általában érzelmi és misztikus szükségességekből származik, melyek minden észnél erősebbek, azután pedig, mert a tudatlanban van megalapozva s a viselkedés tényezői itt alakulnak ki.» Nehéz az elmélet helyzete, mert mondanunk sem kell, a közvélemény, amint alább éppen rámutatunk, az «ész» és a «szokás» ellentéteiből fakadó küzdelmek egyik formája. Nehéz elmélet ott, ahol amaz «érzelmi és misztikus szükségességeket? az elmélet tudatosító síkjára bányásszuk fel s amint már olykor rámutattak s rámutatunk nem mindig fölösleges, a tudatosításnak meg van a maga határa, amelyen túl a tudatosítás egyet jelent a jóhiszemű, de torzító hamisításokkal. Azokat a mély diapazonokat, melyekre Le Bon utal, az elmélet csak súrolja, de nem boncolhatja fel a tudatosság napfényénél, mert akkor színük kifakul, ízök, homály-eredetük elenyészik.

A közvélemény vizsgálata azért is nehéz, mert az emberek, kik közé beleérzéseinkkel kényszerűen belekeveredünk, mikor vizsgáljuk közvéleményüket, általában kétféle magatartást tanúsítanak a közvélemény kérdésében: akik haladásvágyók, a «felvilágosodás», «a kor szavának» hangoztatok «progresszívek», azok a közvéleményt ellentétbe szeretik hozni a múlttal s hirdetik üdvözítő voltát annak, ami «modern», «a kor színvonalán áll»; viszont — mindezek egyszerűen az emberek t í p u s-kérdéseibe tartozó dolgok — vannak, akik a közvéleményben, az aktualitás hordozójában a «korrupció» forrását látják s a régi idők jóságos kritikáját s «józan» ítéletét áhítják vissza.³ Ez a két felfogástípus igen élénken követeli a maga jogait a közvélemény felfogásában, értékelésében s hogy épp e két felfogó típus e kérdésben erőteljesen jelentkezik, annak érthető okai vannak. Mert végre is a közvéleményben a «múlt» harcol a jellel s így mindenk előtt ezt a két fogalmat kell igazi jelentésében tisztáznunk...

Bizonyos, hogy az a fogalom, melyben a «múlt» jelentését elgondoljuk, ingadozó tartalmú. A múlt rendszerint a megmerevedettséget s az

¹A szociológia elvei, ford. Dienes, 155. l.

²Az igazságok élete. ford. Benedek M. Bpest (1921), 98. l.

³Hasonló jelenségekre utal Ross. Social psychology, 275—6.

elmúlást hozza emlékezetünkbe, holott a múltnak ez csak egyik jelentése. A másik sokkal gazdagabb, élőbb, sőt lendítő erejű: a múlt nem egyéb, mint energiák eredő helye, amely energia a jelen pillanatain át a jövő felé halad. Múlt, jelen és jövő — sajátos gondolatok, amelyek oly köznapiak, mint akár az ok meg a hatás és értelmük máig homályos maradt. A tudományt, tudjuk, előbb érdekelte a nagy világkozmosz, mint a mi mindennapi szójárásunk, előbb kutatta a csillagokat, mint az ember jelen- és jövőtudatát, amely belejátszik mindennapi cselekvéseibe. E helyen talán homályosság nélkül elég említenünk róluk annyit, hogy azok történeti kategóriák, egy nagy continuum különböző én-stádiumai. S ha a «jelen» mivoltát kutatjuk, alighanem könnyen rájutunk arra az álláspontra, hogy az puszta átmenet, melyet valósággal meg sem ragadhatunk, mert amidőn a jelenre ráeszméltünk, már mint megtörténtre, elmúltra eszmélünk reá. De nem szükséges e ponton egyelőre sem ismeretelméleti visszatekintés, sem valaminő metafizikai kiélezés; a múlt nem a lemerevedés helye, hanem a jövő forrása, nem halottaskamra, hanem energiák tára, nem megállás, hanem előreirányulás, aminek a «jelen» csak eszméleti rögzítője. Most, amidőn a múltról beszélünk, éppen nem a lemerevedett múltat akarjuk emlékezetünkbe idézni, hanem az ígért, a jövőbe vágyót, a lendítő erejét. Válasszuk el már most ama stádium-jelölő felfogás-formáktól, melyeket a múlt, jelen és jövő történelmi kategóriáiban találtunk meg, a múlt t a r t a l m á t. Ezt «hagyománynak» kell mondanunk s miként a múlt szó, úgy ez is bizonytalan értelmezésekkel lehet kapcsolatos s az egyoldalúságokat igyekezünk eleve kizárni. Kétségtelen, a hagyomány is gyakran mint lekötő és bénító erő jelenik meg mindennapi gondolkodásunkban, holott ez is csak egyik, parciális eset. Egy technikai hagyomány az a gép, amelyik gyárunkban áll s tegnap és ma funkciót épűgy teljesít, mint holnap. Egy művészeti hagyomány az a Praxiteles vagy Meunier-szobor, amely ma is gyönyörködtet, hatást kelt. Hagyomány egy politikai elv, melyet ma is igaznak tartunk, egy matematikai tétel, mely ma is végső formulázás s mely ma is alkalmas egy vashíd építési elveinek megalapozására. Mindezek a hagyományok nem a lemerevedés helyei, hanem a jövő munkaforrásai. Tehát gondosan mérlegelnünk kell, hogy minő hagyományra gondolunk, amidőn hagyományról beszélünk. Úgy találtuk egyik írásunkban, hogy a hagyománynak funkcionálisan véve és történeti beállítottsága szempontjából többféle alakja van.

A «survival» ama megmerevedett múlt-darab, mely jelentését, korhoz-tapadását teljesen elveszítette; tudósok, mügyűjtők ismerik szerepét, értékét, jelentését, de a kor maga már nem. A «passzív hagyománya a kor tartozéka, mint konzervatív elem; végűl «aktív hagyomány» a kor cselekvésének támasztéka, ereje. Ha a hagyománnyal szemben bárminő értékhangsűlyt kockáztatunk, meg kell jelölni, hogy voltakép melyik hagyományfajra akarunk gondolni. Mert hogy a kultúra nem a survival-ekben való gazdagság, kétségtelen, valamint az is valószínű, hogy a kultúra lényegét az aktív hagyományokban való bűség, ezek rendszeres egymásba illeszkedése s l a s t n o t l e a s t rendszerességűk mellett is feltehető rugékonysága teszi ki.

Mik azok az erők, amelyek a múltat a jövőbe sűrítik? Mi az, ami fejlődésjelző és alkotó? Spencer mondotta, a fejlődés mozgó egyensúly. Keveset mond ez a fizikából kölcsönvett fogalom arra, ami az emberi fejlődést jellemzi. Azonban élünk e szóval s így mi a laza egyensúlyból a szilárd egyensúly felé torlasztó, sürgető erőt keressük anélkül, hogy a szilárdság számunkra a merevséget jelentené. Azt mondhatnók paradox beállításban: mindenhez, ami létezik, kettő kell — egy darab aktív jelen s egy darab aktív múlt. A jelen önmagában mindig bizonytalan, az csak egy él, amelyen megállni nem tudunk; a jelen csak egy momentum, amelynek nincsen tartama, csak iránya lehet. A jelent a múlt és jövő kapcsolatbázisai alapján lehet megkonstruálni, nem lehet megállapítani a jelen pontszerű vonaltalálkozását ama találkozó vonalak nélkül. S a probléma, amellyel most foglalkozunk, nem más, mint a közvélemény, amelyet olyképen érintünk egy első definícióval, hogy az nem más, mint a jelen aktív iránytartalmainak összessége.

Spencer Herbert szerint, aki tudvalévőleg mérnök és természettudós s nem historizáló szakbúvár, itt két főerő hoz létre egy főeredőt. Szerinte az embert elsősorban emóciós természete vezérli, másodsorban az elődök követése. Kétféle ellenőrzés uralkodik rajtunk, «amely részben az élők közvéleményéből, de még nagyobb mértékben az elhunytak közvéleményéből veszi eredetét».¹ Ebben egy szociológiai felismerés található: két közvélemény van, egyik, sajátos kapcsolódásában hatja át a másikat. «Elhunytak közvéleménye» — mondja Spencer és sürgeti, hogy gondoljunk a múltra akkor is, amidőn a közvéleményben a legjelenebb jelent, az aktív-élő erőt keressük. Az «elhunytak közvéleménye» nem egy romantikus tradíciókedvelőtől hangzik fel, hanem az erők pontos regisztrátorától, aki mindenütt a ténylegességet, a kimutathatóságot kutatja. Emlékezhetünk, hogy szerinte a kormányok önmagukban nem hatalmasak, hanem csak erőátmeneti pontok, amely erők előbb léteznek. «Aki viharban egy hajó szétzúzását, avagy egy hullámtörő szétrombolását szemléli, arra persze a hullámok rettenetes hatalma nagy benyomást tesz. És ha arra lesz figyelmessé, hogy a szél nélkül nem jöhetnek létre ily hatások, úgy bizonyára minden további nélkül elismeri az igazságot, hogy a tenger magában véve hatalom nélkül való és hogy a hatalmat, hajót-gátat összetörni, a légáramlatok kölcsönzik neki, amelyek a felületét felkorbácsolják. Ha azonban megmarad ennél, úgy még távolról sem ismerte fel amaz erőt, mely ezeket a meglepő változásokat létrehozta. Magában a levegő is passzív, akárcsak a tenger; hiszen légáramlatok sem volnának, ha a Nap melege nem hatna különbözőképpen a Föld felszínének különböző részeire. És ha az erőket, amelyek sziklákat mosnak alá és omlasztanak le, oly messzire visszavezeti, még nem ért el forrásukig, mert a Nap tömegének folytonos sűrűsödése nélkül, mely részeinek kölcsönös vonzása által okoztatik, nem tudna meleget kisugározni íme, messze vezetnek el a források, erők, a mozgató okok. A közvéleményben sem szabad csak a pillanatnyi jelen aktuális mozgásait szemlélni, hanem

¹ Prinzipien der Soziologie, Übers. v. Vetter, 1889. III. 382.

meg kell látni az erőt, a történet nagy munkafolytonosságának elvét, a múltat ép úgy, mint a jelent.

A jelenbe szövődő múlt egyik finom, tétéleiben és aforizmáiban ösztönösen bátor elemzője Le Bon sajátosan szintén természettudományi perspektívák, után tért át kultúrperspektívák szociológusmódra való felvázolására. «Ha az ember faja lelkét hallja, a halál új értelmet nyer előtte. Akkor megérti, hogy a tünékenység alatt tartósság rejlik s hogy az örökkévalóság, mely az egyéntől megtagadtatott, meg van adva a fajnak, amelynek ő egy töredékét képviselik¹ A társadalmi múlt, a hagyomány, melyről újból hangsúlyozzuk, nem lehet teljesen a lemerevedés helye, itt mint a «faj» jelenik meg. «A tömegek ingerlékenységét, izgékonyosságát — írja Le Bon másutt² — ép úgy, mint a népek összes érzelmeit, módosítják mindig a faji alapsajátságok; ezek alkotják az á l l a n d ó t a l a j t, melyben az érzelmek gyökereznek.» Ámde nehéz az élők közvéleményének misztikumát magyarázni egy még nagyobb misztikummal, a fajjal. A lényeg azonban mindkettőnél hasonló; latens és aktív múlt-elemek törnek elő.

A nemzeti nagyságot kitevő jellemsajátságok az ősök művei. Az élők lelkét az elhunytak lelkei formálják. «A nagy viaskodásokban — írja Le Bon 1917-ben — melyek egy nép egész sorsát eldöntik, az elhunytak láthatatlan serege vezeti a harcolók mozdulatait. A marne-i csatát az elhunytak nyerték meg. Sokkal számosabban voltak ők ott, mint az élők; ott voltak ők: Tolbiacum, Bouvines, Marengo, minden múlt dicsőség harcrai, hogy meggátolják Franciaországot a feneketlen mélységbe való merülésben.» A múlt belekapcsolódik abba az átmeneti időbe, mit a jeleri ábrázol s élő és alkotó erőként dolgozik a szívekben. Az állat ösztönlény. az ember emlékezik, magában hordja a múltat, mert az ő múltja, mert a nemzet minden tagja nem a születése évében kezdi életét, hanem előbb, amidőn ősei kultúráját és ösztönöket, érzelmeiket és akaratokat loptak be szívébe. Ismét Le Bonnal: «Az átöröklés u g y a n a z o k a t a lelkeket hozza körforgásba, u g y a n a n n a k a fajnak egymásra következő nemzedékei során.»³ Azonban szorosán tekintve, ez már túlságos determinizmussá nő Le Bon kezében; oktalanul leköti az egyént a faj örök mechanizmusának s ez ál-gondolat. Mert ez a merevség nincsen sehól, ez a fajkövetelmény az egyénnel szemben túlság.

Sőt mindig erős harc tör ki, amelyben az egyén önmagát, nemcsak a faj-múltat képviseli, tehát antagonizmus támad a kettő között. Ha a múlt passzivitása mereven leköti a jelen közvélemény jövő-perspektívás aktivitását, erős lesz a harc. «Az élők akarata nem vív könnyű harcot az elhunytakéval — írja Le Bon. Kell, hogy az elhunytak szerepet kapjanak a társadalom irányításában, de nem szabad engedni, hogy hatalmuk túlságosan zsarnokivá válják, mert a haladásra képtelenek lévén, az az irányzatuk, hogy megbénítsák a haladást.»

¹ Le Bon: M u 11 és jövő, ford. Wildner, 1920. 38. 1.

² A t ö m e g e k l é l e k t a n a, ford. Balla, 1913. 31. 1.

³ M ú l t és jövő. Ford. Wildner. Bpest, 1920. 38. 1.

A múlt továbbélése, latens «örök-jelene» egyik sajátos formájában egy, szkepticizmusokkal harcot vívó írónál frappáns ötletességgel jelentkezik. Az az új romanticizmus, mely Chestertonnál található, a múlt továbbbérzéseit a következő perspektívába finomítja. Mintegy confessióként közli, hogy hisz a liberalizmusban és a demokráciában, ámde e kopott frázisok mögött ő két elvi állítást keres. «Az első demokratikus alapelv ez: a lényeges dolgok az embereknel azok, amelyek mindnyájunkkal közösek s nem azok, amelyek egyéniek. A második alapelv pedig ez: a politikai ösztön vagy hajlam azon dolgok közé tartozik, melyek minden emberrel közösek. A kormányzást mindenkinek magának kell csinálnia, ha mindjárt rosszul is; a legijesztőbb fontosságú kérdéseket a közönséges emberekre magukra kell hagynunk — ez a demokrácia.» Honnan van azonban az az érthetetlen dolog, hogy az emberek a demokráciát ellentétbe hozták a hagyománnyal? «Hisz nyilvánvaló, hogy a hagyomány semmi egyéb, mint az időn túl terjesztett demokrácia. Semmi egyéb, mint inkább hinni az általános emberi közmeggyőződésnek, mint az elszigetelt vagy önkényes véleménynek. A hagyomány nem egyéb, mint a választójog kiterjesztése. Annyi, mint a szavazati jog megadása a legfelelősebb társadalmi osztálynak, a mi elődeinknek. Annyi, mint az elhunytak demokráciája. A tradíció nem nyugszik bele a szűk és gögős oligarchiába, melyet a véletlenül éppen élők gyakorolnak. Minden demokrata visszautasítja a gondolatot, hogy az emberek születésük alapján diszkvalifikáltassanak, a hagyomány pedig kifogást emel az ellen, hogy elhalálózásuk címén jogtalanítottassanak. A demokrácia megmagyarázza nekünk, hogy a jó ember véleményét akkor se nézzük le, ha az illető mindjárt az inasunk is, a tradíció megköveteli tőlünk, hogy a jó ember véleményét ne nézzük le, ha az illető mindjárt az apánk is. Én nem bírom a két ideát egymástól elválasztani, a demokráciát és a tradíciót, nyilvánvaló előttem, hogy a kettő egy és ugyanaz.»¹

Két közvélemény van s mind a kettőben van bizonyos imperializmus, mert mint minden élő, úgy az elhunytak aktív hagyománya is s a jelen közvéleménye egyaránt nő, tért keres, terjeszkedik. Ahol pedig terjeszkedés, növés, élet van, ott valaminő harc is van. Így a két közvélemény is örök harcot vív egymással: vagy a jelen panaszkozik a múlt «zsarnoksága» miatt (Le Bon), vagy a múlt panaszkozik a jelen-vélemény «oligarchiája» miatt (Chesterton).

Különös, hogy a harc végeredménye sohasem lehet oly döntés, hogy az egyik közvélemény leteríti a másikat. Mert ekkor a közvélemény általában megdől. Így tehát a kettő közt fejlődési egyensúly van; hiszen í fejlődés nem egyéb, mint örök mozgásban lévő egyensúlykeresés.

Magyarország ma pert folytat területcsonkító hatalmakkal. Nagy erőforrása «a múlt közvéleménye», mely a jelenen át a jövőt keresi. Mellette a jelen, mely a múlt aktív értékeire támaszkodik.

Dékány István.

¹ *Orthodoxy* c. művében. Magyarra «Igazságot» címmel fordította Hévey Gyula. Bp. (1919.) 52-55. 11.

KÖNYVEINK ÉS NEMZETI KULTÚRÁNK.

A REVUE DES DEUX-MONDES egyik utóbbi száma «U n p é r i l pour l'esprit français. La crise d u l i v r e» címmel figyelemreméltó cikket közöl arról a komoly veszedelemről, amely a népek érdeklődésének középpontjában álló francia kultúrát a könyvek árában beállt fokozatos drágulás folytán nemcsak terjeszkedésében fenyegeti, de alapjában támadja meg. A könyv árának folytonos emelkedése a háború előtti árak kétszeresét is eléri, a nemzetközi nagy valuta-különbségek miatt pedig a külföld részére lassanként mind hozzáférhetlenebbé válik a francia könyv s ezáltal a francia szellem külföldi befolyása egyre csökken.

Hálátlan és szomorú feladat volna, ha e sok helyen felhangzó francia aggodalom hű tolmácsolásával a magyar könyvellátási viszonyokra igyekeznénk rávilágítani. Pedig a franciák aggodalma sem csupán rémlátás. Mit szóljunk, mivel védekezzünk azonban mi magyarok, mikor látunk kell, hogy pénzünk értéksülyedése miképen rántja maga után napról-napra egyre jobban nemzeti művelődésünk legfőbb támaszát, könyveinkbe lefektetett irodalmunkat? Amikor látjuk, hogyan lesz a 30—50-szeresen drágább magyar könyv a háborús tőkebefektetés és felhalmozás egyik mindinkább általánossá váló eszközévé, hogy tűnik el a magyar szellem a köröskörül fölburjánzó célzatos destruktív kiadványok mögött, hogyan veszítenek évtizedek munkájával fáradtságosan összehordott nagy könyvtáraink s céltudatosan fejlesztett közművelődési és népkönyvtáraink a magyar könyvnek mind ritkábbá és hozzáférhetlenebbé válása és a váratlan erővel kifejlődő olvasási szenvedély miatt ma már alig pótolható értékükből; hogyan kell elveszítenünk a kulturális kapcsolatot hazánk négy világtáján tőlünk elszakított és elnemzetietlenítésre ítélt testvéreinkkel, a külföld magyarságával, a kivándorlottakkal, az idegen fajok közt nemzeti érzésüket már alig-alig megőrizni tudó honfitársainkkal?

Ha igaz, amit a francia cikk írója mond, hogy az egész művelt világ szemmel tartja most a francia szellemnek irodalmában összpontosuló fölényét, milyen indokokat sorakoztassunk mi fel, ha rágondolunk, hogy az erőszakos béke nemzetünket alapjában rendítette meg? Életképességünk igazolására fel kell használnunk most minden eszközt, meg kell feszítenünk minden erőnket, hogy ezeréves kultúránk eredményeit a külföld előtt a legszelesebb körben ismertté tegyük.

A magyar kultúrára, a magyar könyvre hatalmas szerep vár nemzetünk talpraállításában. A komoly veszélyhez méltó céltudatos törekvással kell újraébreszteniünk, fejleszteniünk, nevelniünk a magyar műveltségben rejlő nemzeti öntudatot. A könyv hatalmas eszközével kell ébrentartanunk

és fokoznunk a nemzeti összetartozás érzetét a határainkon kívül szorult testvéreinkkel s a népművelés nagy munkájához könyveinkből kell erős támasztópillért építenünk.

Ha az utóbbi évek sajtóhadjárataira gondolunk, azokra a titkos és nyílt küzdelmekre, melyekkel ellenségeink egyrészt nemzeti összetartásunkat igyekeztek megbontani, másrészt pedig határainkon kívül és belül életképességünk és kulturális múltunk tanúbizonyságait akarták hazugságaik mögé rejteni és megsemmisíteni: nemzeti kultúránk oly hatalmas ellenfelét látjuk az ellenünk irányuló könyvek szellemében, hogy a legerősebb védelemre kell gondolnunk. Védekeznünk kell itthon a nemzetetlen sajtótermékek kiszorításával s a legkiválóbb magyar írók műveinek fokozott terjesztésével, felvilágosítani nemzetünket kiváló írók népszerűsítő tudományos műveivel, felvilágosítani a k ü l f ö l d e t a magyar írók munkáinak kitűnő fordításaival és a nemzetünket ismertető könyvek hosszú sorozatával.

A világháború előtti gazdasági fellendülés korszaka hazánk kulturális életének is gyümölcsöző korszaka volt. Bárha nagy költők, különösen nagy szellemek nem is világították át ezt a kort, nemzeti művelődésünk átlagos színvonalat magasra tudtuk a béke éveit alatt emelni. Iskoláink fejlődtek, szaporodtak, tudományos intézményeink és egyesületeink száma és munkássága egyre fokozódott, új színházak, új múzeumok keletkeztek s a magyar könyvkiadás, mely évszázadok óta csupán félfénken tengődött, a kiegyezés óta talán sohasem remélt termékenységűvé fejlődött. A tudománynak önmagáért való művelése mellett felismerték a nemzet egyetemleges műveltségében rejlő hatalmas erőt s szerény eszközökkel bár és a meg nem értéssel sokszor dacolva megkezdték munkájukat az állami és társadalmi szabadoktatási intézmények, nemes célul az iskolán kívüli népművelést tűzve ki. Könyvekkel, szórakoztatva oktató olvasmányokkal igyekeztek ébrentartani és fokozni a magyar népben mindig élénken élő tudásvágyat, szaporítani, támogatni a magyar közművelődési központokat, A nemzetiségi vidékek magyarságának műveltsége emelésével igyekeztek a nemzetiségek közeledését és a magyar nemzeti eszme terjeszkedését biztosítani. Fejlesztették az ifjúság szellemi nevelését, a középosztály műveltségét, megkönnyítették a tudományos kutatók munkáját.

A világháború derékban törte ketté közművelődésünk sok szép reménnyel kecsegtető fejlődésmenetét. A hat évi rettenetes éremegfeszítés és vérvesztés után tűnt csak ki igazán, hogy a magyarság erkölcsi és politikai ereje mennyire műveltségében összpontosul, mennyire fontos, hogy műveltségének magas fölényével kiemelkedjék a szomszédos nemzeti államok közül, melyek évtizedes propagandával fajunk értékét a külföld előtt nevetésséggig gyarlóvá kicsinyítették. Most váltak csak igazán veszedelmes hibákká kultúrpolitikánk túlságba vitt takarékoságai és tévedései.

A háború súlyos gazdasági következményeit könyviparunk és kereskedelmünk is végzetten megérezte. Bár az első években a megcsappant érdeklődés és a teljes bizonytalanság miatt némileg csökkent is a könyvek ára, pénzünk elértéktelenedése folytán csakhamar rohamosan emelkedni kezdett s ma már az eredeti boltiárak 30—50, sőt százszorosára drágult.

A népművelés szempontjából legfontosabb művek elfogytak s új kiadásokra nincs is remény. Az állam és egyesületek által létesített könyvtárak fejlesztése és szaporítása alig lehetséges. Az iskolai könyvtárak kiegészítése és gyarapítása még hatványozódott költségek mellett is a legnagyobb nehézségekkel jár. Ismeretterjesztő és tudományos könyvek alig jelennek meg s így a háború alatt még jobban olvasáshoz szokott nemzetünk a lassanként egészen elnyűtt és egyébként is nagyon kevés közművelődési könyvtár használata mellett túlnyomó részben a gombamódra szaporodó, jórészt destruktív célzatú könyvkiadóvállalatok csekély értékű könyveinek vásárlására és olvasására van szorítva.

Idegenben élő testvéreink vagy hozzá sem juthatnak a magyar könyvhöz, vagy pedig azokat olvassák drága pénzen, amit a könyvügynökök a legnagyobb haszonnal tudnak importálni a megszállott területre vagy a külföldre. A könyvtár-adományozások megszűntével mindjobban megszakad az az évek munkájával nehezen megszőtt hálózat, mellyel népművelési kultúrpolitikánk népünk gondolkozását helyesen irányítani igyekezett, elvesztjük a kulturális kapcsolatot a faluval, a megszállott területek és a külföld magyarságával és félő, hogy lassanként kicsúszik kezünkől a kezdeményezés az egész vonalon.

A Revue des deux-Mondes szerencsés cikkírójának az említett cikk folyamán már módjában is van beszámolni arról, hogy mit tettek a franciák a kultúrájukat s még inkább a francia szellem terjeszkedésének imperialista törekvését fenyegető veszély gyors elhárítására. A francia kiadók társaságot alapítottak Maison du livre français névvel, mely a legfontosabb könyveket kisebb alakban, takarékos, de jó kötésben és nagy példányszámban hozza forgalomba, úgy hogy ezzel a könyvek ára jóval olcsóbbá válik.

Megszoktuk, hogy Németországot mindig a legolcsóbb könyvek hazájának tudjuk, mégis a németek még jóval a háború előtt szükségesnek látták oly altruista társaságok alapítását, melyek a német könyvek színéjévé legolcsóbban és legjobb kiadásokban minél több példányban terjesszék el a hazai és külföldi németiség között. A Borromäus-Verein, a Comenius-Gesellschaft, a Dürer bund, vagy pedig a nálunk legismertebb Deutsche Dichter Gedächtnisstiftung stb. évtizedek munkájával több milliónyi kitűnő német könyvet adtak részben ingyen, részben pedig csekély önköltségi áron a közönségnek és a népkönyvtáraknak.

Máshol olyan nagy férfiak, mint Franklin, Carlyle, Ruskin, Dickens, Lubbock indítják meg a harcot a destruktív, erkölcstelen irodalom ellen s terjeszteni igyekeznek a nemzeti jövő érdekében a «legjobb könyveket». Nem elégszenek meg azzal, hogy csak kitűnő kritikai bibliográfiákban sorolják fel ezeket, de hatalmas tőkét gyűjtve szépen és olcsón mindenkihez el is juttatják.

Hosszú sorát említhetném a nemzeti irányú altruista könyvkiadó intézményeknek, melyeket az összes művelt országokban mindenütt virágozni látunk. Egyik-másik áldásosan behálózza az egész földet, mint pl. a nálunk is hálával emlegetett British and Foreign Bible

Society, mely egymaga több mint 240 millió példányban összesen 432 nyelvre lefordítva osztotta szét 1804 óta az egész világon a könyvek könyvét: a Bibliát.

Magyarország a háború előtt sok igyekezettel sokat is termelt a könyvparban, de sajnos, a legnagyobb tervszerülenséggel. Míg egyes tudományzakokban s egyes nemzetek irodalmának átültetésében sokszor az egészen jelentéktelen művek sorozatosan jelentek meg, addig ép oly fontos, sőt legfontosabb irodalmak teljesen műveletlenül maradtak. Különösen súlyosan kellett ezeket a hiányokat érezni a közművelődési és népkönyvtárak szervezésénél. Kiváló szépirodalmi művek, a divatosabbak kivételével, új kiadásban többet meg sem jelentek. Összefoglaló népszerű tudományos művekben szégyenteljes hiányaink voltak. Tudományos intézeteink és társaságaink buzgó munkásságuk dacára sem keresték egymással az érintkezést, hogy ezek a hiányok valamiképen áthidalhatók legyenek s a szükséges műveknek minél jobb választéka legyen kéznél a nemzetművelés nagy céljaira.

Így állhatott elő az a szomorú helyzet, hogy irodalmunknak sok jeles terméke ma már szinte ismeretlenségbe veszett, kiváló idegen írók legszebb munkái pedig magyar fordításban meg sem jelentek. A szerzői jogvédelem idejének túlságba vitt kitolása többet ártott, mint használt nemzetünknek, mert a legfontosabb művek csekély kivétellel oly drágán kerültek forgalomba, hogy közművelődésünkre hatással alig lehettek. Petőfi költeményei az egykoronás olcsó kiadás révén a legszelesebb rétegek közkinccsévé váltak, de ugyanakkor Arany János és a többi nagyok munkái drágaságuk folytán már a békében is csak a vagyonos osztályhoz szóltak. Az iskolai oktatás ekép a legjobb könyvek hiánya miatt legfőbb támaszát nélkülözte, mert lelkesedéssel megindított nagyobb gyűjteményes vállalataink, melyek ennek a feladatnak betöltésére leginkább hivatva lettek volna és a közművelődés szempontjából sok kiváló művet adtak ki a még több jelentéktelen között, a tervszerűtlen munkaprogramm és a szellemi irányítás helyébe lépő üzleti szempontok folytán céljuktól mindinkább eltávolodtak.

Ennek az alapján véve mégis improduktív termelésnek oka azonban nemcsak a tervszerűtlen és az ingatag tömegizlésnek hódoló üzleti szempontú kiadói vállalkozások túltengésében és céltalan versengésében rejlik. Kiváló íróink műveinek háttérbe szorítása a destruktív sajtó felmagasztalt nagyságai mellett már tervszerű politikája volt a nemzetietlen elemeknek. Ma pedig, mikor a mindenképen elhelyezkedni kívánó háborús tőke még erősebben vetette rá magát a könyvkiadó vállalkozásra, a szépszándékú nemzeti mozgalmak és tőkegyűjtések mellett is sokkal ríkítóbban és fenyegetőbben indult meg a sajtó munkája, mint valaha.

Nemzeti újjászerveződésünk munkája kultúrpolitikánk új céljaival mindenben egy úton jár: meg kell erősíteni a nemzeti érzést a magyarságban városban és vidéken, itthon és idegenben, a társadalom minden osztályában. Meg kell tennünk a legnagyobb erőmegfeszítést, hogy elláthassuk a határokon innen és túl élő magyarságot a magyar irodalom színe-javával,

a világirodalom igazi értékeivel, a tudományos művek széleskörű népszerűsítő sorozatával. Petőfi, Arany, Jókai élesszék újra hangos szavakkal a nemzeti összetartozás érzését.

A nemzetnevelés e nagy feladatának megoldási lehetőségeit fejtegetve, elsősorban is egy fontos elvi kérdést kell eldöntenünk. Melyik társadalmi osztály szellemi szükségleteit vegyük kiindulópontul, más és más kiadványok szükségesek-e az ifjúság, a munkásság és a képzetebb középosztály érdeklődésének felköltésére és kielégítésére?

Szabadoktatási kultúrpolitikánknak mindent meg kell tennie, hogy a legközvetlenebb módon elősegítse a középosztály, a közép- és főiskolai ifjúság művelődését s ugyanakkor tervszerűen jó olvasmánnyal kell ellátnia a kevesebb képzettségű és korlátozottabb érdeklődésű földműves- és ipari munkásosztályt is. Ezenkívül gondoskodnia kell elemi és középiskoláink könyvtárainak gyarapításáról és kiegészítéséről.

A munkásosztály, az ifjúság és az értelmiség olvasmányainak megkülönböztetése régebbi kultúrpolitikusainknak jóakarató tévedése volt, kik a nemzetrontó ponyvaolvasmányok kiszorítása végett népieskedő falusi tárgyú füzetek olvasásához szerették volna szoktatni a falusi népet és külön gyermekeknek szerkesztett ifjúsági irodalommal ellátni a gyermeket. A könyvtárak olvasási statisztikája azonban erősen rációfól arra a hitre, hogy a nép a népies, a gyermek a gyermekekről szóló történeteket olvassa és keresi. Ma már a paedagógusok is mindinkább belátják, hogy a nép, az ifjúság és az értelmiség olvasmányai között egyáltalán nincs lényegbeli különbség, csupán fokozati. Ez a fokozat pedig nem nagyobb, mint a középosztály alsó és felső értelmiségi fokának különbsége. A falusi nép a városi tárgyú történetekre, a szegény a gazdagok és előkelők életére kíváncsi, a gyermek a felnőttek szerepébe játssza be magát, csak az érdekli, amit a nagyok csinálnak s bizony a középosztály érdeklődése is nagyon tömeglélektani szabályszerűséggel oszlik meg. Egyben azonban egyetért minden olvasó: az igazán jól és nem túl fárasztóan megírt regényt, verset egyformán szívesen olvassa öreg és fiatal. Elég, ha e pontnál csak Jókai és Petőfi nagy népszerűségére utalok, vagy a mozielőadások útján népszerűsített külföldi regényekre (Quo vadis?, Nyomorultak stb.).

De melyek azok a könyvek, amelyeket nyugodtan adhatunk mindenki kezébe? A szépirodalmi művek jegyzékének összeállításánál nagyon fontos, hogy a művek exakt irodalmi értékét a mai ember konkrét ítéletének szempontjából bíráljuk el. Az irodalmilag értékes művek nagy számától kell ezért eltekintenünk, amelyek ma tömegolvasásra teljesen alkalmatlanok. A remekírók műveinek hosszú sorozata a közönségre ma már sok tekintetben inkább riasztólag, mint vonzólag hat. Viszont kerülni kell az irodalom csupán divatos nagyságait, a nemzetietleneket, az erkölcs ellen vétőket: kiemelni a hazafias irányzatot, az ethikai érzést. Nem szabad tehát csak az irodalomtörténetekre támaszkodva keresni a leghíresebb és legfőbb munkákat, a kijelölésben döntő szavuk van az egyes nemzetek kritikai bibliográfiáinak, melyek a mű paedagógiai értékének

mérlegelésével, a tömeg-olvashatóság szempontjából, továbbá az olvasási statisztikák figyelembevételével egyhangúlag vagy nagy szótöbbséggel jelölik meg a legjobb könyveket. Egy ilyen jegyzék összeállítása sohasem történhetik egy ember mindenképen csak egyoldalú ítélete alapján, már csak azért sem, mert több százezer könyv átolvasása szükséges hozzá. Elfogulatlan és igazságos munkát csak úgy végezhetünk, ha a kérdéssel foglalkozó minden nemzetiségű és pártállású szakemberek és bizottságok tanulmányainak végső eredményeit vetjük össze egymással. A legjobb könyvek kérdésének ma már igen gazdag irodalma van, mely a helyes középút eltalálását sokban megkönnyíti.

Azonban amint különbséget teszünk az olvasók érdeklődési és értelmi-ségi foka között, épúgy válogatnunk kell a legjobb könyvek csoportjában is. Míg a középosztály nagy közönségének szellemi irányítására a kiváló műveknek minél nagyobb választéka szükséges, addig a munkás-ság és ifjúság kezében, valamint a népkönyvtárakban az olvasmányok célszerűtlen felhalmozása nemcsak fölösleges, de határozottan káros is. Helytelen politika volna tehát a legjobb könyvek sorozatát teljes egészében népkönyvtárakká avatni, mert a népművelés alsóbb fokozataiban kellő eredményt csak a legfontosabb műveknek nagy példányszámban, de aránylag kis választékban való terjesztésével fogunk elérni.

Ugyanez az elv áll, ha kissé korlátozottabban is, a népszerűsítő tudományos művekre is. Ha a műveltebb középosztály kezében alig nélkülözhető elvontabb tárgyú elméleti vagy részletező szakmunkák a népkönyvtárak gyarapítására kevésbé alkalmasak is, az összefoglaló és gyakorlati irányú népszerű művek (földrajz, természetrajz, mezőgazdaság, technika stb.) ennek a célnak is megfelelnek. Ha az olvasmányok megérthetési színvonalát itt egy hajszálnyival inkább magasabban, mint alacsonyabban állapítjuk meg, akkor talán ezáltal is csak közművelődésünk fokozását szolgáljuk.

Nemzeti kultúrpolitikánk rekonstruálásánál nemcsak az a feladat vár ránk, hogy az országunk töredékén megmaradt s nagy részben használhatatlanná vált városi és vidéki könyvtárakat újra használhatóvá és forgalmassá tegyük. Új könyvtárak alapítása is szükséges, hogy minden magyar könyvhöz juthasson. Ezenkívül célszerű politikával a nép könyvgyűjtési törekvéseit is fel kell ébresztenünk, hogy önzetlen áron minél több jó könyvet oszthassunk szét s ezzel ne csak a hamar pusztuló népkönyvtárak esetleges túlforgalmát csökkentsük, de sikeresen versenyez-hessünk a nép között épen nagy olcsóságuk miatt nagy számmal terjedő destruktív kiadványokkal. A könyvek olvasatásával így nagyobb hatást is fogunk elérni, mert hiszen a mindig kéznél levő saját könyvet sokszor kézbe is veszi, újra meg újra elolvassa az egész család. Különösen nagy számmal kell terjeszteni e könyvek javát jutalmak alakjában az iskolai ifjúság körében és népszerűsíteni a tulajdon szeretetével együtt járó bibliofil érzést, hogy ezáltal rendszeres olvasáshoz szoktassuk őket. El kell juttatni minél nagyobb számban a megszállott területeken lévő és a külföldi, elsősorban az amerikai magyarság kezébe, kik magyar könyvhöz vagy drága pénzen is csak alig, vagy egyáltalán nem is juthatnak.

Nagy feladatok várnak a magyar könyvre, nagy hiányok, szomorúan nagy szükségletek várnak kielégítésre. Honnét vegyük az erőt, kitől kérjük a segítséget a magyarság könyvellátásának mind égetőbbé váló szegénységében? Ha gazdasági elerőtlenedésünkben is csak saját erőnktől várhatjuk az újjáépülést, mennyire inkább egyedül kellene maradnunk nemzeti kultúránk újjászervezésének nagy munkájában? Bár mai súlyos körülményeink között nem is gondolhatunk rá, hogy az olcsó és jó magyar könyvet a *Maison du livre français*-hoz hasonló altruista egyesülésben egyedül könyvkiadóvállalataink útján hozzuk forgalomba, mégis mindent meg kell tennünk, hogy egy olyan nemzeti könyvkiadó vállalkozást szervezzünk, mely könyvtárpolitikánk nagy munkájához megadja a szükséges erős alapot. Meg kell teremtenünk egy olyan **m a g y a r k ö n y v s o r o z a t o t**, mely egyszerű és izléses kiállításban, méltányos és **ö n z e t l e n** árért minden magyarnak hozzáférhetővé tegye egyrészt a **m a g y a r é s v i l á g i r o d a l o m** igazi értékeit kitűnő kiadásban, illetve fordításban, másrészt pedig a **t u d o m á n y o k m i n d e n á g á t** összefoglaló és részletező kitűnő feldolgozásokban. A sorozat kiépítése előre pontosan megszabott irányban olyképp történjék, hogy évek múlva minden irányban egységesen kibontakozva a legtágabb kört ölelhesse fel.

Ennek a nagy vállalkozásnak összekötő kapocsnak, összegezett éredővonalnak kell lennie úgy irodalmi, tudományos és közművelődési társaságaink és egyesületeink, mint ezek és egész társadalmunk között. Mindnyájunknak keresnie kell és megtalálnia benne a maga munkakörét. Ne csak az állam, ne csak a város, ne csak a középosztály áldozzon érte, de a falu és a nép is. Minden városnak, minden megyének van egy irodalmi, vagy történelmi nagysága, akinek a nevét nemcsak a környékbeliek, de az egész nemzet hálaival emlegeti. Aki népünk lelkét ismeri, tudja, hogy milyen nagy büszkesége Debrecennek Csokonai, Komáromnak **J ó k a i**, Biharnek Arany, Szatmárnak **K ö l c s e y**. Mit jelentenek a száműzött, vagy leigázott erdélyi magyarnak, székelynek **K e m é n y** regényei, Fülöp Áron epikája, **B e n e d e k** meséi. Mennyire benne él a felvidéki ember **M i k s z á t h** műveiben, a délmagyarországi **H e r c z e g F e r e n c** regényeiben, Fekete lovas-ában. Ha arról van szó, hogy teljes erőnkkel új és erős hanghoz juttassuk mindazokat, akik tollukkal nagyobb elismerést vívtak ki nemzetünknek, mint mások fegyverrel: egy lelkes hangú felhívásra országos nagy mozgalomnak kell megindulnia, hogy egy nagy nemzeti **ö n z e t l e n** vállalkozás keretében nagy íróink munkáinak kiadását szűkebb szülőföldjük társadalmának anyagi és erkölcsi segítségével megvalósítsuk.

Pedig a kulturális segítséget nemcsak nemzetünk határain belül kereshetjük, de igen szépen előnyünkre fordíthatjuk az entente-államok nem csekély érdeklődését is, mellyel az angol, francia és olasz szellem imperialista terjeszkedése érdekében szívesen támogatják kulturális mozgalmainkat. Nagy íróik, nagy embereik műveinek tiszteletteljes elismerése és terjesztése igen sokkal javítaná a külföldnek rólunk alkotott véleményét.

És ha a szépirodalmi rész nehéz munkájában ilyen sok helyre fordulhatunk segítő munkáért, támogatásért, mennyivel inkább tehetjük ezt

a tudományos rész feldolgozásánál. Minden szak ápolására kiváló szakembereink és társaságaink osztozhatnának ez egységes munkában, legelői a Magyar Tudományos Akadémiával, a Kisfaludy- és Petőfi-Társasággal. A magyar tudományos társaságok, intézetek és kultúrpolitikuskaink egyesült erővel, helyes munkamegosztással egy közös cél elérésére egyesülve oly hatalmas munkát végezhetnének, hogy a sokkal szervezettebb külföldi tudósvilág ilyen irányú munkásságát is utólérhették. Ennek a nemzet egészéhez szóló enciklopédikus könyvsorozatnak fel kell ébreszteni és fokozni a tudásvágyat minden magyar lelkében, előkészíteni és irányítani az elvontabb és részletezőbb magyar tudományos irodalmat minden ágában. Nagyobb piacot teremteni tudományos kiadványainknak és egységes célt mutatni tudósainknak. Részt kell venniük a terjesztés nagy munkájában nemzetvédő hazafias és közművelődési egyesületeinknek ép úgy, mint a külföldi magyar egyesületeknek. Szerveznünk, egyesítenünk és megosztanunk kell a magyar tudományos munkát, hogy nemzeti művelődésünknek minél hatalmasabb lökést adjunk és a külföld szemében minél nagyobb tekintélyre emelkedjünk.

Ne legyen az új magyar kultúrpolitika láncolatossá folytatása a közelmúlt törekvéseinek. Ne fussunk idegen nagy költők hírnevének szivárványa után, míg nemzeti nagyságainknak nem mutattunk be kellő áldozatot. Amazok eszméivel és kérdéseivel egy egész világ foglalkozik, míg mi nagyjainkkal is egyedül maradunk. A mai tudomány alig áttekinthető nagy rendszerében ne törekedjünk a részletezésre ott, hol hiányoznak az alapvető munkák. Ne legyen a tudományos irodalomnak külön nyelvezete, amelyet csak kevesen érthetnek, ne az írói tekintélyt keressék tudósaink, de a tudományok népszerűsítésére az őszinte közvetlenséget.

Ne kívánjunk pompás díszkiadásokat, irodalomtörténeti célzatú és épen ezért kisebb körre számító nagy és drága remekíró sorozatokat. Ne foglaljuk enciklopédikus kiadványainkat tekintélyes nagy kötetekbe, melyek sokkal drágábbak, mintsem hasznosak lehetnének és sokkal terjedelmesebbek, mint hogy új és új kiadásokban és átdolgozásokban lépést tudnának tartani a tudományok rohanó vagy lassú, de állandó fejlődésével. Az a kicsiny pár íves kötet célszerű alakjával és ép ezért mindenkinek hozzáférhető olcsó voltával aránytalanul többet tehet a népművelés szolgálatában, mint a legszebb díszkiadások. Új kiadásaik könnyen kiküszöbölhetik az első kiadások alig elkerülhető hibáit és hátrányait s mindig nyomom követhetik a tudományok haladását. Nem is szükséges a hasonló külföldi nagy enciklopédikus könyvkiadó vállalkozások nagy sikerére és elterjedtségére gondolnunk, ha már az itt felsorolt előnyök is igazolják, hogy a jövő a kis alakú és tömör beszédű könyveké.

Ne törekedjünk arra az elérhetetlenül nagy feladatra, hogy a tudomány egész rendszere minden részletének művelését magyar tudósok munkájától várjuk. Egyesült erőnk sem elegendő erre! A nem nemzeti vonatkozású szakokban nemcsak rászorulunk, de egyenesen szükséges is, hogy a céljainknak kiválóan megfelelő külföldi szakmunkák fordításaival megtoldjuk erőnket. Egyre nő azoknak a nemzetközi kiadványoknak a száma, melyek egyes tudományrészeket az igazán legkiválóbb különböző

nemzetiségű szaktudósok tollából egyszerre több nyelven, közös kiadásban bocsájtanak közre. Az ilyen nagyértékű munkálatokban minden erőnkkel részt kell vennünk, mert nemcsak szakirodalmunk gazdagodását éadjük el velük, de nemzeti kultúránk külföldi dokumentálását is. Határozott célul kell kitűznünk, hogy azokban az enciklopédikus könyvkiadóvállalkozásokban, melyek a művelt nemzetek közvéleményét ma már csaknem kizárólagosan irányítják, legjobb tudósainknak nemzetünket, földünket és kultúránkat ismertető cikkei és kötetei útján magyar gondolkozásunkkal mi is megszólaljunk. Mindent meg kell tennünk, hogy nagy íróink munkái kitűnő fordításban a külföldön minél jobban elterjedjenek s elérjék azt a széleskörű elismerést és tiszteletet, mely eddig csak kevésbé jutott osztályrészünkül, mert nyelvünknek szűk határa miatt méltóképen általánossá még nem lehetett.

Veszteségeink nagyok, de hinnünk kell, hogy megfeszített akarattal, nagy munkával kiköszörülhetjük a csorbát. Az egész világ közvéleményével állunk harcban, a nemzetietlen elemek hatalmas belső ostromának kellett és kell helytállanunk, de minden magyar szívében ott legyen az öntudat, hogy egyesített munkánk, céltudatos törekvéseink visszaszereshetik még az elvesztett erőt, a régi hírnevet.

Nyireő István.

AZ EXPRESSZIONIZMUS JELENTŐSÉGE.

IGEN SOKSZOR hallhatjuk művészetről folytatott köznap i beszélgetések alkalmából, különösen a nem-műértők és nem-művészek szájából azon kijelentést, miért van az, hogy a mi korunkban nincsenek igazi nagy mesterek? Miért nem születnek olyanok, kik Michelangeloval vagy Rembrandttal fölvehetnék a versenyt? És ha a mostani művészeti eredményeket, a műalkotásokat nézzük, úgy ezek tényleg nem mérkőzhetnek a régi nagyszabású emlékekkel. Sem a formai megoldás tökélye, sem a valóra váltott gondolat, érzés nem vetekedhetik a dicső elődök munkáival. A művészetek fénykorából származó művek nagyszerű egyensúlya, a külsőnek a belsővel való összhangja, mely kivételes kvalitásokat fogott össze, mintha most eltűnt volna.

Vájjon az emberiség művészi tehetsége fejlődött-e vissza, vagy a külső körülmények, az alkotás lehetőségei, tényezői és föltételei váltak kedvezőtlenebbekké? Az előbbi, dacára a kevésbbé értékes művészeti eredményeknek, nem hihetjük el. Ha tompult, háttérbe szorult is a művészi érzék és alkotóerő, ennek foka nem lehet döntő jelentőségű. Amennyire nem szabad a jelenkor művészeinek rovására írni kisebb voltukat, úgy nem könyvelhetünk el mindent a régi mesterek egyéni zsenijének javára sem. Itt is érvényes Goethe mondása: «Du glaubst zu schieben und du wirst geschoben». Bár minden időben teremhetnek nagy művészi tehetségek, zsenijük csak akkor bonthatja ki igazában szárnyait, csak akkor juthat el örök értékek létrehozásához, ha a talaj működésük számára előkészítettett. Krisztusnak is volt Keresztelő Szent Jánosa, a nagy mestereknek is voltak kevésbbé nagy előfutárjaik, kiknek munkássága megérlelte az utánuk következő termést. Föltétlenül biztos, hogy nem az egyéni tehetségek belső árjának leapadása, hanem más döntő tényezők megváltozása okozta a művészet elsekélyesedését. (Itt elsősorban a képzőművészeti s zenei tehetségre gondolunk, ezeken belül azonban csak általánosságban és nem egyéni determináltságában nézzük a tehetséget és annak fejlődését, különösen a kezdetleges korszakokban, szorosan össze- és értékítünk a tehetségek különböző állapotai.)

Ezek a döntő tényezők nem alanyiak, hanem a művészet fájának különálló, mondhatni objektív életével függnek össze, mely viszont az egyes szubjektív alkotásokban nyilatkozik meg. A művészet fájának fejlődése, növéni teszi lehetővé az egyéni tehetség megszólalását, kibontakozását. Olyan korban, midőn a művészet még innen van vagy már túlhaladt azon az étapeon, mely a talentum akadálytalan megnyilatkozását biztosítaná, a művészi zseni jelenlétét alig állapíthatjuk meg. A mű-

függ a technikai tudás fejlődésével, de még ennél is fontosabb az a későbbi, az eszközöktől, a manuális készségtől független evolúció, mely a művészi látásnak és a stílusoknak változásában jelentkezik. Bár mindez az egyes műalkotásokban nyilatkozik, sőt a stílusok, létrehozásában egyes mesterek is jelentékeny szerepet játszanak, a művészet fejlődése, mint eleven organizmusé, szükségszerűen megy végbe és irányának megrajzolásában ezek a művészek csak látszólag töltenek be inkább aktív, mint passzív szerepet. Furcsa ezt elhinni olyan valamiről, ami kizárólag emberi alkotásokban létezik, aminek ezek nélkül nincsen plátói élete, de a művészet fejlődésének logikája, a szükségszerűen visszatérő jelenségek mégis ezt bizonyítják. Minél inkább megyünk vissza olyan távolabbi korokra, amelyekben a művészi egyéniségek elhomályosodnak, annál világosabbá válik előttünk a művészetnek önálló élete.

Ez az egyéni szabályokhoz kötött fejlődés, melyet menetében külső nagy katasztrófák esetleg módosíthatnak, egyes fázisai szerint természetesen különbözőképpen határozza meg a művészi tehetségek megnyílás közását, sőt alkotásaik lehetséges értékét is. A művészetek fénykorát nemcsak az jellemzi, hogy abban az időben a legnagyobb mesterek munkálkodnak, hanem az is, hogy a művészet fája elérkezett életének abba a stádiumába, midőn az ígéretek mind beváltódnak, midőn a gyümölcsök megérnek. Szinte szükségszerűen születnek ekkor a zsenik, kik a legdicsebb aratást elvégzik. Ilyenkor jelennek meg a porondon a renaissance klasszikus mesterei s ilyenkor születik a zene számára Beethoven.

De bármennyire autochton a művészet fejlődése, a műalkotások egyszersmind kultúrhistoriai dokumentumok is, melyekben az egyes korszakok lelkivilága, életének összhangja vagy szorongásai tükröződnek; Az utóbbi évek szigorú művészettörténeti és tisztán művészettudományi vizsgálódásai a művészetnek erről az azelőtt annyira kiemelt tulajdonságáról elterelték a figyelmet. Nemcsak az egyes korszakok külső stílusa, hanem lelkülete is kifejezésre jut a művészi alkotásokban. Az élet fölfogásában való nagy különbségek jelennek meg a XIII. századbeli gót, a klasszikus renaissance vagy a barokk stílusban. De ez a kultúrhistoriai tükör csak annyit mutat, amennyit a művészet önálló fejlődése megenged; Savonarola Firenzében a XV. század végén már szintén aszkezist prédikál és vallásos rajongást követel, mint a barokk-kor ellenreformátorai, de működésének rezonanciája a művészetben mégis más volt, mint az utóbbiaké, kik már elhagyták a művészetek klasszikus renaissanceát, míg a firenzei forradalmár még innen volt a teljes megérés idején. A társadalom lelki krízisei, melyek a művészet organikus fejlődése folytán az alkotásokban különbözőképpen tükröződnek vissza, csak akkor lehetnek a művészetre nézve végzetesek, ha maga a művészet is kritikus helyzetben sínylődik, ha már túl van a fejlődési menet utolsó mozzanatán is és egy óriási korszaka szinte anélkül záródik le, hogy a további út járhatósága és iránya némiképp is világos lenne. Ekkor következnek a művészet-történetben a válságos és sovány termésű évtizedek, sőt századok és ezeknek, az időknél kell leginkább nélkülözniük a művészeti zseniket. Az iránytű kiesett, elveszett a fényforrás, mely felé tudatosan vagy ön-

tudatlanul menni kell, mely következetesen és határozottan maga felé vonzaná a művészek összességét.

Két ilyen kritikus korszaka volt az európai lelkivilágnak és művészetnek: a Krisztus föllépésével kapcsolatos idők és a XX. század. Mind a kettőt alapjaiban rázza meg a földrengés, mely a fizikai és pszichikai élet legtávolibb ösvényeire is kiterjed és a régi társadalmi épületet, az elismert értékeket ledöntötte vagy ledöntéssel fenyegeti, hogy helyükbe új oltárokat és hekatombákat emeljen. De míg az ókori világ összeomlása a népvándorlás primitív hordáinak közreműködésével nemcsak elvégeztetett, hanem egy új világ nagyszabású fejlődésének lehetőségei is vele rögtön megszülettek, új hithez, új eszményekhez új emberek állottak készen, addig a XX. század csak a krízist hozza anélkül, hogy a kiutat, habár teljes katasztrófa árán is, megalapozná. De épen amiatt, hogy most nincsenek igazi világot megváltó új eszmék, mert nem világít Betlehem fölött a csillag, reméljük a mostani krízis katasztrófa nélküli megoldását. A betegség talán nem fog halállal végződni, nem jön reánk sötét középkor, mely lelkileg fájdalmasabb lenne az előzőnél, mert most nem támaszkodhatnák a barbár test egészségére. A bolsevizmus még legideálisabb kezektől megvalósítva is csak nyomorúságos külsőség, nincs tartalma, mellyel a lelket megváltaná, a negatívumoknál tovább nem jut.

Kritikusabbnak látszik ennél a művészet állapota, mert autochton fejlődésében is válság fenyegeti. Ha életének más fázisában kellett volna a kor kríziseit visszatükröztetni, úgy saját világán belül talán kibékítő megoldásokhoz jutott volna, de az emberiség történetében az egyes fontos organizmusok annyira összefüggnek egymással, annyira egymás mellé vannak rendelve, hogy a krízisek szükségképpen egyszerre következnek be. Az általános lelki és szociális diszharmónia ugyanakkor vált akuttá, midőn a művészetet is belső válság emészti. Ezenkívül a művészek jelentékeny része érzékenyebb lelkivilágánál fogva fogékonyabb a nagy társadalmi és pszichikai válságok iránt, az ő finomabban épített hajójuk jobban ingásba jön az általános hullámmáson. Hát még ha ehhez a művésznél külön egyéni életzavarok is járulnak, nagy szerencsétlenségek vagy kártékony képzelődések. A művész elveszti lába alól a biztos talajt és áldozata lesz homályos vágyainak.

Az expresszionizmus különös világa tehát keletkezése tekintetében nem is annyira érthetetlen, azonban kívülálló előfeltételei époly fontosak, mint a művészettörténetiek. Az expresszionizmusban felbomlott a művészet egyensúlya, az egyik tényező ráült a másik nyakára, együttük megszűnt és ezáltal lehetetlenné vált az egységes művészi szempontok érvényesülése. Maguk az expresszionista művészek is elismerik ezt, bár látszólag épen az ellenkezőt állítják. Midőn a régi művészi felfogással, esztétikával szemben a művészi kifejezést akarják a természeti formákhoz való kötöttségtől, az utánzástól és a dekoratív lehetőségektől fölszabadítani, a lelki tartalom közvetlensége kedvéért fölládozzák a művészi kifejezésnek magukban is értékes eszközeit. Nem törődnek a szépséggel, nem kell nekik a formák és a színek harmóniája, egyedül a belső

mondanivaló a fontos. Nem ismerik el, hogy a képzőművészeteknél a formális elemek legalább is annyira lényegesek, mint a kifejezendő lelkimozzanatok és nem gondolják meg, hogy az előbbieket sutbadobásával az utóbbiak érvényesülését, hatását is lehetetlenné teszik, hogy — a fürdővízzel együtt a gyermeket is kiöntik. Az expresszionista művészek lelki kényszere — itt természetesen kizárólag a jóhiszeműekről van szó — oly nagy, annyira a maga és a hasonló érzésiek számára dolgozik, hogy nem jut eszükbe a hatás lehetőségét mérlegelni. És emellett pszihéjük olyan vágyakat akar kifejezésre juttatni, melyek idegenek a harmonikus lények előtt, melyek a természeti formák legmélyebb kiaknázásával sem szólalhatnak meg a maguk teljességében. Az expresszionista művész lelke zavaros és bonyolult, fél a világosságtól, mert ez számára visszatérést jelentene a régi sekély vizekre, holott ő állandóan a mélységek fölött akar vitorlázni.

Püster Oszkár dr. az expresszionizmusról szóló, nemrég megjelent munkájában¹ a psiho-analízis útján igyekszik megvilágítani az expresszionista művész lelki világát. Egy festőművész tudatalatti érzeteit vizsgálja és az így kapott eredményeket az expresszionista művészekre nézve tipikusoknak mondja. Bár az alkalmazott psihoanalitikus módszert nem tartjuk egész menetében megbízhatónak, mégsem vonhatjuk kétségbe végső konklúziójának érvényét és pedig annál kevésbé, mert a maga tudományos módszerével ő is ugyanazokhoz az eredményekhez jutott, melyeket művészettudományi alapon más helyen² mi is hangoztattunk. Csakhogy míg mi az expresszionizmust mint művészettörténeti eredményt kíséreltük megvilágítani és értékelni, addig Pfister — mint pszichológus — az expresszionista alkotások létrehozásának lelki indítékait, körülményeit vizsgálja. És ez annál is érdekesebb és fontosabb, mert az expresszionizmus különleges, egyéb művészi teremtéstől eltérő lelki előfeltételei kiegészítésül és támaszul szolgálhatnak művészettörténeti értékelésének. Ha valaki a lélektan tudományos módszerével kimutatja, hogy az expresszionista művészek lelkileg egyensúlyukat veszített egyének, kik nem képesek tisztán látni, nem uralkodnak maguk fölött, akiknek a kívülálló lényekről való benyomásaik öntudatlan kényszerképzetek hatása alatt formálódik, kik nem tudnak csak zavarosan, különböző dolgokat összekeverve, számunkra értelmetlenül ábrázolni, az egyúttal elősegíti az expresszionizmus művészettörténeti értékelését. Mert kétségtelen, hogy egyetlen más művészeti irány sem teszi a szemlélet és a komoly értékelőt úgy próbára, mint az expresszionizmus. És mégis sokkal több szószólót talált a higgadt ítéletű és logikus fők között, mint azt hihettük volna. Az impresszionizmus esete ugyanis, mely irányt eleinte szintén megütközéssel fogadtak, később pedig egekig emelték, mindenkit megtanított az elővigyázatosságra. Másrészt a világháború és a vele kapcsot-

¹ Dr. O. Pfister: Der psychologische und biologische Untergrund des Expressionismus. 1920. Zürich.

² Az antik és modern művészet. Olcsó Könyvtár. 1920.

latos jelenségek hisztériássá tettek nem egy egészséges agyvelőt, megzavarták a gondolkodás világosságát.

Le kell szögezni, hogy az expresszionizmust nemcsak mint új stílust, új művészeti látás eredményét kell tekintenünk, hanem mint a zavaros lelkivilág nyilvánulását, a lehetetlen megvalósítását célzó akarást. Ha művészettörténeti jelenség is, mely művészeti szempontból is előkészítetett, mégsem érkezett el odáig, hogy igazában művészetnek nevezhesük. Nem tartunk helyénvalónak semmilyen művészeti dogmatikát sem, de az expresszionisták azon törekvése, hogy a bonyolult lelki élményeket a való természet kikapcsolásával, utánzás nélkül fejezhessék ki a festészetben vagy a szobrászatban, megvalósíthatatlan és mint ilyen nem a művészet szabályaiba, hanem lehetetlenségbe ütközik. Minél inkább közeledik az expresszionizmus az ábrázoláshoz, minél kevésbé bontja föl és zavarja össze a külső valóság kapcsolatait, minél inkább érvényesíti az általános értelemben vett dekoratív vonásokat, annál inkább lesz valóságos művészet belőle. Érett, raffinált egyéneknek művei is lehetnek infantilisak és primitívek, a gyermekszoba vagy a kezdetleges néptörzsek alkotásaival rokonok, ha a művész lelkivágynak határozatlanok és zavarosak, de elég erősek arra, hogy a művészet kifejezésbeli és formai tényezőinek egyensúlyát nemcsak a szépség, hanem a fölfoghatóság szempontjából is megbontsák. Ez természetesen csak oly időben eshetik meg, midőn a művészet formai értékei nem örvendenek elég tiszteletnek, midőn a művészet organikus fejlődésében a további út még nem tisztázódott és ennek következtében homályossá lett további sorsa. Ezek az idők nem tartoznak a művészettörténet szerencsés korszakai közé, ilyenkor ritkák a művészi zsenik. Akik pedig kritika nélkül merülnek bele ezen idők lelki bonyodalmaiba, akiknek érzékeny és kibillent bensőjükben hevesen lüktet a kor általános szorongása, azok nem lehetnek fogékonyak a szépség, a harmónia iránt, azoknak a művészet is csak lehetőség homályos vágyaik vad kifejezésére. A lélek a maga mélyén talán öntudatlanul szenvedéseket él át, midőn az előtérben kegyetlenül, és a győzelem hitével gesztikulál. Ez az ő tragikomikumuk.

Az expresszionizmus általában művészettörténeti jelenség, de az expresszionista művek egyenkint nem teljes művészi alkotások.

Ybl Ervin.

FIGYELŐ.

A munkásság jövője. Szélsőséges erőfeszítéseket mindig nagy elernyedések követnek, hajsolt nagy iram után alélt fáradtság jő. A munkás-kérdés jelentőségét — amely sohasem lehetett kicsiny — már a háborút megelőző évek politikai harcaiban is a kelletténél jobban kiélezték, a háború végefelé a magyar munkás sorsa fölötti aggodással kelesztette minden érvényesülni akaró politikai vágy a maga tészáját s a forradalmak összes szélsősége azzal a jelszóval takargatta magát, hogy a munkáson segít.

Hogy nem segített, azt már tudjuk, s a szegény munkás nagyon rosszul járt, mikor sorsa ilyen illetéktelen pártfogók kezébe jutott. De ezek a túlzások, a munkásság nevében vitt kíméletlen harc természet-szerűen mehökkentették és megtévesztették a társadalom nem munkás-elemeit is. Az elernyedés idejének be kellett következnie s be kellett állnia olyan időszaknak, amikor a munkássorssal kevesebbet törődtek, mert az egyik réteg, a munkásság — a szertelenségbe hajsoltatta magát képzelt erejének túlfeszítésével, a másik réteg pedig — mondjuk polgárinak, bár kár a kettőt szembeállítani — egész érthetően félt a munkásság problémáihoz nyúlni, keservesen tapasztalván, hogy a munkáserők megnövelése mily kockázatos lehet.

Akár mennyire értjük és pszichológiailag meg tudjuk is magyarázni a munkásproblémáknak ezt az ernyedt pihentetését, nagyon idején valónak látszik, hogy újra komolyan foglalkozunk a kérdéssel, mert közben az ország válságával együtt a munkásságnak is súlyos válsága következett be. Örülni lehet tehát annak, hogy a kereskedelemügyi minisztériumban újra kodifikációs bizottságot szerveztek, amely a munkást védő törvényalkotásokhoz hozzá kezd, valamint annak is, hogy a munkásbiztosítás reformjának a kérdését is több oldalról megbeszélik.

Kár, hogy a szükséges higgadtság még nem mutatkozik az egész vonalon. Egyfelől igyekeznek minden szabályozó törekvést úgy feltüntetni) mint a munkásautonómia megsértését s a munkásság ellen irányuló szándékot — pedig az autonómiák szabad érvényesülése most úgyis világszerte ezer akadályba ütközik s a szabad mozgásban minden népréteg meg van bénítva, másfelől némelyek az alig helyreállított rend újabb megingatásától félnek, ha a munkáskérdések ismét napirendre kerülnek.

A szubjektív aggodalmak lecsillapítására, s a higgadt nézők érdeklődésének a fölkeltésére tehát igyekezzünk néhány elemi igazságot megállapítani. Az egyik az, hogy a munkásság tömegeit nem lehet azonosítani a szélsőséges forradalmosító, de a forradalommal bánni nem tudó néhány munkásvezérrel. Számra nagy, a nemzeti termelésre igen fontos szerepet

vivő tényező a munkásság, melynek szerencsétlensége, hogy hivatása a város felé viszi, itt nem tud úgy megrögződni, mint a falu kisembere, a saját otthon konzervatívizmusa nem tud kifejlődni benne s azokat az ellentéteket, amelyek a nagyváros ríktó fényei és mélységesen sötét árnyékai közt vannak, mindig szemtől-szembe látja, azok izgatják képzeletét s elégedetlenségre hangolják. Könnyű dolga van ott a prófétáknak, ahol a lelkek már előre hajlamosak valami új hit keresésére s könnyű ott hamis hitet is hirdetni, ahol szívesen fogadnak mindent, csak ne a régi legyen.

Vájjon eredettől ilyen-e a magyar munkásság, vagy bizonyos adott körülmények tették-e ilyenné? Vájjon van-e a magyar munkásságban valami különös, tipikus vonás, mely Oroszország kivételével egyedül őt állította a harmadik Internacionálnak hívei sorába, vagy ez is csak bizonyos helyzeti okoknak az eredője?

Ha azt vizsgáljuk, kikből verődött össze a nagyváros gyárainak a munkássága, a munkásra ezer védelmet találunk, de a helyzetre, amelybe sodorták őt, egyet sem. A nagyváros munkássága a közeli és távolabbi vidéknek magyar parasztságából került ki legnagyobb részben. Van már újabb nemzedék is, amely Budapest szegényes külvárosaiban nőtt fel; az első azonban az Alföld forró napsütéséből, a Dunántúl szelíd dombjairól vagy a Székelyföld kevés kenyeret adó keskeny völgyeiből való. S ezek ontják s ontották a legutóbbi időkig is — amíg a nagyváros ipara a fejlődés útján volt — az újabb és újabb munkásújoncokat. Azt a népvándorlást, mely vidékeinkről a főváros felé irányult, a rendőrség, a villamosvasutak s a gyárak fogadták magukba.

A munkásújoncok magukkal hozták fajuknak egyenességet, dacosságot és nembánomságát egyaránt. A dacosság és nemtörődés, amely parasztjainkban oly érdekes vegyüléket alkot s oly hirtelen fordulatokban változtatja egymást, otthon a szomszéddal való perlekedésben, a jegyzővé[^] való összetűzésben, a másik percben pedig minden igazságtalanság és vexatura néma eltűrésében szokott megnyilvánulni. A városban, a gyárban ott van a főnök, a mérnök, katonásan parancsoló kemény ember; «z ellen gyűlik föl a munkás lelkében a dacosság s az ellenállás vágya. És ott van a szakszervezeti titkár, aki ezt a hangulatot kiélesítve, azt mondja a munkásnak: néked van igazad, majd meglátod, a végén mégis csak néked lesz igazad. Felülkerekedik a mi magyar munkásunkban a hit, mely másokat is oly egyenes lelkűnek képzeli, mint ő maga s fölülkerekedik a nembánomság is, amely a maga kis számadásait unja külön elvégezni, hiszen ott van a szervezet, amely mindenki helyett gondolkodik «s fűrgén cselekszik. A jó cimboraság közösségi érzete is megvan benne, magával hozta még a falusi verekedésekből, meg a kaszárnyákból, ahol kenyeres pajtásaival három évet eltöltött (a fiatalabbja a lövészárkokból) s nem vonja ki magát semmiből, akár sztrájk van, akár tüntetés, ő se akar elmaradni a többitől. S íme, így csavarodik lassan teste köré a szociáldemokrataságnak áthatlan szövete, holott belül, lelkében a falusi magyar örök erényei és hibái élnek, csak egyre kevesebb módjuk van kifele megnyilatkozni.

Ha a nyugati népek munkássága meg tudta őrizni józanságát a legválságosabb időkben is, akkor a magyar munkásságot se vádoljuk forradalmisággal, mert eredete, származása, jelleme mind ellene szól. De lehet a forradalom eszköze, mert makacssá ingerelni ügyes kezek könnyen tudják. Mit kell tehát tenni, hogy az az ék, amely odaverődött a magyar nép munkás és nem munkás rétege közé, ne feszítse tovább kétfelé őket, hanem újra egymásra találjanak?

Nagyon sokat kell tenni, mert évtizedekig csak az elidegenedés fejlődött, közeledés nem történt semmi. Elvégezni legkönnyebb a törvényhozó akciót: csomó új paragrafus a munkások védelmére, a biztosító szervezet reformja: mindez könnyen és gyorsan mehet. Sőt hasznos és szükséges is, de a kérdésnek csak egy kis töredékét oldja meg.

A munkás nem akar közeledni a társadalom többi rétegéhez, mert azok szó nélkül túrték, hogy mindig legyen valaki, aki megakadályozza a közeledést. Ám a többi réteg mért ne kísérelné meg a közeledést? Se fúrfanggal, se szervezettel, hanem egyenes magyarsággal. Miért történt mindig olyan bürokrata módon a munkásokkal való érintkezés, az iparfelügyelet, a vasárnapi oktatás és sok más hasonló intézmény, amelynek formát adtak, de lelket nem. A jótékonykodás — amelyre bizony a munkácsoládnak is nagy szüksége van — miért szokott oly leereszkedő lenni, amit a magyar nép büszkesége csak fanyalogva fogadhat el. Miért kellett a munkásságnak minden szórakozó, oktató intézményében egyedül maradnia, a társadalom egyéb rétegeinek teljes közömbössége mellett s csak azoknak a részvételével, akik a munkásokban emelkedésre alkalmas eszközt találtak.

Közeledni a munkássághoz úgy, hogy bizalmát meg is nyerjük, ez ma nagyon nehéz feladat s csak akkor sikerülhet, ha a bizalom lassan érő vetését semmivel meg nem engedjük zavarni. De senkit ne riasszon vissza a nehéz feladat, mert egyáltalán nem lehetetlen. Ahogy beférkőztek a munkás bizalmába azok, akik kihasználni akarták őket s a meredek szélére vitték, úgy meglehet tenni ezt az utat másoknak is, becsületesebb szándékkal. Munkaadók, érjetek rá a munkással elbeszélgetni is, szociálpolitikusok, ne csak egymás közt vitassátok meg a munkáskérdés nehézségeit, hanem a munkásokkal is, fiatalok, keressétek örömtöket abban, ha fiatal munkással érintkezhetek; mindenki, aki eddig nem tette, gondoljon arra, hogy a munkás, ha bizonyos ideig félrevezethették is, hozzánk áll valójában közelebb s nem azokhoz, akik ellenünk fordították. Ha mindezt megtesszük, mindnyájan tesszük és állandóan tesszük, sokkal többet megértünk a munkás jogos panaszaiából s ő is többet belát a mások érzéseiből.

És azzal is legyünk tisztában, hogy a munkás az első szép szóra nem fogja mindjárt ott hagyni azokat a szervezeteit, amelyeket magára hagyva szívós dacossággal épített idegen prófétáknak s folytatja tovább is küzdelmeit érdekeinek a védelmére.

De legalább nem teszi meg többé, hogy azt a födelet, amely alatt közösen kell élnünk, magára és ránk gyűjtja csak azért, hogy mások örüljenek.

Külföldi népszámlálások eredményei. Az évtizedek fordulóján a legtöbb művelt állam számbaveszi lakosságát, hogy lássa, hogy az elmúlt évtized folyamán milyen mértékben szaporodott legfőbb kincse: emberanyaga. A népszámlálások eredményeit talán sohasem várták olyan izgalmossal, mint most, amikor a népszámlálásoknak kell megadniuk a hiteles választ arra a kérdésre, mit vesztek a hadviselő államok emberanyagban a világháború következtében, illetőleg mennyire vetette vissza a népfejlődés eddigi mértékét a világháború. Tudomásunk szerint a legtöbb államban most is megtartják a népszámlálást az évtizedforduló körül, az eredményekről azonban természetesen csak hónapok múltán értesülhetünk. Eddigelé csak azokról a külföldi államokról vannak adataink, amelyek népszámlálásukat jóval a szokott időpontnál előbb tartották meg. Így Németország már 1919 október 8-án tartott népszámlálást, Ausztria 1920 január 31-én, az Egyesült Államok ugyancsak 1920 január havában, Japán szintén 1920-ban tartott népszámlálást, de nem tudjuk melyik hónapban, mindenesetre azonban az év első felében, különben nem közölhetné a Gothai Almanach a japán népszámlálás adatait múlt év decemberében lezárt kötetében.

Legközelebről érdekelhetnek bennünket Ausztria adatai, amely hasonló, vagy — ha a gazdasági következményeket tekintjük — még keservesebb helyzetbe jutott a háború folytán, mint Magyarország. Ausztriának megmaradt területén 1910. december 31-én 6,294.639 volt a lélekszám, ugyanazon a területen 9 év és egy hónap múlva csak 6,067.430, a fogyás tehát 227.209, vagyis 3.6%. A megmaradt Ausztria eszerint tényleges népszűnővel zárta le ezt az évtizedet, mert e fogyást az évtizedből még hiányzó 11 hónap esetleges szaporodása semmi esetre sem pótolhatta. Az egyes tartományok közül legnagyobb veszteséget szenvedett a kis Vorarlberg, 8.5%-ot, azután épen a legnépesebb központi tartomány, Alsó-Ausztria, amelynek népessége 60%-kal fogyott meg. Ezt főképpen Bécsnek nagy visszafejlődése idézte elő. Bécs lakossága ugyanis 2,031.498-ról 1,842.005-re, vagyis 93%-kal csökkent, Alsó-Ausztria többi része csak 1.5%-kal. A monarchia szétesése következtében a mesterségesen koncentrált népesség egy része úgy látszik visszahúzódott az elszakadt területekre, különösen Cseh- és Morvaországba. Némi kis szaporodás csak Tirolban* Felső-Ausztriában és Karinthia megmaradt területén mutatkozik. Karinthia népszavazási körzetében azonban 4.2%-kal megfogyott a népesség, mindenesetre a jugoszláv megszállások következtében. Bécsen kívül a városok közül csak Klagenfurt mutat hasonló fogyást (9.7%), ellenben a többi város lakossága mind növekedett; legjobban Steyré 16.0%-kal (fegyvergyár) és Villaché 13.5%-kal. Bécs után most Graz Ausztria legnagyobb városa 157.032 lakossal (szaporodás 3.5%), Linz lakossága pedig újabb bekebelezések folytán már 93.473 (fejlődés 6.5%).

A némi megoszlás adatai némi ízelítőt adnak abból, hogy a háború milyen mértékben módosította a demográfiai viszonyokat a hadviselő államokban. A mai Ausztriában 1910-ben 1000 férfira még csak 1024 nő esett, 1920. elején már 1089. 3,162.952 nő áll szemben 2,904.478 férfival, a nőtöbblet tehát 258.474. Minthogy 1910-ben még csak 74.355 volt a nő-

többletet, ugyanezen a területen, a két szám különbözete nagyjából mutatja azt a veszteséget, amit a mai Ausztria férfiakban vesztett a háború alatt.

Nem ennyire szomorúak Németországnak, másik volt szövetségeseinknek és bajtársunknak népszámlálási adatai. 1919. október 8-án ugyanis Németországban 60,312.880 lelket talált a népszámlálás. Ebben nincsenek benne a Franciaország, Belgium, Dánia és Lengyelország javára elszakított részek, nincs benne a nemzetközi közigazgatás alá helyezett Saartület, ellenben benne foglaltatik a felsősziléziai népszavazási terület, amelynek jövő sorsáról csak most fognak dönteni. Ugyanazon a területen, amelyre az 1919. évi népszámlálás vonatkozik, 1910-ben 58,791.533 volt a lélekszám, a népnövekvés tehát 8 év és 10 hónap alatt (az 1910. évi népszámlálás 1910 dec. 1-én volt) 1,521.347 lélek, vagyis 2.6%. Németországnak tehát a borzasztó vérvesztés dacára, amelyet a háborúban szenvedett, mégis másfél millióval nagyobb a népessége, mint 1910-ben volt s 1920. év végén, miután a normális szaporodási viszonyok helyreálltak bizonyára elérte a 61 milliót, ami 1910-hez képest 2,210.000 főnyi szaporulatot jelent (3.8%).

Az egyes országok közül, amelyekből jelenleg a Németbirodalom áll, viszonylag a legnagyobb szaporodást a kis Oldenburg mutatja (7.3%), fogyás csak Szászországban (2.8%), Braunschweigban (2.6%) és az egészen jelentéktelen Schaumburg-Lippében jelentkezik. Feltűnő Szászország népességének csökkenése, amely szám szerint is igen jelentékeny: 136.350. Igaz, hogy a születési arányszám és általában a szaporodási viszonyok leginkább a majdnem tisztán protestáns Szászországban romlottak még, de ez egymagában nem magyarázza meg a nagy népesökkenést, más okoknak is kellett lenniök. Valószínű, hogy Szászország hozta a legnagyobb véráldozatot a háborúban a német törzsek között. Maga Poroszország, a Németbirodalom leghatalmasabb tagja, a megcsonkítás után is 37,075.240 lélekszámmal bír és 1,170.467 lélekkel (3.3%) többel, mint 9 év előtt.

Ha Németország népességéről és annak fejlődéséről van szó, mindig kínálkozik az összehasonlítás nagy riválisával, Franciaországgal, amelynek most a félvilág segítségével egyidőre sikerült a lábát gyűlölt ellenfelének a nyakára tennie. Franciaország népszámlálási adatai még nem ismeretesek (rendesen az 1-gyel végződő évek március—április havában szokta tartani népszámlálásait), de népmozgalmi adatai és a háborús veszteségeinek sok helyen közölt számai alapján meg lehet állapítani azt, hogy Franciaországnak 1919 végén Elzász-Lotharingia bekebelezése dacára (tehát E.-L. népességének beszámításával is) kevesebb a népessége, mint 1910-ben volt. A következő adatok könnyen meggyőzhetnek erről. Az 1911—14. években Franciaországban a természetes szaporodás mindössze 15.280 lelket tett, az 1915—19. években pedig a halálozások száma nem kevesebb, mint 1,436.589-cel túlta felül a születéseket csak a polgári népességben, a 9 év alatt tehát a természetes fogyás 1,421.309 lélek. Ehhez jön a háború közvetlen áldozatainak száma, amely hasonló nagy szám: 1,400.000, együttvéve tehát a fogyás 1919. év végéig kerekén 2,800.000 lélek. Minthogy Elzász-Lotharingia lakossága

1910-ben mindössze 1,874.014, még ha feltételezzük is, hogy azóta nem fogyott, ami nem valószínű, akkor is 1919. év végén Franciaország lakossága Elzász-Lotharingiával együtt csak 38,700.000, holott 1911. elején Elzász-Lotharingia nélkül 39,600.000 volt. Minthogy az integráns Németország népessége 1910. végén 64,900.000 volt, 1919. év végén pedig a Saar-területtel 61,000.000, világos, hogy az erőviszonyok Franciaország és Németország között alig toltak el. 1910-ben Franciaország és Németország népessége úgy aránylott egymáshoz, mint 100 a 167-hez, 1919 végén mint 100 a 158-hoz, az utóbbi szám 1920 végéig máris 159-re javult, népesség tekintetében tehát 8 év múlva, sőt valószínűleg előbb is visszaáll a háború előtti egyensúly. E mellett azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Németország nemzetileg egységesebb lett, mint Franciaország amely 2,800.000 franciát áldozott azért, hogy 200.000 franciával együtt 1.600.000 németet kapjon új alattvalónak.

A mi a városok népességét illeti, a német fővárost hasonló sors érte, mint Bécset, amennyiben lakossága 2,071.257-ről 1,902.759-re csökkent, a helyzet azonban itt mégis teljesen más, mert a Berlinnel szorosán összeépült elővárosok népessége viszont jelentékenyen megnövekedett, úgy hogy Nagy-Berlinnek, mely azóta jogilag is megalakult, 3,803.770 lakosa van, szemben az 1910. évi 3,417.678 lélekkel. Bécs azonban már régebben bekebelezte elővárosait s már nem terjeszkedik azokon túl. A német nagyvárosok egyike-másika erősen megérezte a háború hatását; a 42 város közül, amelyek népessége meghaladja a 100.000-et, 12 város lakossága kevesebb lett 1910 óta, leginkább a kisebb kikötő-városoké (Stettin, Kiel, Altona), de néhány gyárváros is fogyást szenvedett (Elberfeld, Barmen, Krefeld, Plauen). Rendkívül megnövelte viszont a háborús ipar Essen lakosságát: 294.653-ról 439.257-re; az utóbbi szám a háború végén bizonyára még nagyobb volt. Említésreméltó szaporodást ért még el Köln (20.8%), Hannover (30.1%) és Dortmund (38.0%). Nem tudjuk azonban, hogy esetleges bekebelezéseknek van-e és milyen része ebben a nagy népnövekedésben.

Egészen más a kép a háborút viselt tengerentúli államokban, amelyek sokkal kisebb erővel avatkoztak be a küzdelembe s amelyeknek emberanyagát a harcterektől való távolság is megkímélte. A sárga nagyhatalom, Japán, amely csak tisztas távolból nézte a fehér faj egymás gyilkolását s csak épen a dekórum kedvéért immel-ámmal segítette szövetségeseit, majdnem teljesen sértetlenül került ki a világfelfordulásból. Emberanyaga legalább alig érezte meg a háborút. 1908-ban Japán népessége 49,588.804 lélekre rúgott, 1920-ban pedig 55,959.149 lelket talált a népszámlálás, kevesebb mint 12 év alatt tehát a szaporodás 6,370.345 fő, vagyis 12.8%. Minthogy Japán természetes népszaporodása az utóbbi években (még a háborús években is) 6—700.000 lélek évenként s a japán gyarmatokba (Korea, Formosa stb.), amelyeknek immár szintén 21 milliónál nagyobb népességük van, jelentékeny kivándorlás folyik Japánból, látszik, hogy Japánnak a világháború nem sokat ártott. Abból is kitűnik ez, hogy a férfiak száma még mindig 124.000-rel több a nőkénél.

Az Egyesült Államoknak feltétlenül nagyobb volt a háborús veszte-

ségük, mint Japánnak, ott azonban a veszteséget bőven kárpótolta a háború előtti négy év bevándorlása, amely még az előző évtized méreteiben folyt. Ennek köszönhető, hogy a kontinentális Egyesült Államok (Alaska nélkül) lakossága 91,972.266 lélekről 105,683.108-ra növekedett 9 és ½ év alatt. A szaporodás 13,710.842 fő, vagyis 14.9%, amiből kb. 3.5 millió esik a bevándorlásra (a visszavándorlás leszámítása után), a többi a természetes szaporodásra. Látszik tehát, hogy a háború a természetes szaporodást sem befolyásolta, mert az egymaga több mint 11%-ot tett. Az előző évtizedben a tényleges szaporodás számszerint (15,977.691) és aránylag is (21.0%) jóval nagyobb volt, mint 1910 után, de a természetes szaporodás akkor is ugyanannyi volt számszerint, ellenben a bevándorlási többlet kb. 5.7 millióra rúgott a most elmúlt évtized 3.5 milliójával szemben. A háború tehát mindössze a bevándorlási többletet apasztotta meg.

A tényleges népnövekvés aránya ehhez képest természetesen a legtöbb államban szerényebb méretű volt, mint 1900. és 1910. között. Seholy sem látjuk tehát a népességnek megkétszereződését és megháromszorozódását, mint az előző évtizedekben, de azért egyes nyugati államok most is igazán amerikai méretű szaporodási arányokat produkálnak. Így Idaho államban 32.6, Wyomingban 33.2, Kaliforniában 44.1, Montanában 45.6 és Arizonában 63.1%-kal növekedett a népesség az utolsó 10 év alatt. Abszolút számban természetesen a legnépesebb államok, mint New-York, Pennsylvania és Ohio mutatják a legnagyobb szaporodást, egy-egy millió körül, de Kalifornia népessége, amely 1910-ben kevesebb volt, mint Erdélyé, szintén több mint egy millióval növekedett. A belső vándorlások nagy intenzitására vall, hogy három államnak népessége meg is fogyott 1910. óta, még pedig a nyugaton fekvő Nevadáé 5.5, az északkeleten fekvő régi Vermont államé 1.0 és a délen fekvő Missiszipié 0.4%-kal. Érdekes, hogy mind a három állam különben is ritka népességű, sőt Nevadának egész Nagy-Magyarországéval felérő területén mindössze 77.407 lélek él, tehát egy négyzetkilométerre még egy ember sem jut.

A városok fejlődése azonban most sem akadt meg, bár általában mérséklődött. A 100.000-nél népesebb városok száma 50-ről 68-ra szaporodott s a lassú fejlődési tempó dacára most is hihetetlen arányú növekvést láthatunk néhány városnál. Így pl. Akron (Ohio) népessége 69.067-ről 208.435-re ugrott, Los Angelesé (Cal.) 319.198-ről 576.673-ra és Detroité (Mich.) 465.766-ről 993.739-re. A milliós három város (New-York, Chicago és Philadelphia) közül azonban csak Chicago szaporodott 20%-nál többel, New-York népnövekvése ebben az évtizedben csak 17.9%, maga a lélekszám azonban megdöbbentő nagy: 5,621.151, immár 1 millióval több, mint a világnak sokáig legnagyobb városáé, Londoné.

Hihetetlen méretek ezek a mi most már igazán kis országunk viszonyaihoz képest: Csonka-Magyarország mai lakosságából még másfél New-York sem telne ki! De törhetetlen a reményünk, hogy még megvalósul a 30 milliós országunk álma.

Kovács Alajos.

Hegedűs pénzügyi rendeletei. Ezekben a sorokban korántsem akarunk kritizáló hajlamainknak szabad teret engedni. Végre itt van egy pénzügy-miniszterünk tele tettvággyal, energiát mutató buzgalommal pénzügyeink lehető rendbehozatalára s valutánk megjavítására. Egyek vagyunk vele abban a hazafias kívánságban, hogy céljai minél jobban teljesülésbe menjenek, jószándékai minél tökéletesebben sikerüljenek. Meddő és nem kívánatos dolog volna ezért javaslatait itten sorbaszedni, végigkritizálni és hibásnak látott oldalait sötétlátással szellőztetni, mert hiszen tervei és műveletei olyan természetűek, amelyek sikere dolgában egyik legszámottevőbb elem a bizalom. A bizalom olyan koeficiens a gazdasági életben, különösen pedig annak legfinomultabb, a pénz- és hitelélet terén, hogy ennek a pszichológiai koeficiensnek a meggyöngítése a részletekben sokkal többet érthet a gyógyítási művelet egészének, mint azok a tárgyi nehézségek és objektív kifogások, amelyek a terv egyes részleteivel szemben felhozhatók. Azért ebben a társadalomtudományi folyóiratban, melynek publikumát nem az egyes részletek végrehajtási és megvalósítási modalitásai érdeklik elsősorban, hanem a reformok egészének lényege és kilátásai, eltévesztett dolog volna részletkritizálással gáncsoskodni. Sokkal inkább lehet azonban arról szó, vájjon a reformtervek a maguk egészében és szellemében helyeselhetők-e, mert arról van szó, hogy megvalósításuk, energikus keresztülvitelük adózó erőnk, vagyoni teljesítőképességünk oroszlánrészét, vagy annál is többet vegyen igénybe.

Nézzük ezért a főcél, melynek irányába vannak beleágyazva Hegedűs tervei és javaslatai. Ez pedig valutánk megjavítása, államháztartásunk bizonyos rendbehozatalának kapcsán. A cél megvalósítására szolgáló eszközöket ismerni csak annyiban van módunkban, amennyiben Hegedűs közzétett javaslataiból és megejtett nyilatkozataiból ez lehetséges. Legyen szabad tehát ezekre a praemissákra alapítani egy-két gondolatot.

A valuta megjavítását — ha jól sejtjük — úgy gondolja el, hogy bizonyos erélyes adóztatási módokkal nagymennyiségű pénzt von ki a forgalomból, miáltal pénzszüke keletkeznék, nőne a pénz után való kereslet s ennek következtében megjavulna a pénz értéke, vásárlóereje stb. Ezt a tervet adóztatás útján való deflációnak nevezhetnők. A terv helyes vagy helytelen voltának egy főkritériuma van: a siker. A siker t. i. abban a tekintetben, hogy a terv energikus keresztülvitele következtében a cél, t. i. pénzünk vásárlóerejének és árfolyamának jelentékeny megjavulása valóban bekövetkezzék. A keresztülvitelnek kérdése főleg a törvényhozási és pénzügyi apparátus működésbeli pontosságának és erélyének a kérdése. Mondhatni mechanikus dolog, — feltéve, hogy az adócsavar mértéke nem megy túl az adóalanyok szolgáltatóképességének határán, vagy nem bénítja már meg a megadóztatott magángazdaságok produktivitását. A siker azonban nem mondható be ilyen biztossággal, mert az nem csupán az említett quasi-mechanikus előfeltételektől, hanem gazdaságpszichológiai jellegű tényezőktől is függ. Ezek a tényezők pedig főleg abban nyilvánulnak, hogy a publikum a véghezvitt adópénzügyi műveletek, vagy talán még inkább az előidézett nagyobb pénzkereslet hatása alatt valóban jobbnak értekelje is pénzünket bel- és külföldön egyaránt. Mégpedig

jobbnak értékelje, vagy mondjuk jobbnak kelljen értékelnie a belföldön annyira, hogy ennek következtében az árakat lefaragja, külföldön pedig valutánkat lényegesen jobban jegyezze. Kétségtelen, hogy ebben a tekintetben a nyugatról jövő (csökkenő árhullám» kedvező időpontot látszik jelenteni. Ne felejtjük el azonban, hogy ez a csökkenő árhullám a termelőpiacon való bizonyos krízist is jelent, mely a pénzsűkével való kapcsolatban olyan hatásokat és bonyodalmakat is válthat ki gazdasági téren, melyek mindennek nevezhetők inkább, mint kívánatosnak, főleg az állami pénzügyek rendezése szempontjából. Az ú. n. utódállamokban beállott pénzsűke és pangó állapotok intőjelül szolgálhatnak ereszenben.

Úgy látszik, hogy ezek a megfontolások erősen foglalkoztatták illetékes pénzügyi köreinket is és a legutóbbi napokban a pénzügyi reform és a pénzsűke között való viszonyra vonatkozólag megnyugtató nyilatkozatok hallatszottak olyasformán, hogy a pénzügyminiszter csupán a rossz pénzben akar pénzsűkét csinálni. A jó pénzben nem. Ellenkezőleg, a jó pénz mennyiségét növelni akarja, azért, — ha jól értettük, vagy jól olvastuk — több új pénzt is nyomat a most forgalomban levő mennyiségnél. A rossz pénzben való szükségnek s a jobb pénzben való nagyobb bőségnek a megvalósítását pedig oly módon tervezi, — ha ismét jól értettük, — hogy a 15%-os részvénybeszolgáltatással járó vagyonszállásnál e papírosok lombardírozódnának a jegykibocsátó állami intézetnél, mely ezeket az így nyert kézizálogokat fedezetül használná fel nagymennyiségű (talán 10 milliárdnyi) új papírpénz kibocsátására s ilymódon a forgalomban leendő pénzmennyiségnek mintegy fele ilyen — reális értékpapírbeli fedezettel bírna. A rosszabb pénznek jelentékeny része pedig adóztatás útján vonatnék el a forgalomból.*

Mindenesetre életrevaló, tettvágytól duzzadó tervek ezek s hogy sikerüljön velük a nagy célt elérni, minden magyar embernek közös érdeké. Sikerük egyik főbiztosítéka — ismételjük — a bennük való bizalom, mert csak bizalom alapján tapadhat a pénzhez és pénzügyi eljárás-hoz is fokozottabb értékítélet. Épen nem akarjuk tehát e bizalom kisebbitése végett tenni, ha mintegy párhuzamosan kifejezésre hozzuk a magunk véleményét is.

Ha a rosszabb pénz részleges kivonásával és ennél több jobb pénz kibocsátásával a pénzsűkének elkerülésével lehet jobb, sőt több jobb pénzt csinálni, mindenesetre óriási közgazdasági sikert jelentene. Két észrevételt kell azonban itt tennünk. Az egyik, hogy ez a művelet igen drága dolog is, mert az adózóközönség hatalmas áldozatával kerülne ki adóztatás útján a forgalomból az az úgy tudom kb. 6 milliárdra számított «rossz» pénzmennyiség. Akik ezt a terhet viselik, azoknak ugyancsak keserű csalódás volna, hogyha meghozott nagy adóáldozatuk dacára a várt pénzjavulás mégis elmaradna. A másik, hogy a tervezett újféle állana

* Ezt a tervet Krausz Simonnak «Az Újság» febr. 27-iki vezércikkében olvastam határozottabban kifejezésre hozva s abban a hiszemben beszéltem a pénzügyminiszternek ilyesféle intenciójáról, mert a cikkből, valamint az egyes lapokban á lényegyet szűkszavúan közlő nyilatkozataiból erre lehet következtetni.

jegy fedezet igazság szerint tényleg kellene, hogy javítsa pénzünk vásárlóerejét és intervalutáris árfolyamát. De hogy ez bekövetkezzék, végeredményben szintén egy gazdaságpszichológiai körülmény bekövetkezését feltételezi, azt t. i., hogy ezt az új fedezetet az irányadó publikum valószínűsággal és kellőképpen pénzpszichológiai értelemben is honorálja. Az áresés nyugatról jövő hulláma mindenesetre alkalmas konjunktúraként jelentkezik a pénzünk vásárlóerejének növelését célzó törekvések idejében. Csakhogy ezt az áresést, — ami a másik oldalról a pénz vásárlóerejének nagyobbodását jelenti, — nálunk is ki kell harcolnia a fogyasztóközönségnek. Ellenállást kell tanúsítania a magas árakkal szemben, szervezkednie, számos cikket nem vásárolnia, hogy ezzel megtörje a növekvő árumennyiség dacára is változatlan magas árakat diktáló kínálat akaratát, — nem pedig tétlen fatalizmussal várnia, hogy mikor csökkennek már minálunk is az árak. Az árakat emberek csinálják, tehát nem csökkennek; ha nem csökkentik azokat. A csökkentő pedig a fogyasztó lehet csak, ha van rá alkalom. Az alkalom pedig a keresett jószágmennyiségek növekedése, ami főleg egyes iparcikkekben kívülről már jelentkezni kezd ezidőszerint.

Az újszerű pénzfedezet értékelésbeli honorálása — mint számos más gazdaságpszichológiai körülmény is — előre kiszámíthatatlan, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a modern gazdasági élet ebben a tekintetben a metallistikus likviditás szempontját szokta meg elsősorban figyelembe venni. Hogyha a tervezett lombardfedezetet oly módon lehetne kezelni és kialakítani, hogy a metallistikus szempontból való likviditásnak kilátásai is megnyílnának ennek révén, — habár Csak alárendelt mértékben is, — akkor ezáltal mindenesetre jelentékeny garanciák keletkezhetnének valutánk kedvezőbb értékelését illetőleg.

Ne tévesszük ugyanis sohasem szem elől, hogy a metallistikus valutafelfogás korában élünk. Még pedig ma az aranytermelő és birtokló Nyugat döntő győzelme után sokkal inkább még mint tegnap. A pénz nemzetközi értékelésében tehát az, amit — bár korántsem abszolút értelemben — leginkább fixpontnak lehet nevezni, az aranyérték. Az aranyvalutákhoz rögződnek ily módon — (mint a «Közgazdasági Szemle» febr.— márciusi számában ezt bővebben kifejteni próbálok) — a piac normálisnak nevezhető számolási értékelései. Valamely pénzrendszer rendbehozásánál a végcél tehát e metallistikus háttérű értékszámoláshoz való visszatérés kell hogy legyen. Ennek a rendezett valutájú államokéval homogén vagy legalább is azokhoz minél inkább hasonló érték- és árszámításnak (amilyen volt a miénk is a háború előtt) megvalósulása fontos érdekünk volna még a végleges stabilizációt biztosító aranyfedezet létrehozása előtt is. Ennek megvalósítási módja szorosan összefügg azzal a művelettel, melyet általában devalvációnak szoktak nevezni. Odiózus fogalom, de hatása a kivitel módozataitól és gondosságától függ elsősorban. Épen nem feltétlenül gyógyító csodaszer, de voltaképpen nem egyéb a pénzértékeltelenedés következményeinek intézményes levonásánál s azért egy nagyon leromlott valutának gyökeres rendezését nélkül is bajos elgondolni. S van egy határozott előnye is az adóztatás által esz-

közölt deflációval szemben, hogy t. i. magában véve közvetlen pénzügyi áldozatba nem kerül. A pénz vásárlóerejének alakulására nézve elővárható hatását illetőleg korántsem akarunk kardoskodni, sem pedig a vele szemben felhozható ellenvetések elől elzárkózni, csupán azt jegyezzük meg, hogy a rendezett valutájú országokéhoz hasonló alapú értékszámolású pénzrendszer behozatala kapcsolatban és kölcsönhatásban a világ-gazdaság árszínvonalának egyre kétségtelenebbé váló apadó konjunktúrájával, nem kis mértékben szól e talán drasztikus, de már többször próbált eszköz várható sikerének esélyei mellett is.

Balás Károly.

Szénhiány az iskolában. A hétéves háború okozta mérhetetlen anyagi és erkölcsi veszteségeink mellé gyászosan sorakozik nemzetünk óriási szellemi deficitje. Szent hitünk ugyan, hogy elrablott országrészeinket visszakapjuk és azzal együtt mélyen megalázó helyzetünk is megszűnik; de azokat az egyre fokozódó nagy károkat, melyek kultúránkat nap-nap után érik, talán akkor sem fogjuk tudni kiheverni, mikor háromszínű lobogónkat újra Munkáctól a tengerig és Pozsonytól Brassóig lengeti a szél. E kijelentésre annak a nagy betegségnak a szemlélete készlet, melyben nemzet-lestünk minden testrésze ma is szenved: beteg a közélet, a sajtó, a pénz és beteg az iskola is. Azonban előkelő diagnosztikusok szerint a súlyos beteg a gyógyulás útján van. Csak az iskola emberei azok, akik csüggedten, szinte reménytelenül rázzák fejüket, mikor a jövődő magyar intelligencia mai fejlődése folyamatát figyelik. Úgy látszik, pedagógusainkon kívül még most sem ismeri fel senki nálunk az iskola fontosságát, melynek minőségével állunk és bukunk. A jó iskola lesz az a delej, mely majd az újra összeforrasztott haza minden részét elválaszthatatlanul összetartja.

Az iskola fontosságát felismerte a magyarság valamennyi kis és nagy ellensége egyaránt. A vörös uralom mindenekelőtt azokat a szálatokat kezdte lazítani, melyek az iskolától a nemzet agyához és szívéhez vezettek. Oláhok, rácok, csehek közös program szerint siettek a magyar iskola megfojtására; mert miként Kun Béla pedagógusai, ők is kitűnően felismerték a magyarság sebezhető Achilles-sarkát. Ha más bizonyíték nem is szólna az iskola fontossága mellett, ez a körülmény egymagában is gondolkodóba ejthetné azokat, akiknek gondjaira a sors iskolaügyünk intézését bízta. És bár másfél esztendő telt el, amióta kultúránkat a meg nem szállott országországban a nemzeti lélek kívánságai szerint intézhetjük, alig történt valami, vagy még ennél is kevesebb — a tervtelen foltozgatást értem — a közoktatásügy terén.

Hogy az 1921-iki iskola nem lehet külsőleg-belsőleg közvetetten folytatása az 1914-ikének, egészen bizonyos. Az a súlyos Valami, ami e két dátum közé esik, máris olyan tanulságokkal szolgál, melyeket felhasználhatatlanul hagyni valóban kár lenne. Ehelyett az a látszata a dolognak, mintha a tanítóemberek munkakedvét a nemzeti ügy mélységes hátrányára gyengédtelen eszközökkel mesterségesen lohasztani akarnák. Nem az általános

intellektuális nyomor lebeg most a szemem előtt, hanem azok a méltatlanságok, melyek mint külön tanári sérelmek csekély áldozatokkal orvosolhatók volnának. Egy-két érdemes tanárembernek vezető állásba való helyezését érdemileg honoráljuk abban a biztos tudatban, hogy annak a kornak is el kell jönnie, amikor a nemzeti intelligencia oktatóit nem teszik utolsó helyre a tisztviselői hierarchiában.

A tanári psziché betegségén kívül a sikeres iskolai munkát más külső körülmények is gátolják. Ezek között első helyen áll a hétéves háború összes nyomorúságaival, mely tanárra, tanulóra, szülőre egyaránt ránehezedik, így: a katonai célokra sokszor könnyelműen lefoglalt iskolák nagy száma, a sok betegség, melynek az elégtelen táplálkozástól elcsigázott test nem tud ellentállani és végül a fűtőanyag hiánya. Ez utóbbi az iskolamulasztást olyan kultúrbotrányra dagasztotta, mely miatt legfeljebb déli és keleti szomszédjaink előtt nem kell pirulnunk; kultúr-nemzetek azonban joggal balkanizálódásunk körtünetének tartják. Az iskoláknak katonai célokra való lefoglalását állítólag a szükség parancsolta, a ragályos betegségek vis maior számba mennek, de hogy a fűtőanyag hiánya miatt hónapszámra iskolakerülésre hivatalból kényszerítsék a majdan nagy, igen nagy feladatok teljesítésére hivatott ifjúságot, olyan rettenetesség, melyért az illető felelős tényezők a felelősséget sem a jelen, sem a jövő előtt föl-emelt fővel nem viselhetik. Hány szép szavalt hangzott el az új és legújabb korszakban a kultúrában rejlő hatalmas fegyverekről, az iskolák fontos nemzetfentartó rendeltetéséről, a tanítóságról, mint elsőrangú kulturális tényezőről! Ki hinné el, hogy akkor, amidőn színház, mulató, kabaré, mozi, vendéglő, kávéház, gazdag magánlakás, hivatal elegendő mennyiségű szénhez jut, kellő körültekintés és erély mellett csak épen az iskolának ne juthasson fűtőanyag? Elgondolják-e az ország kultúráját intéző férfiak, milyen tudatlanságban nő fel az ország leendő intelligenciája, mikor a középiskola és az egyetem a tanítási időnek széntelenség okozta összezsugorításában már hét éve egymással vetekedni kénytelen, mert a szénbizottságnak szabad az iskolának szén helyett olyan értesítéseket küldeni, hogy «nincs abban a helyzetben, hogy az igazgatóság kérésének eleget tegyen». Nem akarok magamnak a J'accuse szerepében tetszelegni, de merek annak a szerény kételyemnek kifejezést adni, hogy mindazok a köz- és magánvállalkozások és háztartások, akik és melyek a t. bizottság jóvoltából szenet kaptak, az iskolánál előbbrevalók.

A közélet terére készületlenül lépő ifjúság a tudatlanságon kívül még más betegséget is kap útravalóul az iskolától, amire különben eddig is erősen inklinált: a munkakerülés megszokottságát és ikertestvérét, a kötelességtudás teljes hiányát. Vagy hogyan várjunk munkakedvet és kötelességtudást olyan nemzedéktől, mely iskolai oktatás nélkül is célhoz jut? Mert olyan lelketlen tanár nem akad, aki a tanulóval megkeserültesse azt, amit mások vették.

Sokszor hallottuk a háború folyamán, hogy a hadsereg számára mindennek meg kell lennie, amit a hadsereg érdeke megkíván. Ezt mindenki elismerte, még talán az is, aki 1916-ban látta, hogy egyelőre menthetetlenül elvesztünk. Hát ma, az Úr 1921. évében, a háború 7. esz-

tendejében, mikor ellenséges szomszédoktól környezve, csak kulturális fölényünkötől várhatjuk föltámadásunkat, igazán elég erősnek érezzük kultúránkat, hogy szénbiztosok jóakarátára építsük? Ifjúságunknak borzasztóan komoly jövődönkre való kiképzése érdekében szénnek és fának és mindennek kell lennie, amit az iskola követel, mert bizony-bizony mondom néktek, elvész a mi népünk, ha tudomány nélkül való, már pedig az út, melyen a magyar iskola hét év óta halad, a tudatlanság és kötelességmulasztás nihiljébe süllyeszti jövőnket.

Székely István.

*

Megjegyzések egy megjegyzésre. A *N y u g a t* 1921. jan. 1. számában Fenyő Miksa Andrassy Gyulának az Új Magyar Szemlében megjelent egyik tanulmányát *tünteti* ki figyelmével, különös *tekintettel a zsidókérdésre*. Andrassy a zsidókérdés szempontjából a liberális politika alap gondolatát látja elhibázottnak, mert a zsidóságot az igazság és egyenlő jog szerint való elbánás nem olvastotta be a magyarságba. Már a háború előtt mutatkoztak ezen a téren a liberalizmus absztrakt elveinek káros következményei, melyeket azután a háború és a két forradalom egész terjedelmükben kifejlesztett. A keresztény középosztály nyomorba süllyedt, a zsidóság gazdagodott. A forradalmakat főleg zsidók mozgatják. Az eddigi politikát tovább folytatni nem lehet: ha akcióképes, szabadságon és renden alapuló államot akarunk felépíteni, akkor a zsidókérdést meg kell oldanunk. Természetes, hogy Andrassy mérsékelt eszközöket ajánl, sőt a megoldásban a nemzeti, zsidóság hathatós közreműködésére számít.

Ez a teljesen tárgyilagos fejtegetés is elég volt ahhoz, hogy Fenyő Miksa «mélységesen» elszomorodjék. Szerinte, ha Andrassy megállapításai igazak, akkor itt csak pogromszerű akciók segítenek, «mert csakis ezekkel lehet leszoktatni közel egy milliónyi, magát makacsul magyarnak valló zsidót, hogy vagy a gazdasági pályán, vagy a tudományos pályán keressék a maguk érvényesülését». Andrassy tehát «a gyűlölet politikája» mellé állt, mikor a zsidók monopóliumát gazdasági téren megszüntetni kívánja. A galíciai bevándorlás jelentőségét Andrassy túlbecsüli; ugyancsak rosszul ítéli meg a zsidóság forradalmi szereplését is, mert «a forradalom szűkségszerű történeti fejlődés volt». Az meg egyenesen lehetetlen kívánság, hogy a zsidóság magyar nemzeti politikát folytasson akkor, midőn ez a politika gazdasági és tudományos téren vissza akarja őket szorítani. «Általában mit gondolnak azok és milyen egzisztenciális lehetőséget szántak a zsidóságnak, akik azt mondják: a gazdasági téren hátrább fogunk szorítani, — intézményesen és kényszereszközökkel is, — de viszont azt sem fogjuk megtűrni, hogy köztisztviselő, tanító, tanár, bíró, orvos, ügyvéd, mérnök váljon belőled. Ezt a problémát igazán csak Heródes tudná megoldani».

Most meg én szomorodom el a magam részéről. Mekkora elfogultságra számíthat *b i z t o s a n* olvasóinál Fenyő Miksa, ha ezt hidegvérrel le tudta írni? Milyen messze vagyunk még attól, amit Andrassy kíván: hogy a «nemzeti zsidóság» segédkezzék a zsidókérdés megoldásánál? Fenyő Miksa, aki pedig valószínűleg szintén a nemzeti zsidósághoz szá-

mítja magát, azt állítja, hogy a numerus clausus a zsidóságot kizárja a tudományos pályákról. Ezen az alapon azt mondhatnám, hogy a keresztény magyarságot zárja ki, mert tudtommal mindkét fél számaránya szerint érvényesülhet. Ha a megfelelő számarány a zsidóknak kizárás, akkor a keresztényeknek is az. Mikor az ipari és kereskedelmi vállalkozáson kívül álló pályákat Fenyő Miksa felsorolja, akkor néhány pályáról elfeledkezik: földmunkás, kubikos, vasúti fékező, fűtő, bányász stb. Vagy talán ezeket nem számítja a «pályák» közé?

A gondolkodó zsidók, a cionisták látták be először, micsoda állandó veszedelmet jelent fajukra és a befogadó népekre egyaránt, ha a zsidóság a társadalomban szinte kizárólag a középosztály soraiban helyezkedik el s itt is főleg a kultúrhelyeket foglalja le. Ez a zsidókérdés lényege. Beregi Ármin, akit bajos lenne ébredő magyarsággal megvádolni, írta még 1917-ben: «A zsidóság, mint a sziklára tévedt mag: légyökercket ereget magából és bár helyenként hajt, virágozik, talajt nem találva, csak a szikla felszíni repedéseibe veszi magát, vagy ő maga is sziklát repeszt. Ha azonban a zsidó nép visszanyeri talaját, alaprétegét, parasztságát: kultúrközpontot teremtünk neki, ahol a pihenő zsidó-parasztartalék feltermelheti a szükséges munkástömegeket, középértékgenerációikat és ahonnan «a világ esetleges zsidósükségletét fedezheti» — úgy a zsidókérdés megszűnik a világ kínzója lenni». Ez az okoskodás még Herzltól ered, a cionizmus megalapítójától, ki aggódva szemlélte egyfelől a zsidó pénzhatalomnak, másfelől a társadalmi robbantásra elszánt vagyontalan zsidó intelligenciának egészségtelen gyarapodását s előre látta, hogy a szociális harcot a zsidóság hátán vívják meg, «mert mi úgy a tőkés, mint a szocialista társadalomban a legexponáltabb pontokon állunk».

Mikor fog felderengeni a zsidóság nagy tömegeiben az a belátás, hogy minden, a zsidóság egészségtelen társadalmi elhelyezkedésének megszüntetésére irányuló becsületes törekvés nem szükségképpen a gyűlölet politikája? Mikor értik meg, hogy ami elmúlt, az többé vissza nem jöhet s mikor lesznek hajlandók ők maguk levonni a következményeket abból a zsidó részen is többször megállapított igazságból, hogy nálunk a társadalmi élet normális vérkeringésének útját tulajdonképpen eltorlaszolja a zsidóság, mikor a nagyipar, a kereskedelem, irodalom, művészet, tudomány és földbirtok terén sokkal nagyobb helyet foglal el, mint amekkora számarányánál fogva megilletné? Amíg Fenyő Miksáék így gondolkodnak, mint az idézett cikkből látható, addig csak megnehezítik a mérsékelt emberek munkáját, kik legjobb szándékkal valami modus vivendit szeretnének találni. S annak csak a zsidóság látná kárát, ha széles rétegek egyetlen lehetőségnek találnák a Fenyő Miksától emlegetett Heródes-féle «megoldást».

H. J.

*

Angol problémák. The New Age londoni folyóiratnak (No. 1460—1465.) World Affairs című állandó rovatában M. M. Cosmói folytatólagosan világpolitikai kérdéseket tárgyal történetbölcseleti elméledések kíséretében. Főszempontja a faji és művelődési közösségek tuda-

tos, öncélú törekvésének gondolata, problémája pedig az európai háború nyomán jelentkezett, illetőleg hatása alatt erősbödött törekvésekkel, tehát az új világhelyzettel szemben való állásfoglalás.

Európa a háborúból megtépetten, lezüllötten került ki. A javaknak oly tömege pusztult el, hogy életünk jellege megváltozott, minőségében hanyatlott, silányabb lett: Európa letört; ez pedig a világ értékszínvonalának süllyedését vonja maga után. Mindazonáltal — mondja Cosmoi — nem szabad feladni azt a szándékot, hogy a világ vezetése Európáé legyen, mert Európa világ-vezérsége magának az egyetemes emberiségnek érdeke. Európát a tényezők egész sora jelöli vezérszerepre: történelmi múltja, faji összetétele, földrajzi fekvése és végül különösképen művelődési fölénye: a kereszténység. Ezt a hegemoniát azonban ne e g y e t l e n európai nép gyakorolja, hisz ez ellentétben lenne a «hatalmak egyensúlyának») elvével, amelyet Anglia oly sikeresen követett (?) külső politikájában. Angliát nem fenyegeti többé európai veszély, tehát ismét hozzáfoghat Európa összekovácsolásához. Mert Európa jövő világhelyzetét csak egysége, nem politikai, tehát nem katonai, hanem s z e l l e m i e g y s é g e biztosítja. Európa népeinek ily kulturális közösségbe való egyesítése, összehangolása az emberiség érdekét szolgálja. Új európai közösségi tudat kialakulására kell törekedni, amely tudat természetesen kizár minden ellenséges érzést, gyűlölködést, mert már az általános kibékülés (?) hangulatán épül fel. Ennek azonban ma még súlyos akadálya Franciaország politikája.

A háború utáni Európa szemben találta magát az ébredő Kelettel, a pánizlám mozgalommal, amely mind nagyobb arányokban bontakozik ki és célja nem csekélyebb, mint a «barna fajok» uralmát Dél-Ázsiában megalapítani, azután pedig az egész világra kiterjeszteni. Európának szembe kell néznie ezzel a mozgalommal és idejében kell cselekednie Európa az emberi nemnek vezetésre hivatott «öntudatos lelke», amelynek irányítania (?) kell a Keletnek ösztönös törekvéseit, gyarapodását, virágzását előmozdítania, de egyúttal megszabnia azokat a kereteket, amelyekben belül Izlám befolyása az emberiség körében érvényesülhet. Mert az izlám szellem nem egyéb, mint az európai keresztény gondolat nemleges kritikái visszahatása, a keresztény világnézettel való szembehelyezkedés. Ennek a bírálatnak van üdvös hatása is, de csak annyiban, amennyiben a kereszténység tanul tőle; minden egyéb tekintetben ellenlábasa, sőt ellensége a kereszténységnek, az európai művelődésnek, magának Európának. (Nem Angliának?)

Ámbár a világ szupremáciáját a kereszténységben kifejezett értékek számára kell biztosítani, az Izlámmal szemben való állásfoglalás ne annak elnyomását vagy egyenesen elpusztítását jelentsen: keresztes-háborúról szó sem legyen. Meg kell érteni az Izlám törekvéseit: ez az első lépés; azután pedig a vezetésére (?) kell törekedni. Az izlám közösségeknek önkormányzatot kell adni úgy, miként Anglia a közelmúltban Egyiptom «függetlensége» tekintetében messzemenő engedményeket tett. Az ilyen politika nagy mérvben hozzájárul a mozgalom hevességének mérsékléséhez. De azért az izlám-mozgalom ellensúlyozásának leghatékonyabb esz-

köze — Európa összefogása, a «fehér faj» egyesülése egy felsőbb szellemi reunióban, a kereszténységben. Nyomon követné ennek az egységnek kialakulását az Izlámnak mint önállóan ható erőnek visszafejlődése.

A jövő fejlődés Európájának, az Új-Európájának megteremtését szolgálta maga a világháború is. Szerbia és Németország a két ellenséges táborban ugyanazon tudattalan célért küzdöttek: az új Árja-Európa megteremtéséért. Egész Európának öntudatlan vágya volt egy újból átöntött, tökéletesebben árja-jellegű világrésznek létrehozása. A közvetlen jövő nemzedékének feladata ezt az európai tudatot felébreszteni, teljes tudatosságra emelni és nagyra növelni.

Így a cikke írója. Angol politikai elmefuttatásról lévén szó, különösen kritikusan kell fogadnunk a sok homályossággal és nem kevesebb kenetteljességgel elének vázolt európai világhegemonia jámbor óhaját, amely mögött félreismerhetetlenül ott lappang mint végső mozzgó a mindenkor elhallgatott sajátos angol politikai érdek: Angliának az a törekvése, hogy a reá nézve mind válságosabban alakuló keleti helyzet rendezésében, délázsiai uralmának fenntartásában egy európai terjedelemben felszított antiizlamita közhangulatra támaszkodhassék, sőt az «Árja-Európa» mandatáriusának szerepében «vezethesse» a nyugtalanzkodó muzulmánokat és indusokat. Hogy az izlam-mozgalom az angol birodalomnak kényes oldala, tudjuk, hogy azonban Európa népei számára sem az arab, sem az indus törekvések, sem Japán fejlődése ma még nem hatalmi probléma, bizonyos. A keleti kérdés végre is az entente-szövetségben képviselt gyarmatosító hatalmak kínos politikai magánügye; Közép-Európa nemzeteinek rokonszenve az izlam-mozgalom mellett van, mert reményeinek, volt nagy szövetségesünk újjáéledésének egyik forrását látja benne. A keresztény-árja alapon hirdetett európai öntudatnak pedig legelső feltétele a Paris köríveken kiereszszakolt szerződések oly revíziója, amely a győztesek részéről a legteljesebb helyreállítást, jóvátételt és biztosítékokat nyújtja.

2. Hazánk sajátos faji viszonyai között csiklandó érdekességű irodalmi esettel foglalkozik a folyóirat f. évi február 3-iki száma (No. 1482) Az angolországi zsidóságnak egyik harcos tagja, a valamelyik budapesti színházban előadott darabja révén nálunk is ismeretes Izrael Zangwill a «Venturer» folyóirat hasábjain «The Goyim» (Hymn of Hate = a Gyűlölet himnusza) címén szenvedélyes versben fordul a keresztények — vagy saját szavaival — a «keresztényeknek nevezett teremtmények» ellen és szent gyűlöletet hirdet ellenük. A vers intellemmel kezdődik, amelyet a szülők az ifjú Jákobhoz intéznek: «Óvakodj a gójoktól — mondják Jákobnak — mert zsidó vért isznak» ... « Ellenségei ők a hitnek, akiket isten bűneink büntetésül küldött ránk... De a gójok közt is a leggonoszabbak a keresztényeknek nevezett teremtmények». A kis Jákob azután felcseperedvén és elmúlt idők «gój» költőinek és tudósainak műveit olvasgatva egy pillanatra megtántorodik a tőle idegen fajiság gyűlöletében, de csak azért, hogy a mai európai állapotok képétől megborzadva, átokszerűen törjön ki belőle a zsidó takarodó kürtjele: «Vissza,

vissza ... vissza a gheftóba, vissza a mi istenünkhöz, vissza a mi Messiás-álmainkhoz!»

A cikk írója épen Zangwill részéről, akiről megállapítja, hogy Angliában tehetségét erősen meghaladó írói tekintélynek örvend, visszaszítónak találja a faji ellenszenv elemi érzésének ily zabolátlan és a nappal világosságától vissza nem rettenő kultuszát. Végül felveti az antiszemitizmus okainak kérdését és annak magyarázatát abban látja, hogy a zsidó faj a pénzhitelnek általa kezdeményezett és kiépített rendszerével, a kapitalizmussal nagyban hozzájárult a jelentősebb európai civilizációk fokozatos tönkrei utasához. Sombatra hivatkozással mondja a recenzor, hogy a zsidók a hitel fölött gyakorolt egyeduralmukkal először Róma életnedveit facsarták ki, azután Spanyolországra és Hollandiára vetették magukat, majd az Angol-Bank megalapításával szolgálják ugyanazt a célt, az angol nemzeti élet aláaknázását.

Ne feszegessük ezúttal a zsidóknak a nemzeti társadalmakban betöltött szerepét; napjaink világszerte meginduló — ezúttal nacionális — felvilágosodása mozgalmának szellemi vezetői kellő élességgel világítanak ezekre a kérdésekre. Magunk részéről csak azon az őszinteségen csodálkozunk, amellyel ez az angolországi cionista zsidó érzelmeinek kifejezést ad; végül pedig nem tagadhatjuk, hogy irigyeljük azt az Angliát, ahol zsidókérdés — úgy látszik — oly kevésbé van, hogy a furor judaicusnak még ilyen óvatlan kitérése is elbírija mint irodalmi csemege a nyilvánosság kereszttyűt.

iff. H. Gy.

KÖNYVISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

Gustav Le Bon: *Az igazságok élete.* Fordította Benedek Marcell. Budapest, 1921. Dick Manó kiadása. 168 lap.

Korunk világnézeti anarchiájának egyik legjellemzőbb dokumentuma ez a könyv: alap gondolataiban telve van a legvaskosabb ellenmondásokkal. Kiindulópontja a hagyományok kultuszát követelő konzervatizmus, mely szerint a legveszedelmesebb modern tévedések közé tartozik az, ha félre akarjuk dobni a múltat. Hogyan is volnánk erre képesek? Az ősök árnyai uralkodnak lelkünkön. Énünknek legnagyobb részét ők alkotják s ők szövik a mi végzetünket. Le Bon örül, hogy az új nemzedék, mely látta, amint hazája igen sötét órákat élt át s látta napról-napra fölhalmozódni az anyagi és erkölcsi romokat, most megértette, micsoda mély ségek felé vezetnek a tagadók és rombolók. Ezért elszakadt tőlük és más mestereket követ. A kihaló népek megfigyelése megmutatja neki, micsoda gyógyíthatatlan hanyatlás származik a jellemek elgyengüléséből és a társadalmi felforgatások képzelgő kísérleteiből. A fiatal nemzedék — mondja Le Bon — megérti végre, hogy semmiféle civilizáció nem lehet meg általánosan tisztelt szabályok nélkül. Az erkölcsi ércök most úgy tűnnek föl szemében, mint a világ valódi mozgató rugói. (5-6. lap).

Hogyan akarja Le Bon a hagyományok kultuszát, az általános szabályok, erkölcsi erők tisztelétét, melynek növekedését a fiatalságban örömmel állapítja meg, még jobban fokozni? Úgy, hogy a legmaróbb racionalista választóvizet, önti könyvében mindarra, ami eddig az emberiség előtt a folyton változóval szemben állandó abszolút értéket képviselt. Szinte Voltaire racionalizmusának kegyetlen szellemeskedésével szedi szét a vallást és az erkölcsöt; a szofisták leglaposabb szkepticizmusával beszél a tudományról, szellemi őseiként büszkén hivatkozik Protagorasra (159. lap) ugyanaz a Le Bon, aki meg más lapjain folyton azt hangoztatja, hogy annak a nemzetnek, melynek fiai nem hisznek abszolút értékekben, el kell pusztulnia.

Művének -a az igazság egyoldalú pszichologista fölfogása. Az igazságok szerinte azok a koncepciók, melyeket minden kor embereinek többsége bizonyosságnak tart. Eszerint az igazság pusztán pszichológiailag, történetileg kifejlődött ismerés eredmény, mely minden ízében az emberi szellem működésétől függ. Ezért lehet beszélünk az «igazságok életéről». Az igazságok az emberi elmében születnek, egy ideig élnek s azután meghalnak. Tehát egészen relatívek és szubjektívek. Le Bon teljesen figyelmen kívül hagyja az igazság fogalmának logikai koncepció-

ját. Ha az igazságot csak mint pszichológiai-történeti fejleményt nézzük, akkor kétségtelenül igaza van a szerzőnek: az emberi ismeretek változnak és fejlődnek. Ámde az, ami igaz, magában igaz, függetlenül az időtől és az emberi elme megismerő aktusaitól. Az igazság igazság marad, akár van emberi elme, mely föl tudja fogni, akár nincs. Hogy a derékszögű háromszög átfogójára emelt négyzet akkora, mint a két befogójára emelt négyzetek összege, igaz volt akkor is, amikor még nem akadt egy Pythagoras, aki ezt az igazságot fölismerte s igaz maradna akkor is, ha soha emberi elme meg nem ragadná. Nem az igazság változik, fejlődik, hanem csak a rá vonatkozó emberi ismerés. Ennek fejlődése éppen abban áll, hogy — esetleg évezredek tévedések árán is — mind többet tud megragadni a magukban érvényes igazságokból s mind jobban megközelíti ezeket. Nem az igazságok maguk a relatívek, hanem a rájuk vonatkozó, gyarló emberi ismeretek. Bizonyos platonizmus nélkül az önmagukban érvényes, abszolút igazságok föltevése nélkül nem beszélhetnénk a tudományok fejlődéséről sem, mert hisz a fejlődés fogalma már eleve föltételez egy maradandót, amelyhez mérve minősíthetünk egy változás-sorozatban valamit értékesebbnek a másíknál. Sőt merőben relativisztikus állásponton nem volna értelme semmiféle tudományos törekvésnek sem, mert hisz ha eleve nem hiszek abban, hogy van igazság, melyet gondolatmunkám által legalább egy lépéssel megközelíthetek, akkor a priori le kell mondanom az ismerésről. Mi értelme és jelentősége lett volna akkor annak, hogy Le Bon egész életét oly nemes ambícióval a tudományok legkülönbözőbb területén való kutatásnak szentelte, ha nem tette volna föl eleve, hogy az igazságot — ha nem is éri el a maga abszolút mivoltában — de legalább megközelíti?

Le Bon egész könyve nem egyéb, mint a relativisztikus és szkeptikus álláspont alkalmazása a vallásra, erkölcsre és tudományra. Ezt az álláspontot iparkodik igazolni először a vallásoknak, különösen a kereszténységnek fejlődésével, majd az erkölcsi fogalmak változékonyságával, végül a tudományos ismerés teljesen hipotetikus természetével. Relativizmusának természetes következménye egész könyvében végighúzódo pragmatizmus, jóllehet egy külön fejezetben a pragmatizmusnak, mint utilitarius filozófiának értékét kétségbevonja, mert ez minden hasznos fikciót igazságnak tart s az igazság fogalmát a hasznosság szinonimjának tünteti föl. «Az elveihez következetesen ragaszkodó pragmatista — mondja a szerző — hívő vagy hitetlen, materialista vagy spiritualista, erényes vagy bűnös lesz személyes érdeke szerint. Az ilyen koncepció nyilván nem túlságosan ajánlatosa. Ez csak kereskedők, pénzemberek, börzetagok bölcsessége lehet. Ez a dollárfilozófia nem hiába az utilitarius amerikaiaknál keletkezett. S jellemző, hogy ezután Le Bon egy megkülönböztetést tesz — pragmatista alapon. Szerinte a pragmatizmus veszedelmes tan az egyéni erkölcsstanban, mert a hasznosságot könnyű összetéveszteni a személyes érdekekkel. (Egy pragmatista katonákból álló hadsereg nem igen volna félelmes az ellenségre nézve.) Viszont azonban a pragmatizmus szükséges alapja a társadalmi erkölcsstannak. Mihelyt néhány tucat ember összeállott és törzset alkotott (?), kénytelen volt a hasznosságot választani a társulás

törvényeül s ennél fogva pragmatikus filozófiát gyakorolni. A szokásjog könyveit, melyekből az összes törvénykönyvek származnak, úgy lehet tekinteni, mint a pragmatizmus igazi tankönyveit. Pragmatizmus nélkül nem lehetséges társadalmi etika. (131. l.)

A pragmatizmus kártékony oldalának tartja Le Bon az elméleti kutatás iránt érzett ellenszenvét: el akar fordulni az absztrakciótól s csak a hatékony cselekvést akarja előmozdítani. Ámde ha ez a viselkedés általánossá válnék, az emberiségnek le kellene mondania minden haladásról. Tagadhatatlan azonban, hogy a gyakorlati érdek nélkül való spekulációból származtak a legnagyobb fölfedezések. Voltaképp már A. Comte pragmatista volt, amikor azt tanácsolta, hogy egy tudósokból álló aeopag tiltsa el a hiábavaló, gyakorlati szempontból értéktelen kutatásokat, például a csillagok vegytani összetételének tanulmányozását, amit akkor lehetetlennek tekintettek. Ha ez az areopág működött volna, nem fedezték volna föl a spektrál-analízist, mely épen a Nap és az összes csillagok vegytani összetételét árulta el. — Le Bon a pragmatizmusnak ezzel a bírálóival most elismeri, hogy az önzetlen elméleti kutatásnak legfőbb alapja mindenha az az előfeltevés volt, hogy van igazság, melyet mi gondolatmunkánk árán megközelíthetünk. Minden érdekmentes tudományos bűvárkodás elismerése eo ipso kivezet a pragmatista s ezzel együtt a relativista igazság-koncepcióból. Így titokban kivezette Le Bont is, anélkül, hogy észrevette volna.

A vallás, erkölcs és tudomány keletkezésének és fejlődésének részletes vizsgálata arról győzi meg Le Bont, hogy a vallás és erkölcs is épügy hipotézisekből szövődik össze, mint a tudomány. A vallási és erkölcsi hipotézisek értéke is abban áll, hogy hatalmas rugói a cselekvésnek. Ha a vallási és erkölcsi hipotézisek nem is bizonyosabbak, mint az atom és az éter, époly nélkülözhetetlen szükségességek, mint ezek, mert az ő segítségükkel alapítódtak meg és haladtak előre a társadalmak és civilizációk. «A tudománynak mellékes, hogy egy hipotézis később tévesnek bizonyul, ha fölfedezéseket eredményezett. Hasonlóképpen mellékes, hogy egy napon a vallási, politikai vagy erkölcsi hipotézisek helyteleneknek bizonyulnak, ha biztosították az őket elfogadó népek életét és nagyságát. E szerep fontossága és nem racionális értékük szerint kell megítélni őket. Egy civilizáció története a hipotéziseinek a története. Egyszerű hipotézisek hozták létre a semmiből a piramisokat, templomokat, mecseteket, székesegyházakat és mindazokat a csodákat, melyeket csak a hit korszakai képesek megteremteni. Egy vallási hipotézis alapította meg Mohamed hatalmas birodalmát, egy másik vallási hipotézis sodorta Nyugatot Keletre a keresztes háborúk idején; vallási hipotézis vette rá a puritánokat, kik az üldözések elől menekültek és vallásukat szabadon kívánták gyakorolni, hogy Amerika lakatlan pusztaságaiban megteremtsék azt a kis kolóniát, melyből valamikor az Egyesült Államok óriási köztársasága lett. Ha hipotézisek nem vezették volna az embert, most is barbárságba merülten élne. Ezek tájékoztatták bizonytalan útján ezek engedték meg, hogy a maga mértékére szabott igazságokat találjon, vagyis olyanokat, melyek összefüggenek korának és fájának

mentalitásával. A képzelgő hipotézisek kora készítette elő az ész korát». (15. lap.)

Amikor Le Bon ezeket a «hipotéziseket» apróra vizsgálja, igen gyakran nemcsak dilettáns Filozófusnak, hanem igen felületes historikusnak is bizonyul. Csak úgy odaveti, hogy «semmi sem vall arra, hogy a kereszténység első századában a hívők Istennek tekintették volna Jézust. Istenségének hite csak a második század elején terjedt el a keresztény közösségekben ... A kereszténységre áttérő zsidók nem akarták megtagadni Jehovát, a rettentő és féltékeny Istent. Előbb küldöttjének tekintették Jézust, aztán fiává tették, később azonosították vele». (45. 1.) Igen sok előkelő rómainak a kereszténységhez való titkos csatlakozása közismert történeti tény; szerzőnk szerint azonban «a kereszténységet előbb a nép fogadta el, melyet ígéretei hódítottak meg és csak századok múltán érte el a társadalom magasabb rétegeit». (53. 1.) Le Bon a renaissance nagy, keresztény vallásos művészetét is hajlandó elsikkasztani a priori megszerkesztett történeti szkémái kedvéért. Előtte a renaissance nagy művészete majdnem a pogány mitológia ábrázolásában merül ki: «az antik világnak e fölidézesei mellett fölötte halványak a szentek, mártírok, Krisztusok és a pokolban győtrődők összeaszott alakjai». Hol vannak — kérdezhetjük — Rafael Madonnái?

Le Bon azt hiszi, hogy ha az erkölcs eredetét és történeti-pszichológiai fejlődését megállapítja, akkor ezzel már megdöntötte a magában érvényes erkölcsi igazságoknak, az abszolút erkölcsi értékeknek elméletét. Itt is állandóan összezavarja a fejlődés pszichológiai-történeti és az igazság érvényességi sikjait. Az erkölcs alapjait már az állatvilágban megtalálja, miközben kritikátlanul ragaszkodik a régi állatpszichológia anekdotás módszeréhez. Készpénzen veszi a vén, megvakult hollókról való meséket, melyek éhen veszték volna, ha társaik nem hoznak nekik táplálékot. Lamarck «látta», amint a verebek újraépítették egy szomszéd verébcsaládnak lerombolt fészket. «Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az állatok erkölcstana sok esetben emelkedettebbnek látszik az emberekénél. Mindenestre megvan az az érdeme, hogy igen önzetlen, holott a teológusok és filozófusok erkölcstana, pl. Kanté, mely a jutalmazó Istenre támaszkodik, épenséggel nem az«. A 87. lapon azt mondja, hogy nem hangsúlyozhatja eléggé a vallás és az erkölcs egymástól való függetlenségét. De már a következő lapon odanyilatkozik, hogy «a legbizonyosabb, amit a valláson épülő erkölcstanok javára elmondhatunk, az, hogy megvan bennük a hagyományos szokások ereje, melynek hatása akkor is megmarad, ha az ész nem tudja már e szokásokat megvédeni. A népeknek tehát teljesen igazuk van, ha megőrzik ősi isteneiket».

Hogy Le Bon felületes szellemeskedése miképpen végez brevi, manu komoly teóriákkal, annak jellemzésére csak Kant erkölcstanának bírálatát iktatom ide: «Ha agysejtjeinek egyébiránt igen valószínűtlen túltengésével egy birka képes volna okoskodni, körülbelül úgy cselekedné ezt, mint Kant és az állításoknak ugyanilyen sorozatával könnyedén kimutathatná a birkák lelkének szükségszerű halhatatlanságát s egy jutalmazó Isten létezését. A birkák sorsa — mondhatni — fele van méltat-

lansággal. Minthogy Isten végtelenül jó, bizonyára nem teremtett pusztán a kotelette-k kedvéért olyan állatot, mely szelídségével és megnyugvásával mintája lehet a jutalmat érdemlő erényeknek. Az erkölcsi törvény megköveteli, hogy később kárpótlást kapjon igazságtalan sorsáért. A bírának tehát nyilvánvalóan halhatatlan lelke van s a jövődő életben kárpótlást kap azokért az erőszakosságokért, melyeknek áldozata volt idelent». Így ír ugyanaz a Le Bon, aki nem győzi másutt ragyogó stílusának minden szuggesztív erejével az ifjú nemzedéket a hagyományok tiszteletére buzdítani.

Le Bon a pozitivizmus légkörében növekedett, mely a filozófiában nem látott egyebet, mint üres spekulációt, legfőljebb az egyes tudományok legfőbb elveinek hipotetikus szintézisét. Innen érthető nála a filozófia lebecsülése. Szerinte «a modern tudomány joggal nézi le a filozófiát, melyet kutatásai segítségével megelőzött.» Le Bon azonban elismeri, hogy ennek ellenére a tudomány nem lehet meg a filozófiai szellem nélkül, mert csak ennek segítségével bontakozhatnak ki minden korban az általános elvek a tényeknek abból a porából, ahonnet származnak. Minden nemzedék két vagy három ilyen elvből táplálkozik, melyeket dogmáknak tartanak mindaddig, míg meg nem döntik őket. Ez a szkepticizmussal párosult lapos pozitivizmus csodálatja meg Le Bonnal azt a tényt, hogy amikor a legalaposabb tudósok képtelenek vallják magukat a kő leesésének, a gyantarúd dörzsöléséből támadó elektromosságnak igazi magyarázatára, akkor a filozófusok hosszasan próbálják magyarázgatni a léleknek, az életnek, a tudatnak stb. jóval komplikáltabb kérdéseit. Le Bon szerint minden filozófia legfőbb bölcsessége csak annak belátásában állhat, hogy minden emberi bizonyosság, melyet igazságnak nevezünk, csak viszonylagos: époly kevésbé vannak ránk nézve végleges igazságok, mint ahogy a természetben nincsenek végleges lények. Ez a könyv végső kihangzása.

Le Bon azt hirdeti, hogy nagy irracionális, érzelmi bizonyosságok és hiedelmek teremtették meg s irányították a nagy civilizációkat. Ezekkel az elpusztíthatatlan uralkodókkal szemben a racionális logika tehetetlen. Ez a logika «néha azt tanácsolja nekünk, hogy romboljuk le templomait, nem gondolva meg, hogy egy még magasabb logika egy napon talán arra kényszerít majd, hogy újra fölépítsük.» Le Bon maga sem gondolta meg, hogy ez a könyve csak rombol, holott a magasabb logika szerint építenie kellett volna.

Kornis Gyula.

Anatole France: *Az irodalmi élet.* (A «La vie litteraire»-ből.) Fordította: Benedek Marcell. 1920. Révai-kiadás.

Amikor már mondhatni minden regényét és elbeszélését lefordították magyarra, Anatole France irodalomtörténeti kritikái is sorra kerültek. A könyv ajánló szavai szerint: «France, a kritikus semmivel sem marad az író Francé mögött. Szubjektív kritikus: lírai vallomásokot ad arról, amit olvasás közben átélt».

Tisztázzuk először, hogy mi is az a szubjektív kritika? Nagyön

mélyre kell ásunk, mert ennek a kérdésnek az eldöntése a dolgokról való felfogásunk gyökereit érinti.

A mi egész világfelfogásunk szinte teljesen kétfelé esik. A dolgok egymásmellettsége és egymásutánja ugyanis rendkívül különböző természetű. A dolgok egymásmellettségével még csak megküzdünk valahogy, mert számbavehető változás nélkül vannak adva részünkre, nyugodtan szemlélhetjük, felmérhetjük és megbecsülhetjük őket. Így ítéljük meg a tér egyes tárgyait aszerint, hogy számunkra többé-kevésbé értékesek vagy értéktelenek, azaz igazak vagy hamisak, szépek vagy közömbösek, jók vagy rosszak-e? Aránytalanul-nehezebb helyzetben vagyunk a dolgok egymásutánjával, az eseményekkel szemben. Hogyan alkossunk a természeti tüneményekről, a magunk és mások lelki megnyilvánulásairól, a történeti eseményekről valamelyes ítéletet, amikor mindezek folyton változnak s előlünk a múltba röppennek, szinte visszahozhatatlanul? Az eseményeket tehát inkább csak **leírhatjuk**: konstatáljuk az egymásután egyes kiemelkedőbb etappe-jait, a folyamatok legszembetűnőbb, legerdekesebb vonásait.

De mit érünk vele? Vájjon elégséges-e számunkra, hogy a tünemények így és így szoktak egymásra következni, hogy ilyen és ilyen érdekes, jellegzetes vonásokban excellálnak? A mi szempontjaink nem csupán ilyen esztétikai, hanem etikai természetűek is, azaz keressük a történés egymásutánjában is a reánk nézve hasznosat, a lényünknek megfelelőt, a jót. Etikai ítéletet azonban nem tudunk alkotni másként, mint fogalmaink határozott szembehelyezése által s nem valódi etikai ítélet, amely a rosszat határozottan, ellenmondást nem tűrően el nem veti. Esztétikai Ítéleteink nem ilyen természetűek, mert például a szép ellentétében, a rútban még mindig elismerhetünk egy vagy több érdekes vonást. De hogyan alkossunk a tüneményekre, az eseményekre, a lelki élményekre nézve etikai ítéletet, ha azokat, illetve a reájuk vonatkozó fogalmakat egymással nem tudjuk szembehelyezni, mert az események elfutnak előlünk? A legmegszokottabb mód az, hogy minden a dolgok egymásutánjára vonatkozó esztétikai, vagyis leíró és csak a tipikus vonásokat kiemelő Ítéletünk **mellé** alkalmazunk egy etikai ítéletet is. Akár természeti, akár történeti, akár lelki tüneményekről van tehát szó, kiemeljük a lefolyás minden szembetűnő etappe-ját: hogy milyen érdekes kísérő körülmények között keletkeznek, miben különböznek ezektől, vagyis mik a speciális vonásaik, miként változnak anélkül, hogy jellegzetes vonásaikat azért elveszítenék és miként múlnak el? Közben azonban az események sorát úgy tekintjük, mintha azok nem csupán folyamyszerű, inkább csak esztétikailag leírható **események**, hanem egyúttal térszerű, azaz etikailag lemérhető, megbecsülhető **jelenések**, tárgyak lennének. Ilyen ítéleteket alkotunk például, amikor a napot és az éjt egymással szembeállítjuk s amazt a munka, a tenyészet, a növekedés mindenekfelett értékes, emezt az elernyedés, a munkátlanság szinte érték nélküli idejének tekintjük, amikor a többi természeti tünemények vizsgálatában az okozatokat az előttük járó okok többletnélküli függvényének, tehát aránylag értéktelennek vesszük, amikor a történelemben vagy

az irodalomtörténetben az egyén teremtő munkáját a faj, a környezet és az időpont egyszerű okozatának tekintjük vagy ugyanezekben a területeken konzervatív és radikális, klasszikus és romantikus, tehát fenntartó és romboló irányzatú korszakokat különböztetünk meg. Úgy teszünk tehát, mintha nem is egymásba folyó, sőt szinte felbonthatatlanul egymásba bogozódó eseményekről vagy tüneményekről, hanem a térben egymás mellett és egymással legtöbbször szembenálló testi erők, egyének küzdelméről volna szó.

Szinte egészen természetes, hogy ezekben a színleges küzdelmekben, az események e téri, testszerű felfogásába mi, a sohasem érdektelen nézők annyira belevisszük a saját érzéseinket, reformer vagy konzervatív hajlamainkat s aszerint tartjuk az események egy-egy csoportját többé vagy kevésbé értékesnek, döntő vagy alárendelt jellegűnek, amint azok nekünk szimpatikusak vagy antipatikusak. Az eseményekről szóló Írásainkban annyira rikít és kiált mindez, hogy sokszor az az érzésünk, hogy még alig vagyunk különbek, mint a primitívek, akik ünnepi játékaiknál a maszkirozott isteni hősöket és démonokat ábrázoló alakok harcát helyeslő vagy nem helyeslő, tetszést vagy dühöt kifejező kiáltásokkal kísérik!

Az Anatole France-ról írt kritikák különösen nélkülözik az objektív megítélés hangját és ha az ellentétes véleményeket egybevetjük, azt találjuk, hogy azok egyformán szubjektív hangulatokkal telítettek. De ha az egyes korok és emberek írásainak szubjektív megítélését mindenestre kárhozzatjuk is, mégis koncedálnunk kell, hogy a nemzetek életfolyásában vannak időszakok, amikor alig képesek másként, mint szubjektíve megítélni az összes jelenségeket. Nekünk például a bolsevizmus ideje nem a múlt eseménye még, hanem nagyon is a tudatunkban élő, szinte jelen pillanat! Mintegy testi, téri látományként van még előttünk a bolsevizmus utcasarokra kitett irodalma, ahol az elsősorban állt a Kunfi által lefordított két Anatole France-kötet: a «Párttűtő angyalok» és a «Pontius Pilátus»-ról szóló elbeszélés. Mind a kettőben pregnáns kifejezésre jut Anatole Francenak istenképzeteinkről és valláserkölcsi ideáljainkról való szkeptikus felfogása, ami egymagában véve talán nem mindenkit érint mélyebben. Azonban a bolsevizmus kapcsán, — amely a valóságban lerombolt, bennünk pedig lerombolni igyekezett mindent, a mi nemzeti és állami életünkben értékesnek és monumentális kiépítésűnek tetszett, — minden mást háttérbe szorító erővel ébrednek fel a lelkekben France neve hallatára Coignard abbé szkeptikus és vitriolként ható véleményei a nemzetekről, az államokról, a kormányokról, a Pinguinek szigete végső konklúziói az emberiség örökös hasztalan küzdelméről, folytonos körbenforgásáról!

Anatole France most lefordított kötetében könnyen megtalálhatjuk mindazt, ami Anatole Franceról a jelen pillanat hatása alatt kialakult érzelmeket tovább táplálhatja: «Az egész emberiség a szerelem és az éhség körül forog. Amit Balzac elsősorban látott az emberben, az az éhség, vagyis a magunk fenntartásának és gyarapodásának ösztöne, a fősvényesség, a kapzsiság, az anyagi ambíciók, a test nélkülözései, böjtölései, gyomorterhe-

lései, diadalai». (23. lap.) «Mindamellettt úgy látszik, hogy az egész természetnek egyéb célja sincs, mint egymás karjaiba vetni az élőlényeket és két végtelen semmiség között megízleltetni velük a csók múltó részegségét.» (U. o.) «De vájjon egészen felelősek vagyunk-e az ösztöneinkért? Nem nehezedik-e rá minden cselekedetünkre a nevelés és az átöröklés? Sajnos, javíthatatlanoknak születünk.)» (74. 1.) «Tudományunk, filozófiánk öreg anyókák meséiből származik. De vájjon mi fog származni a mi filozófiánkból?» (85. 1.) «Az igazság az, hogy az ember sohasem képes kilépni önmagából. Ez a legnagyobb nyomorúságaink egyike. Mít meg nem adnánk azért, ha az eget s a földet csak egy pillanatig a légy recés, szemével láthatnók, vagy egy orángután nyers és egyszerű agyvelejével foghatnók fel a természetet? Ámde ez szigorúan meg van tiltva nekünk.» (113. 1.) «Igen, kétségtelenül igaza van Maupassantnak: minden megváltozik, erkölcsök, eszmék, hitek, érzelmek egyaránt. Minden nemzedék új divatokat és új szenvedélyeket hoz. Ez az örökös tovatűnése minden formának és minden gondolatnak az élet legfőbb szórakozása, de legfőbb szomorúsága is.» (171. 1.) «Ismert mindent a látszatok világából, melynek közepette mi kegyetlen gyöngeséggel és megható illúziókkal küzködünk.» (182. 1.)

Mindez olaj a tűzre! Az ítélet ezek után lehet-e más, mint az anatómát és az apagét eleve magába záró szubjektív hangulatokkal teljesen át-és átítatott? De ugyanakkor Anatole France írásainak hívei látszólag fölényesen sorakoztatják ellenérveiket. A ti szempontotokból talán igazatok van, mondják ők, de ez csak azt bizonyítja, hogy nem lehet más, mint szubjektív kritika. Ti nem láttok Anatole France írásaiban mást, mint ami teljesen összecseng a ti túlon túl szubjektív érzelmeitekkel. Azt mondjátok, hogy Anatole France szkeptikus az emberrel s az emberiség végső sorsával szemben. Pedig ő inkább csak értelmünk gyarlóságát, az igazság hasztalan keresését hirdeti, de ugyanakkor megnyitja előttünk a szeretet, a szépség világát és mindent megértő és megbocsájtó, nagy és bölcs fölényében «meg is szeretetti velünk az embert minden hibájával és gyöngeségével» (1. a fordítás ajánló sorait). Hallgassátok meg csak bölcs és fölényes, mindent megértő és megértető szavait is:

«Nos, ha minden tanúságban, amit a természetről adunk, egyformán kevés az objektív realitás, mert minden kép, amit a dolgokról alkotunk, nem maguknak a dolgoknak, hanem csak lelkünk állapotának felel meg; miért ne keresnők és élveznők inkább a bájnak, a szépségnek, a szeretetnek képeit? Ha már csak álmok között választhatunk, miért ne választanók a kellemesebb álmokat? Ez az, amit a görögök cselekedtek. Imádták a szépséget, a rútság ellenben istentelennek látszott a szemükben.» (19 1.) «Ez a bájos kis nép legalább is nem növelte baját azzal, hogy a hit lehetetlenségéhez hozzáfűzte volna a szeretet lehetetlenségét is. Volt olyan bölcs, hogy a szépet kergesse, mikor az igaz kicsúszott a kezéből s a szép nem csalta meg úgy, mint az igaz. Nem, mert a szép tőlünk függ: érzékelhető formája mindannak, amit szeretünk) (201.) «Mi mindent fel nem találtunk, hogy megszépítsük az életet! Pompás ruhákat készítettünk magunknak harcra és szerelemre és megénekeltek

örömeinket, fájdalmainkat. A civilizációk egész óriási erőfeszítése az élet megszépítésének célját szolgálja». (21. 1.) «Ne vezetessük félre magunkat a művészet s az igazság nagy szavaival. A szépség titkát kis gyermekek is megfejtethik. Alázatos, egyszerű lelkek néha gyorsabban sejtik meg, mint a gögősek. Szeretni annyi, mint megszépíteni, megszépíteni annyi, mint szeretni». (18.1.) «George Sand... állandó egyéolvadásban élt a természettel s a zsálya illatát sem tudta beszívni anélkül, hogy meg ne érezte volna benne az ismeretlen Istent». (u. o.) «Ha orosz volnék, vagy legalább is, ha orosz szent és próféta volnék, úgy érzem, azt mondanám a B ö l c s e s s é g olvasása után annak a szegény poétának (Verlaine) aki ma kórházi ágyon hever: Megtévelyedtél, de meggyóntad hibádat. Szerencsétlen voltál, de nem hazudtál soha. Szegény samaritanus, megadatott neked, hogy gyermeki gügyögéssel és beteg csuklásoddal mennyei szavakat mondj ki. Mi farizeusok vagyunk, te vagy a legjobb és legboldogabb». (107. 1.) «Soha sem hallottam a 13-ik versszakot anélkül, hogy vallásos borzongás ne futott volna végig rajtam. Azt mondja e versszak: «Te, aki feloldoztad a bűnös nőt és megbocsátottál a latornak, nekem is reménységet adtál.» «Ime ezt akarja az egyház, mely elítélte a lopást és szentséggé tette a házasságot. Bölcsességében megalázza ezeknek a boldogoknak az erényeit, akiket igazaknak neveznek és közülünk a legjobboknak is eszébe juttatja, hogy nemcsak bírák nem lehetnek, de maguknak is bocsánatért kell könyörögniök. Ez a keresztény erkölcs végtelenül szelídek és végtelenül bölcsnek tűnik fel a szememben». (76—77. 1.)

Vájjon nem ér-e többet a szeretet, a szépség e világa, a gyermeki egyszerűség, az alázatosság hirdetése, a meleg jóság és megbocsájtás végtelen volta, a ti bizonytalan, rationalis felfogástoknál, a társadalmi viszonyokon, konvenciókon alapuló, hideg és gögbe fulladó erkölcsötöknél? mondják Anatole Francé magasztalok Igaz, hogy Anatole Francé szkeptikus, esztéta és pogány. A dolgokat, az embereket, az irodalmat, a kritikát teljesen szubjektíve fogja fel. De mi ezt a megértő, alázatosságot, szeretetet, szépséget sugárzó szubjektivitást többre tartjuk a ti szintén csak szubjektív, nagyon is a röghöz, a nemzeti, a helyi érzésekhez tapadó félfogástoknál. A mi világunk és Francé világa csupán egy más világ, a szív melegségéből, a művészet minden mástól független imádatából kivirágzott. Aki nem tudja ezt az álláspontot, mint szubjektíve ép oly teljesen jogost megérteni s anatómát kiált ránk, annak Anatole France-al együtt felelhetjük: «Önben túlságos gyűlöletet ébresztenek a művészetek és félek uram, hogy ön elfogult moralista!»

Lehet-e itt igazságot tenni? Ez a vita szinte olyan messzire nyúlik vissza, mint az emberiség élete s önkénytelenül eszünkbe juttatja az ind hitregebeli felfogást, hogy az ember helyzete a világban olyan, mint aki egyik lábával egy cethalon, a másikkal a szárazföldön egy lovon lovagol s mindkettőt egyszerre próbálja kormányozni. Két világrend áll itt egymással szemben, az etikai és az esztétikai, a rigorózus erkölcsiség és a mindent megbocsájtó szeretet, a ratio és a szépség, a művészet irrationális világa. Amaz inkább a tér változatlan tetsző szemléletén, a társadalmi, az állami rend alapjaiban állandó viszonyain s a hozzájuk kapcsolódó, lény-

gében hasonlókép változatlanok tekintett erkölcsiségen alapul. Emez az idő változékony, múló voltán, a tünemények csupán pillanatnyi szépséget nyújtó felfogásán nyugszik és szerinte maga az ember sem más, mint tünékeny, szilhuettszerű jelenség, amint az Anatole France által az ember sorsára alkalmazott gyönyörű altató-dal mondja:

«A kis babák fordulnak hármat,
 Fordulnak hármat,
 Aztán elmennek, már messze járnak,
 Már messze járnak.» (Irod. élet 162. 1.)

Mi mégis fölül tudunk emelkedni ezen a vitán! A változatlan, határtalan tér és «az egy uccájú», rohanó idő ellentétét áthidalhatja az Anatole France által annyira törekenynek, tökéletlennek festett ember. Képesek vagyunk az adottságokról olyan ítéleteket alkotni, amelyek a tértől és az időtől lehetőleg függetlenek. Hogy ezekre az ítéletekre reá mutathassunk vegyük jobban szemügyre az eseményekről alkotott különböző ítéleteinket. Legtöbb ítéletünk tényleg a térszerűség vagy az időszűrség jegyében alakul ki és vagy etikai vagy esztétikai jellegű, ami annyit jelent, hogy túlon túl telítve van etikus vagy esztétikus, tehát egyformán szubjektív hajlamainkkal, érzelmeinkkel. Amikor a természettudományban az okozatokat az okok többlet nélküli függvényeinek vesszük, vagy az előttünk elterülő természeti világban a mozgást egy test egyszerű helyzetváltozásának fogjuk fel, vagy akár a történelmet gazdasági okok egyoldalú eredményeinek tekintjük s hasonlókép az irodalomtörténetben az egyént teljesen alárendeljük a fajnak, a környezetnek és a korszaknak, akkor egyformán nem objektív, hanem nagyon is szubjektív ítéletet alkotunk. Soha egy okozat maradék nélkül nem vezethető vissza az okra s hiába állapítjuk meg például azt, hogy a levegő az oxigén és nitrogén bizonyos vegyülete, a vegyület mindig speciálisan más és új tulajdonságokkal teli. A mozgást hozzáfűzhetjük a testhez, ezzel azonban csupán a mozgás irányába nézve nyújtunk bizonyos tájékozódást, de magát a mozgás tényét s a mozgás alatt föltűnő új tulajdonságokat ezáltal meg nem ragadhatjuk. A vágató ló minden egyes pillanatban valami egészen más, mint az álló és a kettő közötti azonosságot is csak igen bizonytalanul, legtöbbször egészen mellékes motívumok (például a lovas dressze) alapján föltételezzük. Mindezek csupán a téri, nyugvó helyzetekhez viszonyított, tehát igen szubjektív értékű következtetések és mind föltételezik a téri viszonyok változatlanságában való hitet s magukba zárnak minden e hittel együttjáró etikus érzelmet. Mi azt a naiv véleményt tápláljuk, hogy a természettel mindig mint elfogulatlan szemlélők állunk szemben, pedig legtöbbször telítve vagyunk igen szubjektív meggyőződésekkel. Talán kevésbé szokatlan, ha azt állítjuk, hogy szintén etikai szempontokat domborítunk túlon túl ki, amikor a kiváló egyéneknek döntő hatást tulajdonítunk a történelmi események alakulásában (Carlyle, Emerson). A történelem nem két ellenfél téri harca, amelynél a kiválóbb győz s a másik ott marad a porondon, hanem igen sok, igen különböző természetű ok összehatása. A ható okok közül jogosan kidomboríthatjuk a legfontosabbakat, de soha-

sem emelhetünk ki csakis egyet, úgy vélve, hogy ez az egy a többieket szinte teljesen elnyomhatja. Az ilyen felfogás a történelmi folyamat complex voltának teljes eltorzítása. Ugyanilyen hibába esik a történelmi materializmus is. Azok viszont, akik úgy vélik, hogy a történés folyama annyi mindenféle ok eredménye, hogy hasztalan fáradtság lenne köztük különösebb értékkel bírókat találni s a történelmi eseményekre nézve ezért csak a leírásra szorítkozhatunk, esztétizálják a történetet, tehát szintén csak szubjektív megítélések.

Miként érhetjük el már most ítéleteinkben a tértől és időtől, illetve etikai vagy esztétikai hajlamainktól való minél tökéletesebb függetlenséget? Természetesen belenyugszunk a dolgok egymásutáni és egymásmelletti voltának különbségébe, mert hiszen ezek adva vannak számunkra. Az egymásmellettség és egymásutániség nem csupán érzékiségünk, hanem minden lehető g o n d o l a t u n k formája, amelyek abban a pillanatban, amint elgondoljuk őket, tulajdonkép épen olyan létezők számunkra, mint akár az előttünk álló asztal, a saját testünk, a tájék s a minden földi dolgot beborító ég! A múlttól való megítélésünk tehát szorosán véve tényleg nem lehet más, mint esztétikai jellegű. Viszont a téri, változatlanok feltűnő dolgokról és a jelenben egymásmelletteit kialakult észképzeteinkről való megítélésünk nem lehet más, mint lényegében etikai természetű. De ne felejtsük meg arról, hogy jelenünk minden pillanatban múlttá válik s viszont a múlttól emlékképeink élnek folyton a jelenben s ezeket egymással és más adottságokkal összehasonlíthatjuk és szembe szegezhetjük.

A mi ismeretvilágunk tehát egyszerre van adva úgy egymásutánban, mint egymásmellettségben s ha e kettősségtől meg akarunk szabadulni, akkor az adottságokról olyan ítéleteket kell alkotnunk, amely felfogásunk kétalakúságának egyszerre megfelel. Amikor olyan adottságokról van szó, amelyek jellegüknél fogva az egymásutániségben excellálnak, ne azt tegyük, hogy esztétikai, leíró Ítéletünk m e l l é alkalmazunk egy etikait, hanem olvassuk b e l é azt. Így olvasszuk például belé a természeti tünemények leírásába az igaz és nem igaz értékeit s a lefolyások általunk megállapított rendjét szigorúan törvény szénieknek, állandóknak tekintjük. És ekkor az illető eseményről, tüneményről vagy lelki élményről szóló Ítéletünk nem fog kétfelé esni, a kétféle szubjektivitást nem fogja, szinte egyformán elárulni. Mégsem lesz okvetlen időszerű jelleget mutató s a történéshez szolgálai kapcsolódó, szubjektív érzelmekkel telített ítélet az ilyen, hanem valami egészen más, a tértől és az időtől a lehetőségig független, amit joggal nevezhetünk objektívnek, sőt talán az is. Ugyanilyen módon járunk el a téri adottságokat felölelő megítéléseinknél is, ahol viszont a háttérben feltűnő eseményekről szóló leíró ítéletünket olvassuk belé etikai jellegű ítéletünkbe s így nyerjük teljesen új, objektív, a tértől s a vele járó szubjektív érzelmektől lehetőleg független Ítéletet. Így vezetjük be például a természettudományokba vagy akár a filozófiába is a fejlődés elvét, anélkül, hogy megbontanánk vele a dolgok, az adottságok egy részének (így a filozófiában a legfőbb értékek) állandóságába, örökkévalóságába vetett hitünket.

Vájjon mit kell az Anatole France-ról alkotott ítéletekből mint egyoldalúan szubjektív jellegre vallót kirekeszteni? Először mindazt, ami az Anatole France-ról hangoztatott magasztalásokból efemer jelentőségű, ami nem az ő egyéniségének sajátos tulajdona, hanem közös más emberekkel, közös azzal a milieu-vel, amelynek közepette élt, azzal a korszellemmel, amelynek hatása alá bizonyos fokig önkéntelenül tartozott. Mert az írónak is az objektív értékét az adja meg, amennyiben különbözik a többi emberektől, amennyiben valami egészen más, mint azok, amennyiben egyénisége minden más adottságtól független. Az a «góg és ironia nélkül való, inkább szomorú és lemondó kételkedés, megértő és megbocsájtó ember-szeretet, menekülés a tudomány és művészet szépségei közé, iszonyodás az élet durvaságaitól», amelyről maga a fordító állapítja meg (Benedek Marcell: *A modern világirodalom*. 1920. 238. 1.), hogy jellemzik Anatole France-ot, a *Crime de Sylvestre Bonnard* íróját, jellemzik nemcsak őt, hanem az ő korának legtöbb előkelő szellemét. Így kezdték és folytatták ugyanott, ahol a Coignard abbé Anatole France-a, aki csöndes és nyugodt szintén*) «ártatlan és naiv teremtés», «mégis minden szava, egész élete a hitetlen, epikureus bölcsre vall», akinek ironiája véresebb, az emberekről való vélekedése súlyosabb: gonosz és ártalmas majmoknak tartja őket», aki «száraz közömbösséggel» kever beszédjébe «voltaire-izmusokat, a trágárság kedvéért való trágárságot, a szenvedély nélkül való érzéki-séget» (u. o.). Ilyen volt nagy általánosságban a XIX. század végének «előkelő» embere: epikureista, szkeptikus, irodalom-, tudomány- és művészszerető, érzéki s a trágárságokat kedvelő, nagyon elnéző önmagával szemben, aki ép ezért teljesen megérti embertársai hibáit is és könnyen megbocsájtja.

Hogy azután Anatole France az *Ile des Pingouins* és a *Révolte des Anges* Anatole France-ává lesz, az ugyan feljebb emeli közvetlen kortársainál, akik szkepszisükbe és epikureizmusukba mindjobban belemerevedtek, de csupán a XIX. század vége szellemének a XX. századba való átmenetét, újabb alakulását mutatja. Nézzük csak ezt az újabb Anatole France-ot: «A szelíd szkeptikust a politikai és osztályérdekből gyilkos fegyverre kovácsolt tudatos hazugságok fordították ellene mindannak, amit eddig — még ha hinni nem is tudott benne — a gyermekkorára visszaemlékező ember megindultságával tisztelt. Ha eddig ironikusan tudta nézni az észt, most a kiábrándultság eltítkolthatatlan keserűségével látja, hogy ez a pislákoló és bizonytalan világosság is mennyire idegen, ellenszenves ragyogással bántja az embertársai szemét, mennyire más szervekkel felfogható érzéklések vezetik a tömeget, különböző irányú, de egyformán rossz-hiszemű előcsahosok akarata szerint». (*A modern világirodalom*, 240. 1.). A XX-ik század elejének embere ez, aki látva, hogy az uralkodó osztályokban a szkepszis, az epikureizmus, önmaguk és embertársaik hibáinak könnyű megbocsájtása mindinkább cinizmussá, élvezetek hajszolásává, megalkuvássá, szentimentalizmussá sülyed, Rousseau-szerűen odafordul a kisemberhez, a munkáshoz. Meglátja és túlozza erényeit, egyszerűségüket, szomorú és elnyomott sorsukat (lásd Anatole France *Crainquebille*-jét!) s azt hiszi, hogy csak ő általuk lehet a világot megmenteni. A ra-

jongó egy idő múlva kiábrándul e tömeg-imádatból és ekkor, ha inkább csak esztéta és erkölcsi érzései nem gyökereznek elég mélyen, most máim i n d e n iránt szkeptikus lesz. Tartalmatlanná vált radikális hajlamai azonban tovább űzik őt és ott van számára a Révlt des Anges konklúziójaként kifejezett vigasztalás: «küzdeni kell a tudatlanság és hazugság ellen, de mindig a gyöngék, a legyőzöttek oldalán, mert a győztesek maguk is hamarosan olyanná válnak, mint elődeik voltak». Innét csak egy lépés, hogy a szkepszis teljes cinizmusba menjen át s az egykori világ-megváltó pusztá rombolóvá váljék!

Az azonban, hogy Anatole France érzékeny lemezként reagál kora minden változására, nem teszi többé, mint a korszellem kitűnő kifejezőjévé, írói egyéniségének megnyilvánulásait ebből a szempontból, ilyen értékmérő mellett kell megítélni. Alig több ő kora Voltaire-jénél. Amint az kifejezi csodálatos alkalmazkodási képességgel a XVIII-ik század hangulatának minden változását, ugyanígy fejezi ki Anatole France a XIX. század átmenését a XX-ikba. De ugyanebből következik, hogy ő is csak inkább stílművész, lényének legtöbbször csak a burkát, nem pedig az ember kettős lenjéét osztatlan egészben adni tudó, minden más adottságtól lehetőleg független, igazán nagy művész.

A fordító egy más helyt (A modern világirodalom, 241. 1.) a következőket mondja Anatole Francé stílusáról: «ez a stílus Maupassant világhosságát, Chateaubriand méltóságát, Flaubert szabatoságát egyesíti magában és páratlan könnyűséggel hordozza France «dilettante» tudásának terhét. Ritmikus, egyensúlyozott és váratlan fordulatokkal teljes». Ez mind igaz, de az a kérdés, hogy Anatole France «tudásáról», azokról az apró, bájos intimitásokkal vegyített középkori ismeretekről van-e szó, vagy pedig az ember egész földi létének legnagyobb kérdéseiről. Ezeket nem lehet olyan könnyedén, a bármily kitűnő, ritmikus, egyensúlyozott, csevegő stílusban elintézni. A T h a i s történetének menetébe például bele van iktatva egy lakomaközi beszélgetés s egymás mellé van téve tízféle vélemény. Az író vigyáz arra, hogy mindenkinek igaza legyen amíg beszél s az olvasóra bízva a konklúziót, hogy tulajdonképpen minden filozófiának igaza van a maga szempontjából. De mivel az egész beszélgetés nincs előkészítve s a lakoma közben csak spontán merül fel, kirí a dorbézolás hangulatából és csak könnyed filozofálgatásnak tűnik fel.*

Az író fölényét az még nem biztosítja, hogy pártatlannak, az épen

* Hasonlítsuk ezzel össze Plátón Symposionját. Itt minden arra irányul, hogy indokoltá tegye a súlyos problémák fölvetését, ilyen Sokrates személyének már előzetes kiemelése, hogy a beszélgetés egy tivornyát követő lakomán történik, ahol a kijózanodás utáni magábatérés és a bölcsekedésre való hajlam már lélektanilag indokolt. Maga a beszélgetés is úgy van fölépítve, hogy a könnyebb fajsúlyú beszédek essenek a beszélgetés elejére, majd következik Sokrates súlyos szava és a fölvetett problémákban való elmélyedése, végül jön Sokratesnek Alkibiades által való dicsérete, hogy ez is figyelmeztesse az olvasót, hogy nemcsak afféle könnyed beszélgetésről, hanem igen kiváló ember eszmefejtegetéséről van szó. Az sem célzatlannak, hogy Sokrates marad egyedül éber s meg reggel is képes vitázni s végül ő az, aki lefekteti a még fennlévő beszélgetőket.

szóban forgó problémák fölött lebegőnek tűnik fel, ha azokba közvetlenül bele nem szól; ha ugyanakkor az elbeszélés belső egységét, a részek összeolvadását nem tudja eléggé biztosítani. Anatole France műveinek tartalma nem illeszkedik eléggé a formához, legtöbbször kír belőle. A tartalom pedig életfelfogása. Novelláinak, elbeszéléseinek a legtöbb esetben nincs zárt meséje, szellemes beszélgetések, tűnő képek sorozatából állanak s tulajdonképp csak alkalmak arra, hogy az író életfelfogását újra meg újra hangoztassa. Anatole France kritikáira ugyanez illik: amikor Balzac-ról, Flaubert-ről, Maupassant-ról, Verlaine-ről, Baudelaire-ről mond valamit, ez neki tulajdonképp mindig csak alkalom életfelfogása kinyilvánítására. Kedves, intim részleteket kapunk egy-egy íróról, gyönyörködünk a stílus kaleidoszkóp-szerű fordulatain, ahogy Anatole France bele tud vegyíteni a saját tudásából a főtémához tulajdonképp nem tartozó bájos és kedves dolgokat s azután egyszerre lezuhanunk az esztétikai gyönyörködés magaslatáról, mert váratlanul elének tárulnak létünk legkínosabb kérdései. Az mindenestre enyhíti a dolgot, hogy Anatole France életfelfogása pesszimiztikus, mert így a zuhanás hem olyan nagy. Bizonyos összhangban van a pesszimista életfelfogás, az előző könnyvei, bájos, «tiszta lírát» adó leíró résszel, s ha másban nem is, de legalább a jelenségek egyoldalúan esztétikai felfogásában Anatole France következetes. De vájjon kárpótól-e bennünket ez az inkább formai természetű összhang azért, hogy létünk legnehezebb kérdései egyszerre és megoldás nélkül elének merednek? Mi ezeket csak úgy akceptáljuk, ha valahogy meg is oldatnak, ezt pedig a könnyed, csevegő stílus az egyoldalú esztétikai szempont nem bírja el, mert ehhez etikai meg, ítélesek, értékelések, szembeállítások szükségesek.*

A szubjektív és egyúttal esztétikai jellegű kritika tehát csak addig jogosult, amíg azt a célt, hogy apró, de jellemző vonásokból építse föl az író egész képét, szem előtt tartja, szóval a könnyed leírás útján oda-vetett intimitások körét nem lépi át, ha azonban ebbe t e n d e n ciákat, súlyos problémákat és véres ironizálást kever bele feloldatlanul, mint Anatole France, elveszti a csatát.

Anatole France-t az ő szubjektív álláspontja a lejtőn tovább isgördíti. Hogy tendenciáit valószerűvé tegye, elferdíti a tényeket. A görög életfelfogásból egyszerűen retusálja a spártait, a sokratesit és az etikum. számtalan pregnáns megnyilvánulását s így sikerül neki a görögöket úgy tüntetni fel, mintha egyoldalú esztéták lettek volna. Kiragad Szent Ágostonból egy mondást, hogy azután máshol felmagasztalhatta Kempis-Tamást, akinek lágy, érzelgős lénye közelebb áll hozzá, mint Szent Ágoston nagy, erkölcsöt és érzelmet egyformán átfogó szelleme (Irodalmi élet 80, 182. lap). A keresztény egyházat úgy állítja be, mintha a szelídi alázatosság lenne a legfőbb kívánalma, pedig az egyház előtt a tiszta

* Ezért a filozófiai problémáknak szorosan vett esztétikai alapon való megoldására a végső határ a Platóni dialógus. De itt is az uralkodó esztétikai szempontok, hogy bántóak ne legyenek, külsőleg alá vannak rendelve a szembeállítás formájának.

erkölcs épen olyan fontos. Brunetiére szemére veti azt a tételét, hogy az ember nem képes kilépni önmagából: «Pedig ellenkezőleg az életnek egyébre sincs gondja. S ennek oka bizonyára elég -erősnek fog látszani, ha meggondoljuk, hogy enélkül sem társadalom, sem nyelv, sem irodalom, sem művészet nem képzelhető» (Brunetiére, *Essais sur la littérature contemporaine. La critique impressioniste*). Az etikai világ tényleg nem tűri egy irányban sem a pesszimizmust. Mindig ugyanaz az eset ismétlődik tehát Anatole France írásaiban: az esztétikai szempontokat, mindazt, ami az esztétikum területén megállja a helyét s összhangzatos, átjuttatja az etikum világába, ahol disszonanciát okoz. Anatole France nem veszi észre, hogy ezáltal az igazi művészet ellen vét, amelynek feltevéte, hogy az élet mindkét oldalát kellőképp kifejezze.

És most nézzük az érem másik oldalát. Ha a mi egész létünk annyira összekapcsolódik a múlttal, helyes-e Anatole France-t csupán a jelen pillanat szempontjából megítélni? Ha életfelfogása epikureistára és egyoldalú esztétára vall is, de a maga módján megnemesítvén, mindazt, amiben kortársai hittek, elviselhetővé tette számukra az életet. És egyúttal számunkra is. Mi ép úgy a közelmúlt, mint a ma emberei vagyunk s ki meri föltartani kezét, hogy a múlt közös hibáitól teljesen mentes? Egyéniségének varázsa alatt állottunk mindnyájan s ha nem is tett bennünket jobbakká, nemesebbé, de némi része van abban, hogy rosszabbakká nem lettünk. Természetesnek találom, hogy egyesek még ma is megejtő varázsa alatt állnak ennek a nagy embernek s nem látják tisztán, hogy Anatole France életfelfogása mégis csak a múlté s közben a dolgok széttöbbanva teljesen átváltoztak és lelkünk darabokra tört. Próbáljuk ezt az elemeire bomlott lelki világot újraépíteni, de ne akként, hogy a két világfelfogást újra csak szembe szegezzük egymással, hanem ehelyett a két szempont összeolvasztásával, szép ívelésével. Akkor azonban nem lesz elégséges, hogy a fordító szinte egyedül csak azt nézze, hogy amit fordít, esztétikailag értékes-e? s ne törődjön az időpont etikai szempontjaival. Kiadónk, akik szeretnek az irodalom önzetlen pártfogói színében feltűnni, sem elégedhetnek meg azzal, hogy nagy jövedelmeik egy elenyésző hányadát dobják oda nekik nem jövedelmező kiadványokra, hanem nézniök kell azt is, hogy amit ezenfelül jó üzletként kiadnak, nemzeti szempontból szükséges-e s nincs-e momentán egyenesen annak hátrányára. Ha azután mi, a kultúra emberei egyek tudunk lenni abban, hogy nem a szubjektív, a földhöz tapadó célok azok, amelyek lelkünk jobbik felét kielégítik, hanem az ideális célok, amelyek bennünket a szépség, az erkölcsiség egységbe olvadó világa felé emelnek, akkor, legyünk bár ellenkező világfelfogásúak, egyszer talán találkozhatunk.

Bibó István.

*

Ch. Seignobos és A. Métin: *Korunk története 1815-től a világháborúig.* A Világirodalom könyvkiadóvállalat kiadása. Budapest. 1921. 8° 688. 1. Egy új könyvkiadóvállalat, amely a «Világirodalom» büszke

címét viseli, kitűnő francia munka fordításával ajándékozta meg a könyvpiacot.

Seignobos a francia történettudomány legkiválóbb oszlopai közé tartozik. Jelentősége különösen a francia történetbúvárok nevelése szempontjából fontos. Mint jó tanár, szükségesnek látta, hogy hallgatóinak a módszeri kérdésekről is világos útmutatót adjon kezükbe. Még 1898-ban jelent meg «Bevezetése a történettudományba» (Introduction aux études historiques), melyet Langlois-val együtt készítettek. Történetfilozófiai meggyőződését azonban egy másik munkájában fejtette ki, amely a történeti módszer alkalmazásáról írt a társadalomtudomány terén (La méthode historique appliquée aux sciences sociales. 1901.). A szíves olvasó nem fogja tőlem rossz néven venni, ha ahelyett, hogy én elmélkedném a munka eredményeiről, magát az író szövegét fordítom meg és ideiglenesen Seignobos könyvének befejező sorait, rövidre összevont, conclusióját:

«A történeti módszer még a jelenkori társadalmak tanulmányozásának előmunkálataiban is nélkülözhetetlen, mert a társadalmi tudományok anyagának legnagyobb része nem természettudományi jellegű megfigyelés, hanem pusztán adat, amelyet csak kritikai munkával lehet hasznosítani».

«Ezenfelül az alapos társadalomtudományi kifejtés megkívánja a társadalmi jelenségek evolúciójának tanulmányát, vagyis a társadalom-történetet, így tehát ez a társadalomtörténet nemcsak megköveteli — mint minden más történet — a kritikailag megrostált adatok használatát a történeti módszer szabályai szerint, hanem nem is választható el a történettől általában; csak része, ép oly különleges ága a társadalmak általános történetének, mint a jogtörténet vagy a ruházat története. Sőt sokkal szorosabban fűződik a történethez, mint akár az irodalomtörténet, akár a tudománytörténet».

«A társadalomtörténet segédtudománya minden egyéb történetnek abban a mértékben, amint a társadalmi tények okai más tényeknek, de sokkal kisebb mértékben, mint ahogy a nemzetgazdasági szaktudósok hitték. A társadalmi jelenségek mindenekfelett szükséges (negatív) előfeltételei a többi jelenségeknek; ahol nem jelentkeznek, a többiek sem jelentkezhetnek; de csak támasz (support), nem alépítmény (substructure) jellegűek. Különleges formájuk csak gyengén hat a többi jelenségek fejlődésére és ennek következtében hasznos egyéb jelenségek történetének megértésére».

«Ellenkezőleg a társadalomtörténet szorosan függ a történet egyéb ágaitól. A társadalmi jelenségeknek magukban nincs létjogosultságuk; vagy más tényeknek következményei (ez az eset a demográfia jelenségeinél), vagy eszközei valamely más célnak (ez az eset a gazdasági jelenségeknél). Irányzatuk tehát nem önmagukból következik, hanem más természetű jelenségekből. Hogy az embereknek bizonyos meghatározott intellektuális életük, szokásaik és politikai szervezetük van, nem azért van, mert meghatározott formában termelnek; ellenkezőleg az vezeti őket a gazdasági élet bizonyos útjára, hogy életüknek meghatározott intellektuális,

magánjogi és politikai formái vannak. A társadalomtörténet tehát nem érthető meg a történet többi ágainak tanulmányozása, nélkül: csupán csak része az emberiség általános történetének».

Nem tudjuk, milyen célokat, mily irányzatot kíván szolgálni a Világirodalom; pusztá címe s a jelen munka borítékán hirdetett többi kötetek — két Schopenhauer munka, Nietzsche munkája Schopenhauer-ról és George «Társadalmi kérdései» Braun Róbert fordításában — azonban arra engednek következtetni, hogy tendenciája nagyjában ugyanaz lesz, mint Pogány József Világkönyvtárának: a pozitív tudáson fölépült munkák helyett a logikájuk excentricitásánál fogva «érdekesekek», elvek tekintetében a történelmi materializmus s az egyoldalú, a társadalomtudományokban is erőszakosan alkalmazott természettudományi módszer propagálása. Annál örvendetesebb, hogy a történelmi munkák sorozatát egy olyan kötet nyitja meg, melynek szerzője éppen ezek ellen az elvek ellen állást foglalt.

Módszertani munkái mellett Seignobos főképp a legújabb kor történetéről szóló nagy összefoglaló munkájával: «Histoire politique de l'Europe contemporaine. Evolution des partis et des formes politiques (1814—1896)» szerzett hírnevet. A szíves olvasó bizonyára azt fogja hinni, hogy ennek a híres munkának a fordítását kapja. A Világirodalom szerkesztősége azonban ehelyett egy tankönyv jellegű munka lefordítására határozta el magát. Mindenesetre nagy kár, hogy közönségünk ennek következtében Seignobost nem tulajdonképeni főmunkájából ismeri meg, hanem egy paedagógiai célokat szolgáló kézikönyvből. Pedig a nagy munka átültetése magyar nyelvre, mely Európa legújabb fejlődését a kezünk közt levő kézikönyvnél komolyabb formában, részletesebben és behatóbban tárgyalja, bizonyára kedvező fogadtatásra találna közönségünkben, amelynek nem állanak rendelkezésére megfelelő munkák az európai államok újabb fejlődésének megismerésére.

Az 1902. francia tantervnek megfelelően szerkesztett Cours d'Histoire Ch. Seignobos különben a kézikönyvek legjavából való. A közönség is, főképp azonban történettanárok és tanárjelöltek nagy haszonnal forgathatják. Megtanulhatják belőle azt is, hogy a modern gondolkodásban annyira előrehaladott Franciaország mennyivel nagyobb gondot fordít a történettanításra, mint hazánk, ahol mindig a történelmi jogokra hivatkoznak, de még a nemzeti történetet is csak elnagyolt vonásokban, felületesen ismerik. A jelen kézikönyvkötet Európán kívül a gyarmatpolitikával és az idegen világrészek történetével is megismerteti az olvasót, amelyek megírásában egyik volt tanítványa, A. Métin volt Seignobosnak segítségére. A kiadók előszava kilátásba helyezi a kézikönyv többi kötetének lefordítását is, ami az újkorra nézve nagyon örvendetes ígéret, az ókor története azonban avult fölfogású, a középkoré oly röviden összefoglalt, hogy sem e hosszú kor eszmeáramlatairól és politikai problémáiról, sem intézményeiről képet nem ad. Ha tehát a kiadók csak az előző két kötetre nézve megtartják ígéretüket, közönségünk és ifjúságunk kezébe kitűnő kézikönyvet adnának, az újkor történetéről.

A fordítás, amennyire azt a megejtett próbákból megállapíthattuk,

jó. A kézikönyv rövidre fogott mondatainak átültetése nem okozott nehézséget. A fordítás collationálása azonban nem lehetett lelkiismeretes, mert minduntalan kihagyásokra bukkantunk. Így pl. a 449. lapon a dróttalan telegráf említése után öt sor szöveg maradt ki (a francia kiadásban is 449. 1.). Az 534; 1. kimaradt egy közbevetett mondat, amely megmagyarázza, hogy Kambodzsa királya azért állt francia protektorátus alá, mert Sziám elfoglalta területének egy részét (557.1.). Találtunk azonban ezeknél lényegesebb kihagyást is. A 156. lapon (158. 1.) kimaradt a frankfurti parlament liberális programjának egész ismertetése. Igen sok változtatást találtunk azonkívül a 153. szakaszban: «Nemzetiségi küzdelmek Magyarországon» és a 210. szakaszban: «A fizika». Ezek fordítása annyira szabad, hogy valósággal átdolgozásnak mondható, ami semmikép sem egyezik az előző azon elvével, hogy az olvasó tanulja meg, miként szemlélte az író a mi viszonyainkat, s hogy ahol adatbeli kiegészítésre szükség volt, «mindannyiszor jegyzet alakjában történt, nehogy az eredeti szöveg változtatni kelljen». Minden tekintetben helyeseljük a kiadóknak azt az elvét, hogy az eredetihez szigorúan kívánnak ragaszkodni, annál inkább sajnáljuk azonban, hogy ezt az elvet nem tartották meg.

Bármennyire óhajtánók e hasznos kézikönyv elterjedését mentől szélesebb rétegekben, ezt alig merjük remélni a kötet nagy ára miatt, amelyet a kiadók a nagyon gyatra kiállítás ellenére is 319 K-ban állapítottak meg, holott a francia kötetet — legalább a háború előtt — illusztrált kiadásban öt frankért lehetett megkapni.

Domanovszky Sándor.

Buday László: *A megcsonkított Magyarország.* Mióta Magyarországot a jog és igazság ellenére kegyetlenül megcsonkították és tönkretették az entente-hatalmak, élénk szükségét éreztük egy olyan munkának, amely a megcsonkított Magyarország statisztikai adatait és összes közérdekű viszonyait van hivatva bemutatni, szemben az integráns Magyarországgal, amely munka tehát a veszteség nagyságát is élénken szemléld s egyúttal kiáltó bizonyítéka az entente erőszakos és embertelen eljárásának. Buday László műegyetemi tanárnak, a központi statisztikai hivatal volt igazgatójának most megjelent könyve a lehető legtökéletesebben pótolja ezt a hiányt, mert Csonka-Magyarországról úgyszólván teljes statisztikát foglal magában s mindazokat az adatokat, amelyeket eddig az integráns Magyarországról gyűjtöttünk, igyekszik, amennyire lehetséges, a ránk kényszerűert új határokon belül eső területről külön megadni. Az általa közölt adatok egy kis része ismeretes volt ugyan a béketárgyalásról kiadott kötetekből, Budaynak nagy érdeme azonban, hogy az eddig szétszórta és rendszertelenül közölt adatokat összefoglalta, rendszerbe öntötte s kiegészítette a népeiségre és a gazdasági életre vonatkozó adatoknak olyan tömegével, hogy munkájából az olvasó most már úgyszólván minden kérdésre megtalálhatja a feleletet, ha Csonka-Magyarország viszonyait ismerni akarja. Hogy csak a főbb fejezetcímeket ragadjuk ki, közli a mű a népeiség megoszlását anyanyelv, hitfelekezet, foglalkozás szerint, a népesedési viszonyokat, a földterületet művelési

ágak és birtokkategóriák szerint, a mezőgazdasági termelés és állattenyésztés állapotát, a bányászat, ipar, kereskedelem és közlekedés viszonyait teljes részletességgel, a hitelügy és az állami pénzügy helyzetét, az egyházak, az iskolák viszonyait, az értelmiség, a munkásság, a város és falu problémáit, végül a területünkkel bővült szomszéd-államok főbb népességi és gazdasági adatait. Mindezeket az adatokat pedig nemcsak a megcsonkított Magyarországról teszi hozzáférhetővé, hanem az elszakított részekről is közli arányszámokkal is gazdagon felszerelve, hogy minden vonatkozásban lehessen látni azokat az erőviszonyokat, amiket a megcsonkítás az elszakított és meghagyott országrészek között létrehozott. A szerzőnek hivatali állásánál fogva módjában volt sok olyan új adatot is fölvenni könyvébe, amelyet maga a statisztikai hivatal sem tehetett eddig közzé, mert közleményei a háború miatt szüneteltek, vagy csak elkésve jelenhetnek meg. Ezek az igen becses és érdekes adatok az integráns Magyarországra vonatkozólag is teljesen újak s így egyedüli forrásmunkává teszik művét. A rendkívüli szorgalommal és fáradsággal összeszedett adatokat Buday nemcsak könnyen érthető, élvezetes előadásban tárgyalja, amivel a legszárazabb tárgyat is vonzóvá tudja tenni, hanem gazdag elméleti és gyakorlati közgazdasági tudásával is megvilágítja s valóságos társadalom- és gazdaságpolitikai programot ad arra nézve, hogy addig, amíg a megcsonkítás fennáll, a megcsonkított ország gazdasági életét hogyan kell berendezni és a megújulás és megerősödés munkáját milyen sorrendben kell végezni.

Valóságos apológiája ez a mű az integráns Magyarországnak s minden sorából kiérzik a forró vágy az elvesztett kincsek után, azért rendkívül alkalmas arra is, hogy az irredenta gondolatot ébren tartsa és megerősítse. Elősegítik ezt egyébként sok helyt valósággal költői lendületű nyelvezete, elmés hasonlatai és itt-ott felcsillanó keserű humora is. Mindent összevéve a mű nemcsak nagy gyakorlati hiányt pótol, de határozott nagy nyeresége tudományos irodalmunknak is és a Magyar Tudományos Akadémia méltán tüntette ki a Lévy-jutalommal. A 300 oldalas munka egyébként a Pantheon kiadásában Jelent meg.

Kovács Alajos.

*

Jászi Oszkár: *Magyar Kálvária, Magyar Feltámadás.* A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. Bécsi Magyar Kiadó, 1920. 8°. 168 l. Ára 70 K.

A könyv Jászi szerint sem nem emlékirat, sem nem történelem, hanem «valami önleszámolás, valami per-féle», melyet a nyugtalan lelkiismeretű ex-miniszter idestova két esztendeje folytat önmagával. Az előszó energikusan tiltakozik az öngazolásnak még a feltevése ellen is, amiből azonban egyáltalán nem következik, mintha a könyv nem öngazolásnak készült volna, mert a mosakodás szinte minden sorában kézzelfogható. Ugyancsak az előszó kérlelhetetlen őszinteséget ígér, de ezt sem váltja be. Nem lehet ugyan tagadni, hogy a szerzőnek vannak — igen jól kiszámított — őszinteségi rohamai, azonban az ilyen alkalmakkor elejtett szik-

rányi igazságok csak arra lennének jók, hogy hitelt szerezzenek a legvaskosabb valótlanságoknak és ferdítéseknek is. Jászi 1919 májusában elhagyta Magyarországot: azóta két történelemmel terhes, elmemozdító, szemnyitogató esztendő telt el s Jászi talán nem is sejti, milyen kevés ma nálunk az olyan naiv ember, akire ilyen rabulisztikával még hatni lehet.

Noha a cím csak a két forradalom tanulságait ígéri, a szerző nem tudja megállni, hogy a «fehér terrorról» is szót ne ejtsen. Így könyve három részre tagolódik: legterjedelmesebben szól a Károlyi korszakról, rövidebben Kun Béláékról, legrövidebben arról, ami ez után következett. Amint a terjedelem összébb szorul, szigorúsága nő. A bolsevizmust még csak keményen kritizálja, a keresztény Magyarországról már csak a gyűlölködés kitéréseivel tud beszélni.

Ha valaki nem véd igaz ügyet, szükségszerűen tele van belső ellentmondásokkal. Jászi ügyes ember, de ezeket a belső szakadékokat semmiféle ügyeskedéssel nem tudja eltüntetni. Védi az októberi forradalmat, védi Károlyi Mihályt, de azért kénytelen elismerni, hogy a vezetők naiv emberek voltak, hogy szociális téren minden reformjuk elkésett, hogy a szocialista párt önző magatartása folytán a katonai anarchia az elejétől fogva kísértő bolsevizmust lehetővé tette. Egy eldugott mondatban önkéntelenül a legszigorúbb kritikát mondja a pacifizmustól elbódult rendszer alapítéleire, mikor megállapítja, hogy az az internacionalizmus, melyre egész politikájukat alapították, a munka, a pacifizmus, a komoly szellemi értékek nemzetközisége nem volt sehol, legfeljebb magányos dolgozószobákban és munkáskongresszusokon. Lehet-e ennél nagyobb szegénységi bizonyítványt kiállítani egy kormányról, mely sorsdöntő pillanatban az egész ország létéért való felelősséget merte vállalaira venni? Volt-e nagyobb bűn az adott helyzetben, mint a tényleges erőviszonyok ilyenén végzetes félreismerése? Ha el tudnók is hinni Jászinak, hogy az októberi forradalom a kor nagy közérdekét, a fejlődés igazságát proklamálta, ha szó nélkül elfogadnók is a vezetők jóhiszeműségének, jóakarátának, tisztakezűségének kétes értékű bizonyítgatását, akkor is — politikáról lévén szó — az eredmény döntene elsősorban a végső ítélethozatalnál. S micsoda nagyzási hóbort, mikor Jászi a «főproblémát nem a régi Magyarország megmentésében, hanem egy észszerűbb és erkölcsösebb nemzetközi rend létrehozásában» látja! Soha szerencsétlenebb, gyorsabb cselekvést kívánó helyzetben ország nem volt, mint mi: északon, délen, keleten ellenség szivárgott be földünkre, nagy városokat pár emberből álló csapat «hódította meg» s a forradalom egyik feje új nemzetközi rendről álmodik. Még Wilsonnak sem sikerült ez a vállalkozás, pedig őt joggal a világ diktátorának tartották, nem hogy Jászi Oszkárnak sikerülhetett volna!

A forradalom csapatszemléjénél néhány igen érdekes jellemzést kapunk. A szociáldemokrata párt pl. régi fegyvertársának szemében a következőképen festett: «Érdemei a munkásság megszervezésében és a régi Magyarország felőrlésében vitathatatlanul nagyok voltak, de a válságos, forradalmi helyzetben élénken érezni lehetett a párt régi nagy fogyatékoságait: ortodox német szellemét, mely ugyan állandóan dobálózott a forradalmi intranzigencia jelszavaival, a valóságban azonban

mindig hajlamos volt kicsinyes opportunisták paktumokra. Sokat ártott amoralizmusa is, mely olykor nem volt finnyás erkölcsi eszközei megválogatásában, mely néha a pártvezető csoport szűkebb érdekeit erőszakolta rá a munkásmozgalomra». — A Károlyi-párt «a vezért s néhány hívét leszámítva sem igazi polgári párt, sem parasztpárt nem volt, hanem széles tömegeiben még mindig a nemzeti kurucoskodás hipnózisa alatt állott». — A Vázsonyi-féle demokratapárt szintén aligha teszi ki ablakába a Jászitól kapott jellemzést: «...annyira felekezeti jellegű s az ország komoly gazdasági és szociális kérdéseivel annyira nem foglalkozó volt, hogy működése voltaképp kimerült egy ú. n. liberális kommunális politikában, melynek egyedüli érdeme az volt, hogy a fővárosban menedéket nyújtott ama radikális és szocialista nemzedéknek, mely elől a reakciós államhatalom elzárta az összes hivatalokat és érvényesülési lehetőségeket». — Megvédi a maga módján a szabaddémokráciát is, — amelynek a mai ázsiai lelkületű fehér világ valóban túlzott jelentőséget tulajdonít, — mikor megállapítja, hogy «ez az alapjában jámbor, félnék és jótékony intézmény» milyen nehezen forradalmasítható elemekből állt. Egyúttal leszögezi a közismert adatot, hogy a kőművesek túlnyomó többsége zsidó volt. — Sokkal nagyobb szeretettel szól a Galilei-körrel: «Intenzív tanuló és ismeretterjesztő munkája mellett a Galilei-kör mindinkább egy szocialista jellegű diákszervezetté vált, melyben egyre nagyobb mértékben a zsidó hallgatóság vitte a vezérszerepet ... A kommunista forradalom húszéves intellektuális emberanyaga, csaknem kizárólag a Galilei-kör embereiből állott, akik között sok zöld kritikátlan, pökhendi elbizakodottság és vaskos modortalanság mellett nem egy igazi érték, rajongó önfeláldozás s lelki derékség volt található». — Osztatlan dicséretet mégis csak a T á r s a d a l o m t u d o m á n y i T á r s a s á g, illetőleg a H u s z a d i k S z á z a d szűkebb-köre kap: A T. T. és nagyon elterjedt folyóirata, a H. Sz. egy nemzedék számára a hidat jelentette a Nyugat kultúrértékeihez . . . Minden túlzás nélkül mondhatom, hogy alig volt a progresszív törekvéseknek — a liberalizmustól a kommunizmusig — egyetlen olyan komoly képviselője, aki többé-kevésbé szoros összeköttetésben ne állott legyen a T. T. és a H. Sz. embereivel. A külföld is csakhamar észrevette az itt folyó intenzív kultúrmunkát s alig jött idegen tudós vagy publicista* tanulmányútra vagy információért Magyarországra, hogy ne elsősorban a nem-hivatalos magyar tudomány emez orgánumaival kereste volna az összeköttetést. Valóban az a 4—5000 szellemi munkás, aki a T. T. iskolájából került ki, úgy értelmiségében, mint erkölcsiségében Magyarország igazi szellemi elitje volt».

Mire Jászi a bolsevizmushoz ér, arra talán elfelejti, hogy a kommunista vezérkart ugyanez a «szellemi elit» szolgáltatta, mert különben dédelgetett fiókáinak működését aligha merete volna olyan hideg vérrrel lecsepegtetni, ha erre a körülményre gondol. Az igaz, hogy a proletárdiktatúra kikiáltásáért való felelősséget elegáns mozdulattal leveszi Kunfiék és Kun Béláék válláról, hogy áttegye — elsősorban a meggyilkolt Tisza

* Nem Scotus Viatorra gondol itt Jászi?

Istvánéra. Micsoda perfid gondolatcsavarás kellett ennek a megállapításnak leírásához! « A magyar bolsevizmusnak igazi oka nem a Vyx-féle jegyzék, hanem annak hosszú genezise van: sok évszázados osztályuralom, az utolsó félévszázad megmérgezett nemzetiségi és szociális politikája, a Tisza-korszak erőszaka és korrupciója, az öt éves háború, a hadsereg megsemmisítését követő anarchia: mindez és sok más tényező vezetett el a proletárság diktatúrájához. Mégis azok számára, akik mindenáron személyekhez szeretik fűzni a korszakos átalakulásokat, nagyobb túlzás nélkül azt lehet mondani, hogy a magyar bolsevizmus apja Tisza István volt és keresztapja az a bárgyú és rosszindulatú Vyx alezredes, akit az entente gonosz rövidlátása Középeurópa legveszélyeztetettebb pontjára küldött». Ha ez így lenne, akkor a bolsevizmus mögött nagy tömegeknek, az ország többségének kellett volna állnia! S maga Jászi elismeri, hogy a kombattáns kommunisták száma legfeljebb 5000, az öntudatosoké és iniciatívára képeseké legfeljebb 50! Tehát maga állítja ki a bizonyítványt, hogy itt nem a történeti Magyarország mulasztásainak következményéről, hanem jól szervezett kisebbségi terrorról lehet csak szó.

A proletárdiktatúra kritikájával, akármilyen figyelemreméltó dolgokat mond is Jászi, röviden végezhetünk. Gúnyolja a papiros-szocializálást, mely mechanisztikus és hatalmi szellemmel próbálta ezt a végtelenül bonyolult problémát megoldani annak a sejtése nélkül, hogy «a szocializálás elsősorban erkölcsi, nevelési és szervezési újjáalkotás». Kiemeli a munkafegyelem megrendülését, a bürokrácia túltengését, a közigazgatási anarchiát, a proletár-imperializmust, mely kényszersorozással dolgozik, az általános szellemi szolgásgót, az írói katasztrófát, a «rendszer bócherei és talmudistái által sportszerűen üzött nemi felvilágosítást. Legszigorúbban mégis a földbirtok szocializálását bélyegzi meg: «A magyar feudalizmus örökké hálás lehet a magyar bolsevizmusnak: ő volt az, mely az októberi forradalom földosztó politikáját diszkreditálta és a nagybirtokot pusztán vörösre kente és megmentette».

A város és falu ellenségeskedésének kapcsán kerül sorra a zsidókérdés, melynek fontosságát Jászi fenntartás nélkül elismeri s egyúttal megállapítja, hogy «a mértéktelen antiszemitizmusban maga a zsidóság, sőt az egész magyar liberalizmus is bűnös . . . Aki például megállapította a magyar zsidóság számbeli túltengését a szellemi élet vezető pozícióiban, mely épen nem felelt meg sem országos átlagszámának, sem szellemi-erkölcsi fajsúlyának; aki megjegyezte, hogy a zsidóság túlzott érvényesülése gyakran nem magasabb intelligenciát, csak tekintetnélkülibb könyököt és vastagabb arcbőrt jelent; aki analizálni merté azokat a káros tulajdonságokat, melyeket az évszázados ghetto fejlesztett ki a zsidóságban; aki utalni bátorkodott arra, hogy idegen uzsorásoknak beözönlő csapatai mily veszedelmesek az egyszerű falusi kultúrákra nézve; aki kritizálni merészelt a budapesti metropolisz zsidó intellektuel szellemi életének szárúos ízléstelenségét és ripők amoralizmusát stb. stb.: az ilyen ember rögtön közveszélyes, durva, műveletlen antiszemitaként lett beállítva, akit az egész sajtó lehurrogott, sőt lehetetlenné tett». Ezek után az ember azt hinné, hogy Jászi a numerus clausust, mint az első félénk lépést a javulás

útján, örömmel üdvözlí. Nem, Jászi a numerus clausust együtt emlegeti az akasztófával, a deressel és — a vitézi hitbizományok intézményével.

Még lehetetlenebb ellentmondásba kavarodik ott, ahol a zsidóság bolsevista szereplését fejtegeti. Miután megrajzolja a kommunista-típust, (kizárólagos városi produktum, mely minden kontaktust elvesztett a földdel, a természettel, nem ismeri a falut, a magyar társadalom háromnegyed részét, ösztönösen gyűlöli, alárendelt embertípusnak tartja a butaságot és reakciót jelentő parasztot, kinek durva agya nem akar megnyílni a marxizmusnak és freudizmusnak stb.) felveti a kérdést: «**m i é r t került ki a kommunista vezérkarnak legalább is 95%-a a zsidóságból?**» A feleletet jó lesz megjegyeznünk: «Kétségtelen, hogy az általam vázolt, minden ízében racionalista és amoralista lelki típusa zsidóság faji, vagy történelmileg kifejlett átlagtípusával szembe-tűnő hasonlóságokat mutat: az ösztönélettől és a természettől való elváltság, a tradíciók hiánya, a gögös exkluzivitás, a messzianisztikus hivatás, az ellenvéleményekkel szembeni türelmetlenség, a materialista hedonika túltengése, vagy — a másik végleten — a konok, keleti, az élettől elforduló miszticizmus mindkét típusnál közös. Az is kétségtelen, hogy most volt az első alkalom, amikor egy világtörténelmi mozgalomban a zsidóság minden fők és korlát nélkül érvényesülhetett, tehát szabadon fejthette ki a benne évszázadokon át szunnyadó erőket és tendenciákat». Ezek után rögtön a következő mondat már így szól: «Mégis tökéletesen hibás az a gyakran hallható reakciós vélemény, hogy a bolsevizmust egyszerűen a zsidók csinálták». S mi a megokolása ennek a logikai salto mortale-nak? A magyar nehézkes, földhöz kötött, a zsidó mozgékony, mindenütt vezető szerepre törekszik. Nemcsak a gazdasági életben, hanem sajtóban, politikában, művészetben, irodalomban annyira előrenyomult, «hogy az ember azt a benyomást nyerte, mintha ennek az országnak 909/0-a zsidó volna, nem pedig a népességnek egy elenyésző töredéke». Következtetés: tehát a bolsevizmust nem egyszerűen a zsidók csinálták, így ír az, akinek kellemetlen őszintének lenni, de szeretne annak látszani.

Ami Jászinál egyenesen megdöbbeneti az embert, az féktelen magyar-gyűlölete. A bolsevista típus elemzésénél említi «a legfiatalabb és leg-hosszabb hajú propagandista gyermeket», ki a paraszttal szemben azt a megvetést és lenézést érezte, amit «az átlag amerikai a négerrel szemben». Mi magyarok Jászi szemében ilyen négerrek vagyunk; ha rólunk szól, csak úgy dől tollából a sok színes jelző: analfabéta betyár, bugris, kulturális munkától irtózó patópáizmus, a nem, nem soha bohócai, az egyetlen akácfát sem adunk oda csirkefogói stb. Szerinte «a fehér terror országában minden európai jellegű szellemi élet megsemmisült. A mai Magyarország egy éhező és agyától megfosztott szervezetnek lázas delirikus reflextevékenysége». Agy alatt szerényen becses önmagát és a H u s z a d i k S z á z a d-nak volt gárdáját érti, azt «a 4—5000 embert, aki nálunk az európai lelkiismeretet és a becsületes kultúrát jelentette». Ezek ma börtönben ülnek, emigrációban koplalnak, vagy itthon csendben meghúzódnak.

Ez a volt magyar miniszter a megtestesült gyűlésvelünk, magyarokkal szemben. Gyűléselünk hályogosítja el tekintetét, mikor mai törekvéseinket így jellemzi: «Az ország ősi, duhaj, tunya, ázsiai lelke ágaskodik itt föl, hogy visszacsinálja Magyarországot nem is a háború előtti helyzetébe, de a 48-at megelőző jobbágyi, földesúri, dereses és zsidónyúzó állapotokba». Mivel Jászi nem ostoba ember, ezek után csak gonosz lehet. Mikor ők még a háború alatt, 1918. őszén kerülő úton a király és néhány osztrák politikus elé memorandumot terjesztettek a legsürgősebb teendőkről, ebben követelték az egészséges birtokelosztást, a közoktatás színvonalának emelését, munkásvédő szociális törvényhozást, népies erők érvényesülését a feudalizmussal és plutokráciával szemben. Elhiszi-e Jászi, hogy nekünk, ázsiai lelkűeknek hasonló törekvéseink vannak, sokkal becsületesebbek, sokkal őszintébbek, mint nekik? S ha az elmúlt két év eredményei nem elégítenek is ki bennünket, ha a «restitutio in integrum» jelszava alatt sok esetben önző párt- és osztályérdek tudta is érvényesíteni a maga álláspontját, azért az ország legértékesebb eleme, az a bizonyos ázsiai keresztény középosztály minden lesújtottsága ellenére sem tágít eszményétől, a szociális tartalommal telített Magyarországnak keresztény szellemenben való újjáalkotásától, mert tudja, hogy ami késik, az ma már soká nem múlhat. A keresztény «kurzusból», ami «kurzus», azt elmossa az idő, az ellen még küzdeni sem érdemes, ami azonban belső, mélyből fakadó megújulás, arra száz Jászi Oszkár is hiába szór átkot. S mi ebben a megújulásban a legfontosabb? Hosszú kálváriajárás megmozdította az eddig mozdíthatatlannak vélt magyar tömeget: dolgozni akarunk, jövőt építeni, országot alapítani — persze elsősorban önmagunknak. A kisajátítás munkája sok vér, könny, szenvedés, szégyen árán befejeztetett; sem földünk, sem tőkénk, sem erkölcsünk, sem faji sajátosságaink nem lesznek többé szabad zsákmány. Hogy hosszú évtizedek bűnös mulasztásait két év alatt a legirtózatosabb kifosztottság állapotában nem tudtuk helyrehozni, hogy sorainkon belül itt-ott külön szándékok gáncsolják el nemes törekvéseinket, az még nem rendíti meg önmagunkba vetett hitünket. Mi tudjuk, hogy Jerichó falai sem dőltek le az első trombitaszóra. Ismerjük jóra való restségünket is, mégsem csüggedünk. Van valami a hátunk mögött, amit Jásziék sippal-dobbal sem tudtak maguk mögé sorakoztatni: halálosan komoly magyar tömeg, mely megcsalva, elárulva, kifosztva, de nem reménytelenül, nem tanácstalanul néz a jövőbe, hanem elszántan arra, hogy az ezeréves Magyarországnak átmenetileg számára meghagyott csonka darabján is teljes nemzeti életet él, minden ízében magyar államot és társadalmat alkot.

H. J.

*

Horváth János: *Aranytól Adyig. Irodalmunk és közönsége.* Budapest, Pallas kiadása. 1921.

Ez a tanulmány bátor és nyílt hangjával, erkölcsi komolyságának tiszteletreméltó igazságával és erejével, lényegbe látó világos iudiciumával, kritikai gondolkodásának tiszta és nemes élével szükségképen megkívánja, hogy azzal az elmélyedéssel álljunk meg előtte, amelyet megillet a benne felvetett probléma súlyos mélysége s az az előkelő

szempont, amelyből a problémának konkrét megoldása, kiindul. Ha szabadna Zielinszky híres megkülönböztetését, amelyet ő a latin nyelv életére vonatkozólag tesz, áthozni a mi irodalmunkra is, mondhatnók, hogy Horváth János a magyar irodalomnak nem a külső, hanem a belső életéhez, énjéhez nyúlt le. S mindjárt hozzá is tehetjük, hogy az az analízis többet láttat, mélyebbre néz s számottevőbb gyakorlati értéket hoz a tudatunk számára, mint akár a modern irodalom legnagyobb német kritikusa. Lublinski, aki jóformán csak esztétikailag ellenzékiesskedett, akár a mi újabb elméleti íróink, akik vagy kiélt és más tárgyakra elhasznált ítéletformulákkal vagy pedig percnyi jelentőségre világító, könnyelmű paradoxon-bölcsességgel indultak neki a kérdésnek. Jóleső élvezet Horváth János szolid szellemi világán végigtekinteni. Itt ítélet és lényeg minden. Szavait kitűnő magyarság metszi, mondatait műgond, ízlés és világosság építi. Ítéletei nem az ötletek asszociációin vilantak össze, hanem az elmélkedés és rendszer mély talajából értek ki. Valami higgadt, nyugalmas józanság, a középkori gondolkodók: pia tranquillitas animae-vonása fénylik és szerénykedik igéin. Toldy azt mondaná ítéleteire: «gazdagok egyszerűségben». Gondolatainak mélyén felfedhetők erudíciójának gazdag szálai, de mikor néz és íél, gondolkodásának természetes, mesterkéletlen, egységes világításában látunk mindent. Gyulai Pálnak volt meg ez a látási adomány. S amit talán legelőször kellett volna kiemelni Horváth Jánosban, az: gondolatainak erkölcsi gyökere és jellege. Tulajdonképpen ebből az ő alapfelfogásából, amely az irodalomban egymás mellett látja a művészeti és erkölcsi szempontot, kell kiindulnunk, hogy igazán megérthessük tanulmányának problémáját.

A magyar irodalomnak voltaképpen két probléma-köre van; mind a kettő gyakorlati jellegű s mind a kettő mélyén a nemzeti élet válságának sorsa rejtőzik: az egyik a nyelv, a másik a közönség problémája. Az elsővel kapcsolódik az irodalmi tudatosságnak a művelődés alaki irányának és a faji ihlet-egységnek kérdése, az utóbbival pedig az ízlésnek, a művelődés szellemi tartalmának, az irodalom és közönség gyakorlati kapcsolódásának viszonya. Horváth János ezt a második problémát veszi elemzés alá. Keresi az okát annak, hogy «amikor minden elvi kelléke megvolt az irodalmi műveltség nemzetivé gyökereztetésének, a magyar klasszicizmus, amelyet Petőfi, Arany, Gyulai képviselnek, amelynek «ihletője a történeti magyarság kifejlett erkölcsi öntudata, irodalma pedig a magyar szellem kvintesszenciájának művészi megnyilatkozása volt», mért nem származtatta tovább, folytonosan a közönségbe szellemi tartalmát s mi lett «okozója a folytonosság megszakadásának». S ezzel szemben, miben leli magyarázatát, «hogy az a közönség, mely a maga klasszikus nemzeti irodalmát oly egykettőre a faképnél hagyta s az irodalmak történetében oly példátlan hirtelenséggel szegődött az újhoz, vagy ha nem pártolt is el végképen amattól, ellenállástalan hozzáhódolt ehhez is»? A válasz lényegében mindkét esetben egy: a közönség gyökértelensége vagy másképp: a magyar közönség elvesztette történelmi nemzeti tudatából táplálkozó egyéniségét. Mi magyarázza ezt meg eléggé? Horváth János szerint:

repedések az alapan, t. i. művelési fejlődésünk gyors tempója, melynek következtében nem volt időnk «történeti egyéniségünkhöz idomítani az európai szerzeményt», az abszolutizmus, «mely tizenkét esztendeje fekszi keresztül irodalmi életünket és hátráltatja szabad sarjadását». Így történt, hogy a közönség ki sem alakult s politikai szempontból nézte az irodalmat, ami meg kettészakította ízlésbeli egységét. Hozzájárult ehhez a kritikai szellem teljes kiveszése, a népnemzeti gondolatnak teljes hamis értelmezése és lejáratása, a klasszicizmusnak üres, kritikátlan kultusz-szerű ápolása. Rossz volt iskolai irodalmi tanításunk is, amely úgy bocsájtotta világgá az ifjúságot, hogy teletömte «szajkó ismeretekkel»; a nagy írók rovására feleslegesen foglalkozott a jelentéktelen írókkal, nem nevelt önálló látásra és ízlésre. S mialatt «a tanár Sámbar Mátyásról magyarázott: növendékei a pad alatt már Adyt olvasták».

Ilyen körülmények között jelenik meg Ady és stilromantikájával, új ihletelvél szembe kerül a klasszicizmus egészével. Ady iránya — s ez a rész Horváth János tanulmányának legfényesebb fejezete — «nem egyszerűen irodalmi, nem csupán ízlésbeli fordulat volt». Ösztönös magyarságában elhalaványult a történeti- magyarság erkölcsi és nemzeti öntudata s egy «támadó, kritikai hazafiság» pártpolitikai uszálya lett költészete «velejárója». Adyt nem fogadta be a konzervatív irány s nem foglalkozott vele «ingerültség nélkül» belső jelentőségének megfelelően a konzervatív kritika. De melléje szegődött vitte és szerette, de nem azért, «amiért ő szeretné» «a művelt zsidóság ízlésbeli és politikai ösztöne és törekvése és ennek közismert szervezete a Nyugat, amely kicsiben: egy zsidó beolvadással telített magyarságot» reprezentált. S így végelemzésben az Ady irodalmi forradalom a zsidó psziché irodalmi megvalósulását szolgálta. Az, új irodalmi irány nem körvonalazta konkrétan és pozitíve a maga elveit és ízlésbeli céljait. Az írói szabadság tetszetős és megfogó jelszavak alatti küzdése csupán azt jelentette: «m á s t kívánok, mást is elfogadok, mint ami eddig volt; nem ragaszkodom a magyar klasszicizmus ízléséhez; erkölcsi és művészi követelményem nincs; annál is kevésbbé, mert így hozzám fog jönni mindenki, aki m á s t akar, mindenki, aki csak abban az egyben rokon, hogy nem klasszikus». Így kerül szembe «a kritikátlan ... konzervatívsággal a modernség üres, erkölcsileg és művészileg meg nem kötött hitvány jelszava» — s mindez a közönség elernyed, meggyőződés-telén és elvtelen magatartásán keresztül és segítségével. Ebből a nagy irodalmi és morális zavarból a kiút csak egyféleképpen lehet adva: «K ö z ö n s é g-nevelés: ez a mi könnyelműen elmulasztott, de legégetőbb nagy feladatunk: élet-halál kérdése a magyar műveltségnek... A klasszicizmus erkölcsi alapja szab elénk törvényt mindennemű nem magyar hatás befogadására nézve is. Mindent, mi ez erkölcsi alappal összefér, semmit, ami vele ellenkezik; mindent, mit történeti egyéniségünk, kára nélkül, magába olvaszthat, semmit, mi akaratával nem egyező, erőszakos megváltoztatását célozná az egyéniségnek».

Ez a probléma-komplexum, amelyet az ismertetett rész magában foglal, tulajdonképpen a XIX-ik század irodalmi élete filozófiájának összefoglalása, megoldása pedig az egyetlen helyes irodalompolitika, a szó leg-

ideálisabb értelmében. Végre csakhogymár egyszer megérkezett az az írás, amely felfedte az irodalom fogalmának századszerüen igaz, aktuális értelmét és lényegét; amely nem deduktív formák felső távolságából fejtegetett, hanem a gyökér mélységeiből pozitív úton nézett bele az irodalom lelkébe. Ideje volt az irodalmat az esztétikai nézőpontok merev és igen sokszor stilizált magaslatai s hagyományosan felfogott politikai milieuje helyett az élet megbővült, megváltozott tendenciájú és természetű társadalmopolitikai áramlásában szemlélni, hogy nyilvánvalóvá legyen, hogy az irodalmi gondolat s mindaz, ami benne kifejezésre jut mennyire éppen legkevesébbé irodalmi természetű erők befolyása alatt kapja meg a maga sors-formáját. Valahogyan kicsúszott az irodalmat formáló újabb fogalmi jegyeink közül az, hogy az irodalomnak morális egyénisége és akármennyire is egyénien felfogott, végelemzésben mégis csak egyetemes célzattal szétható ereje van. A sok és nyugtalanul meglepő formai hatások nagyon is érzéktelenné tették figyelmünket az irodalmi jelenségek szintheticus felfogása iránt, főleg ama szempontok szerint, amelyek irányában a modern irodalom eszmei arculata leginkább kialakult s amely szempontok lényeges összessége ennek az irodalomnak a p r o g r a m m a t i k u s jelleget adta. Ezért tartjuk kitűnő jelenségnek Horváth János gondolat-fényét, mert éppen ezt a döntő pontot világította meg. Nehéz e ponton az irodalmi kritikát éppen a tárgy összetett mivoltánál fogva a társadalmi, helyesebben nemzeti morálfilozófiától elkülöníteni. S nem is lehetett volna e kérdéshez az impresszionizmus könnyű és fátyolozó szubjektív hangulatain keresztül nyúlni; ide az az erősen intellektuális tudatosság és az a megnyugtató ízlésen átfinomult tudás és éles összefoglaló szempillantás kellett, amellyel Horváth János oly harmonikusan van felszerelve.

S hangsúlyozva utalunk arra, hogy közben Horváth János ezt a sokszorosan gazdag kérdésfelületet az irodalom tengelyén forgatja. Sohsem felejtjük el, hogy itt igazában az irodalomról van szó mindig, még pedig a nemzeti élet belső tartalmához való erkölcsi vonatkozásában. S ebből a szempontból Horváth János kitűnően rekonstruálja a konzervatív szó elhasznált és rossz ízt kapott értelmét s rámutat arra, hogy a konzervativizmus nem maradiságot, hanem m e g t a r t á s t jelent. Az irodalom tehát fejlődhetik az akciók és reakciók erőinek vonalán, a lehetőséget itt megállítani nem szabad és nem is lehet, de erről a konzerváló erőről a magyar irodalom, mely a magyar műveltség alapfeltétele és levegője, soha le nem mondhat egyénisége megtagadása nélkül. Kívánatos, hogy ezt a tanulmányt mindenki olvassa el, akinek az új magyar irodalom nemcsak stílus-kérdést jelent. Aki igazán akarja érteni a XX-ik század magyar irodalmát, Horváth János gondolat-kapuján keresztül lépjen be abba.

Brisis Frigyes.

*

Fr. W. Foerster: *Politische Ethik und Politische Pädagogik.* Mit besonderer Berücksichtigung der kommenden deutschen Aufgaben; Dritte stark erweiterte Auflage der «Staatsbürgerlichen Erziehung». München Verlag von Ernst Reinhardt, 1918. 8°. XVI+525.

A második kiadás 1914-ben jelent meg körülbelül felényi terjedelemben. Az 1914 óta elrohant események tették szükségessé, hogy a szerző munkájának különösen az első részét, mely az állami kultúra lényegével kapcsolatban a legfontosabb elvi kérdéseket tárgyalja, nagy mértékben kibővítse. A második rész, mely az állampolgári nevelés módszereivel és fokozataival foglalkozik, aránylag kisebb változtatáson esett át.

Amint Platón Államában a δικαιοσύνη-t tette meg az emberi közösség életprincípiumává, Foerster is a platóni politika szellemében a kort mozgató és kínzó nagy kérdéseket csak ethikai alapon látja megoldhatóknak. Caesar birodalma, ha tartós akar lenni, Krisztus birodalmából kiáramló erőkre van utalva. A látható világ alapja a láthatatlan világ. Az erkölcsi világnak a vallásban kell horgonyt vetnie, különben a pusztá szociológia és szociáletika kortendenciák és egyoldalú érdekek szolgálójává lesz s mint ilyen képtelenné válik egyetemes állami kultúra hordozására.

Ebből az alaptételből nyilvánvaló, miért volt Foersternek annyira baja a német háborús párt képviselőivel, miért küzdött annyit az «ost-elbisch» szellem érvényesülése ellen. Mivel nem pártember, mivel mély vallásos érzülete politikai és szociális osztályérdekek fölé emeli, szinte minden oldalról jövő támadásokat kellett kivédenie.

Könyvének gazdag tartalmából csak néhány fejezetet ragadunk ki. Az állampolgári ethika tárgyalásánál az egészséges állami organizmus működésének feltételévé teszi, mennyiben sikerül az egyénnek saját belső khaosztát organizálnia, mennyiben tudja magasabb lelkiérettel letörni veleszületett önzését. A pártember fel sem tudja fogni, hogy a szociális kultúra foka attól függ, mennyire hajlandók a közösséget alkotó egyedek kompromisszumra? A politika küzdőterére legtöbbször saját követeléseiknek végletes, antiszociális formulázásával lépnek ki, minek természetei következménye az ellenfél hasonló egyoldalúsága. Az állami kultúra az ellentétes felfogások modus vivendi-jén alapul. Ez a modus vivendi azonban ne legyen elkeseredett harcok által eredményezett kimerültség; készítse ezt mindenki a maga részéről elő azzal a tudattal, hogy másoknak lehet a dolgokról más véleményük s ezért őket kiirtani nem lehet.

A demokrácia és az arisztokrácia viszonyának taglalásánál a két elv synthesisének szükségességét hangoztatja. A tömeguralom nem jelenti a politikai kultúra és technika legmagasabb fokát. A demokratikus princípium túlbuzgó szóvivői elfelejtik, hogy minden demokrácia kénytelen önmagából vezetőket, tehát arisztokráciát kiválasztani, ha egyáltalán működni akar. Igazi, eleven synthesis csak a kereszténység alapján képzelhető. A kereszténység hántja le a demokráciáról az irigységet, a terrorizmust, a fékevesztett osztályöntudatot, viszont ez tanítja meg az arisztokráciát mások szolgálatának fenséges voltára, idegen jogok és érdekelői tiszteletére.

Legfontosabb fejezetében az állam és erkölcs viszonyát elemzi s alapjában véve szigorú bírálatban részesíti Bismarckot, Treitschket, Bülowot, szóval az újabb német ú. n. realpolitika főbb szóvivőit. Gladstone nézetéből indul ki: ami erkölcsileg hamis, az politikailag sem lehet helyes. De azért az erőre való hivatkozást nem tartja sajátos német hibának.

hanem az azt annyira kedvelt angolok gyakorlati külpolitikájában is kénytelen megállapítani. A macchiavellizmust rendkívüli keménységgel bírálja: mindenütt, ahol érvényesül, átmeneti sikerek ellenére bomlást teremt, a lelket számításaiból teljesen kiküszöböli s ezáltal a politikából a leg-hatalmasabb államképző erőt kiirtja. A saját felfogását támogató régi német politikai szellem képviselői közül Konstantin Frantz emlékét eleveníti fel azért, hogy különböző munkáiból hosszabb idézeteket közöl. A faji kérdést tárgyaló fejezetet ugyanez a békülékenységre, kiegyezésre kész felfogás hatja át. A zsidókérdés fontosságát, különösen a gyökerét vesztett zsidósággal kapcsolatban, készséggel elismeri, de a megoldás módozataira nézve túlságosan általános, tehát a gyakorlatban alig értékesíthető útmutatást ad. Végső konklúziója a következő: «Nur durch Christus und in Christus wird die Judenfrage gelöst. Weder Ausstossung und Aussperrung, noch blosse Assimilierung und ausserliches Taufen kann den ungeheueren inneren Schwierigkeiten des Problems irgendwie gerecht werden. Erst wenn beide, der Jude und der Christ, sich von ganzer Seele dem Geiste Christi «assimilieren», ist die wirkliche Assimilierung des jüdischen Volkes mit den arischen Rassen möglich und lebensfähig». Ez a megoldás, sajnos, nagyon távoli s hogy addig is mi a teendő, azt nem mondja meg Foerster.

H. J.

*

A. H. Hollmann: *Die Volkshochschule und die geistigen Grundlagen der Demokratie* c. művének (2. Aufl. Berlin. Verlag v. Paul Parey 1919.) Demokratikus művelődési eszmények c. alatt írt hosszabb előszavában új művelődési célokat hirdet. Főbb gondolatait itt adjuk. Nagy okulásunkra válhat annál inkább, mert hisz a mi művelődési törekvéseink és szervezeteink a német műveltséggel való szerves, egyoldalú s a kellenél szorosabb kapcsolata miatt a hatalmas német műveltségnek halvány visszfényeként tekinthetők. Tehát hibáink, fogyatékoságaink is sokban azonosak.

Vannak arisztokratikus és demokratikus korok. Az arisztokratikus korokban a nép csak arra való, hogy nagy egyéniségeket, termőágakat neveljen a nemzet életfáján s ezeket tápláló nedvvel lássa el. A demokratikus korban a figyelem a tömegek felé fordul, az élet az emberi közösség érzésétől új erkölcsi tartalommal telik meg, minden új értéket kap, művészetben, tudományban új művelődési eszmény támad, megújodik a vallásos érzés és emberek s népek együttélésében új gyakorlati erkölcs válik uralkodóvá. A háború s a nyomában járó forradalmak új demokratikus kort teremtettek. Az igazi demokrácia szellemi föltételei azonban még nincsenek meg. A politikában a döntő súly már a néptömegeké, művelődési intézményeink és szellemi életünk azonban még mindig arisztokratikus jellegűek: a felsőosztályok művelődési igényeihez vannak szabva s főjellemzőjük, hogy a fizikai munkát kevésre becsülik. A kisebbség tudományos és irodalmi jellegű műveltsége által a való élettől elszakadt, a néptől, gondolkodásától, érzéseitől s érdekeitől elidegenedett. A néptömeg műveletlen s a lel-

kétől idegen és számára hasznavehetetlen műveltség iránt vagy közömbös vagy pedig ellenséges érzéssel van. Mert a népiskola — legfőljebb nevel és elemi ismereteket nyújt, de műveltséget nem adhat. Az írni, olvasni tudás nem fokmérője a műveltség színvonalának s ezzel a népművelés tartalma nincs kimerítve. Az írástudatlan orosz paraszt szellemének természetes frissességével, eredeti népi kultúrájának bőségével (mesék, dalok, szokások stb.) kezdetleges szépérzékével, háziszorgalmával, művészi kézműiparával műveltebb az Írástudó, de egyébként műveltség nélkül hagyott tömegeknél.

A modern művelődés fejlődése a népet eredeti népies művelődési életétől megfosztotta, anélkül, hogy a nemzet felsőbbrendű művelődésében való részvételét lehetővé tette volna. A népiskola erre nem való. S nincs más híd, amely a felsőbb osztályok művelődésével egybekapcsolná s ami által valódi nemzeti műveltséget teremtené. Egész művelődésügyünk demokráciaellenes. A felsőbbrendű művelődési törekvések főcélja: a tudós- és tisztviselőképzés volt. Nem «általános műveltség» ez, hanem szűkkörű tudományos műveltség s később már nem maga a műveltség-szerzés volt az igazi cél, hanem a hivatalra képesítés s hivatalhoz való jutás. A «dolgozó» néprétegek számára a művelődésnek ez az útja járhatatlan és szükségtelen volt. Így maradtak általános műveltség «nélkül» s ezért nem lehetett kellő részük a nemzet művelődési életében. S végül káros volt azért is, mert az a babona, hogy csak az úri pályákon lévők az emberiségnek legértékesebb elemei s hogy a tehetséges embereknek kár lenne a «durva testi munkában» elkallódnium: a «nép» legkiválóbb fiait az ú. n. úri, tisztviselői pályákra sodorta s e pályákon egészségtelen túltermelést okozott. Ez pedig beteges törtetésnek és szűkszemkörü szakszerűségnek, egészségtelen specialistaságnak vált az okozójává. Ez a tudományos, túlzóan szakműveltség okozta aztán azt, hogy a «műveltek» híjával voltak az igazi kultúrának, a politikai hozzáértésnek, az erkölcsi öntudatnak s az igazi szociális érzésnek. A német műveltség összetévesztette a szaktudást a szellemmel s az alkotó szellemet valósággal kizárta a politikából és kormányzatból. «Nekünk nincs nemzeti műveltségünk; a mi ú. n. «általános műveltségünk» nem kultúra, legfőljebb csak elmélete a kultúrának; hiányzik belőle az élettel való eleven kapcsolat, nem járja át termékenyítőén az élet, amely a kultúrának igazi mivoltát és tartalmát adja. Ezért alkalmatlanok műveltjeink arra a föladatra, amely művelt nemzet körében a művelt osztályok kötelessége». «Nem voltak a nép szellemi vezetői, nem voltak a népnek világos értelme, tágabb politikai szemhatára, nagyobb erkölcsi tudata, tisztább szabadságszeretete; egyáltalán nem törekedtek sem a vezetésre, sem a bírálatra; vezették magukat, mert ez olyan kényelmes volt.» Hollmann nagyon kemény bírálatot mond a porosz szellemű politikáról. Azután így folytatja: A német nemzeti egységet «vérrel és vassal» teremtette meg Bismarck; nem a német nép saját ereje. A német nép nem értett ahhoz, hogy nemzetük megállja a helyét. Azért, mert bár lehetnek az egyeseknek kiváló érényei, de az egyesekből hiányzott az állampolgári

együttműködés szükségének tudata és felelősségérzése, ezek nélkül pedig modern állani nem állhat fenn. Viszont hiányoztak a nélkülözhetetlen állampolgári erényeknek előzetes föltételei is: a belső szabadság szegénység erkölcsi bátorsága.

Kevesen látják még, hogy a demokrácia nemcsak a politikai hatalom eltolódását jelenti, hanem a művelődés terén is nagyfontosságú változások lesznek a következményei. Az értelmiség csak kacérkodik a demokráciával. Óhajtja, de a velejáró következményektől «esztétikai borzalommal» visszariad. Pedig a forradalom a demokráciának csak kereteit adta meg, szellemi tartalmát ezután kell megalkotni. Ez csak a művelődésügy tökéletes átszervezése által oldható meg. Azt a népet, amely a politikai hatalmat meghódította, a német idealizmus régi forrásaihoz kell elvezetni. A demokráciából csak így támadhat német újjászületés. A néphez meg kell találnia az értelmiségnek az utat, hogy szellemi vezetőjévé válhasson. Ez nem valami könnyű. A nép a múlt tapasztalatai alapján az értelmiség «szellemi vezetése» iránt bizalmatlan.

A demokratikus művelődési politika eszménye: széleskörű népműveltség. Ennek sajátos célú és módszerű iskolája a Grundtvig-féle dán népfőiskola. Pedagógiai alapja az, hogy az érettebb ifjúkor a legalkalmasabb «szellemi ébredés» számára. E korban sajátos módszerrel az iskolázatlan, naiv, primitív ember lelkéhez is eljuttathatjuk a kultúrát, ha nem az értelemhez fordulunk elsősorban, hanem a kedélyhez s a tanító személyiségének nevelő erejével férközünk hozzá.

Célja: sajátos népies-nemzeti műveltség s ezáltal egy benső nemzeti egység, nemzeti közösség teremtése s a nemzetiségnek és kereszténységnek közös művelődési eszményben való egybeolvadásával új emberi közösségérzésnek a nevelése.

A népfőiskola nem university extension, nem a tudományok népszerűsítése, sem egyéb olyasféle népművelési intézmény, amely tudás és ismeret ad. A népfőiskola azt is ad, mert a kultúrához ez is kell. Célja azonban nem az értelmi nevelés elsősorban, hanem az erkölcsi. Ezért főtárgya a történelem és irodalom eszköze nem a könyv, hanem az élőszó, főképen pedig a tanítók személyisége.

Demokratikus intézmény: az egész nemzeti közösséget felöleli társadalmi stb. különbség nélkül s csak azzal foglalkozik, ami az egész nemzeti közösséget érdekli és érinti. Lelkileg szabad, önálló személyiséget akar nevelni, amely majd kulturális öntudatot fejleszthet. Nem alattvalókat akar nevelni a lélek uniformizálásával, hanem a társadalomnak szellemileg nagykorú tagokat. A népfőiskola szelleme: a demokrácia Szelleme; ezért a «népállam»-nak nélkülözhetetlen művelődési intézménye. Különb, mint Spencer mondja: «New democracy is but old despotism differently spelt». A mondottakat alkalmazzuk a mi viszonyainkra s akkor a további magyarázat fölösleges. Sapiienti sat. *Fekete József.*

*

P. M. Rühlmann: *Kulturpropaganda.* Charlottenburg, 1919
Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte m. b. H. I. 4°

172 1. Sokat panaszkodnak azon, hogy a háborút a többi közt azért vesztettük el, mert a külföld nem ismert vagy félreismert bennünket. Nem ismerték, tehát nem is értékelték nemzeti egyéniségünket, műveltségünket, történelmi szerepünket, politikai helyzetünket, erőinket, képességeinket stb. A hivatalos diplomáciai és politikai szervek ezt a felvilágosító munkát közjogi helyzetünk miatt politikai okokból nem végezték el. Társadalmi szerveink pedig vagy erőtlenek voltak e munkára, vagy nem voltak kellő tudatában annak, hogy milyen fontos nemzeti szempontból a diplomáciailag elsikkasztott politikai Magyarországot fölfedeztetni a társadalmi szervek által végzett kultúrpropaganda útján.

Ellenségeink sokkal kisebb erővel, de nagyobb szervezettséggel és tudatossággal a maguk céljaiért elvégezték azt a munkát, amely a magyarságot befeketítette a világ előtt. A külföld tőlük értesült rólunk. Mi nagyúri módon ügyet se vetettünk minderre. De a külföld elhitte a tőlük való felvilágosítást, mert hiszen mi abba mélységes hallgatással beleegyezni látszottunk. Így tudtak a «mártírokból» elnyomókká válni, ékes bizonyosságul annak, hogy a propagandának fegyvernél is nagyobb hatalma van.

Ezt a szellemi nagy hatalmat, céljait, módjait, szervezetét ismerteti Rühlmann a fent jelzett művében. Panasszal kezdi ő is. Németország a világban való érvényesülését egyoldalúan csak gazdasági s katonai erejének hatalmi kifejtésében kereste. Hiányzott a Lamprechtől annyira sürgetett nagyszabású kultúrpolitika s ezzel kapcsolatos kultúrpropaganda. Ami történt a háború folyamán, későn történt s nagyon hibásan. Németországtól ellenségei jól szervezett kultúrpropagandával elidegenítették az egész világot.

A jövő külügyi politikája okvetetlenül megkívánja a kultúrpropagandát. A jövő külügyi politikájának demokratikusnak kell lennie. A diplomácia nem uralkodónak uralkodóhoz, mint eddig volt, hanem egyik népnek a másik néphez küldött képviselője lesz. A diplomácia előkelősége, megközelíthetetlen fensége e régi felfogásból ered. A régi diplomácia ezért vált alkalmatlanná arra, hogy az idegen nép viszonyait: a tömegek eszményeit, erényeit, szenvedélyeit, a demokratikus politikai áramlatokat stb. felismerje, értékelje. Nem tények, hanem illúziók határozták meg a politikai Ítéletet s épen ez alapon csak illúziópolitikát lehetett folytatni.

A jövőben az egyetemes politikában a demokratikus áramlatok következtében a tömeghangulatoknak nagy fontosságuk lesz. A kormányoknak alkalmasint nem lesz teljesen szabad kezük a külpolitika intézésében. Ez annál hihetőbb, mert a háború a külpolitika iránt nagy érdeklődést keltett (újságok, térképek, az egyes országok politikai problémái; világlátás stb.). A külpolitika a tömeg közvéleményének ellenőrzése alá kerül ez érdeklődés következtében. Ennek az érdeklődésnek ébrentartása, fejlesztése a jövő állampolgári nevelésének egyik feladata lesz.

Mindez nagy erővel hat abban az irányban, hogy a régi külpolitika hatalmi politikai módszerét a kultúrpolitikai mód-

szerrel, a hatalmi propagandát kultúrpropagandával cseréljük föl.

A fegyverek és tőke harcát fölváltja a szellemi és erkölcsi értékért való harc. A jövőben a nemzetek számára a külföldi képviselő lesz a szellemi harc ugródeszkája s kötelességük lesz a népszövetség útján a nemzetek kultúracseréjének előmozdítása.

Ilyen elvi megalapozás után először általában, azután dús adatbeli felszereléssel részletesen ismerteti Rühlmann az egyes államok kultúrpropagandáját, módszereit, szervezeteit stb. Legrészletesebben természetesen azét, amelyiké legfejlettebb szervezeteiben s legsikeresebb volt módszerében: Franciaországét.

Franciaország kultúrpropagandájának forrása: 1871-iki szerencsétlensége. Mártírt játszott. Az emberiség javáért szenvedett ő, a szabadság hozója s elnyomott népek vezércsillaga. Nagyhatású alapgondolat kultúrpropaganda céljaira. Előmozdította e propaganda működését a latinfajú népek szolidaritása, pántlatin gondolatvilága, amelynek a francia ifjak a vezérszószóloí. A görög-római kultúra szent örökségét meg kell védeni a fenyegető germán és angolszász kultúra áradata ellen.

Erre a célra össze kell fognia minden latinfajú népnek: a franciától az elnyomóit oláig s a délamerikai spanyolig. A latin népek születésüktől fogva nemesek. Akik a latin kultúrához bensőleg hozzákapcsolódnak (csehek, szerbek, arabok, lengyelek), azok megnemesedhetnek. Minden más származású vagy érzésű ember közönséges barbár, képtelen minden igaz emberségre és kultúrára. Ez a talán nagyon is tudománytalan, de fanatikusan hitt világnézet volt a francia kultúrpropaganda hátere és hatalmas lendítőereje. E faji ideológiával kulturális hidakat épített Franciaország Délamerikába, Spanyol-, Olasz- és Oláhországba, de Cseh-, Lengyel- és Szerbországba is. Eszközeik használatában nem csináltak lelkiismereti kérdést. A kulturális eszközökkel nagyszerűen leplezett imperialisztikus politikát csináltak. Erre valók voltak a fényes körök előtt tartott előadások, színdarabok, mű- és könyvkiállítások, kongresszusok, tanár- és diákcserek, nagyszerű népünnepek stb. stb., amelyeket könyvünk részletesen és tanulságosan ismertet. E kultúrpropagandának számtalan szervezete támadt, köztük leghatalmasabb az Alliance Française. Sikereit pedig finoman fejlett módszereinek köszönhetette.

A faji gondolat a világnézeti hátere a többi ország kultúrpropagandájának is s többnyire imperialisztikusak céljaik.

Angolország csak a háború alatt kezdte meg kultúrájának rendszeres propagálását: főképp gazdaságilag. Célja elsősorban az angol nyelv és az angol egyházi kultúra terjesztése. Az angol kultúra mindenütt elterjed, ahová az angol lép. Az angol mindenütt csak angol felfogásért s angol ideálokért tud dolgozni. Mindenütt angol marad s mindenüvé magával viszi kultúráját. Az entente győzelme következtében folyamatban van a világ anglizálása. Hátere: az angolszász faj világuralmának gondolata.

Az északamerikai kultúrpropaganda az angollal rokon, de amerikai

méretekben és eszközökkel dolgozik. Elvi háttere: a Monroe-elv s a pán-amerikai gondolat. Ma már tere az egész világ.

Sajátos a japán kultúrpropaganda. Elvi alapja: a kulturális egyenjogúság keresztülvitele az európai kultúrák képviselőivel szemben. Ázsia vezetője s tanítója akar lenni. Imperialisztikus céljai is vannak.

A spanyol kultúrpropaganda mögött a pánhispanizmus van. A franciával rokon s a pánlatin mozgalomba belekapcsolódik. Főcélja: Dél-amerika vezetésének elnyerésével európai politikai súlyát növelni. Egyéb tudósítások is mindenfelől a politikai célú kultúrpropaganda-tevékenység magyarányú fejlődéséről szólnak.

Kár, hogy ezekről, különösen a kis népeknek (cseh, oláh, szerb, általában a szláv népek) kultúrpropagandájáról nem szól a könyv. Számunkra ez bizonyos tekintetben tanulságosabb lenne, mint az imperializmusra törő nagy népeké.

A kultúrpropagandának szokásos eszközeit csak felsorolom: külföldi tudományos intézetek létesítése, tudóscserék, diákcserek, tanulmányutak, kongresszusok, vándorelőadások, nyelvi tanfolyamok, speciális egyetemi tanszékek idegen egyetemeken (pl. Dante-tanszék Angolországban); könyvek, folyóiratok kivitele, könyvadományok, ajándékkönyvtárak, könyv- s művészeti kiállítások, hangversenyek, idegen otthonok, színház, mozi, hotelpropaganda, turisztika, kereskedelmi kamarák stb. Franciaország nagy gondot fordított arra is, hogy kultúráját külföldi tankönyvekben helyes világításban ismertessék.

A könyv tanulmányozása számunkra szükséges és tanulságos. Különösen országos jellegű társadalmi szervezeteink vezetőinek figyelmébe ajánljuk. Hisz az állam pénzügyi helyzete, bizonyos tekintetben pedig a békeszerződés kötött keze miatt rájuk várnak a magyarság kultúrpropagandájának föladatai. S e téren ők szabadabb kézzel többet tehetnek s bátrabban cselekedhetnek, mint a hivatalos politika intézői. Fontos feladat jut e téren a magyarországi turáni szervezeteknek. A rokon népek körében a magyarság kultúrpropagandáját nekik kell megszervezniük. S itt találnak leghamarabb fogékony és termő talajra.

Fekete József

*

Tormay Cécile: *Bujdosó Könyv.* Budapest, Rózsavölgyi és Társa bizománya, 1920. 80. 417 l.

«Legyen a Bujdosó Könyv a fájdalom könyve. Mialatt írtam, találokni akartam benne azokkal, akik testvéreim voltak a közös szenvedésben». Tormay Cécile legszebb jutalma, hogy ezt a célt a legteljesebb mértékben elérte. A művészet kohójában, magyar érzés tüzeiben megtisztultan idézi fel a könyv olvasása újra azt a fájdalmat, ami akkor a torkunkat keserűen fojtogatta: mikor a házak falát új plakátok formájában napról-napra fehér papírragya verte ki, mikor Pozsonyt Heltai tengerészei «védték», mikor a Diaz-féle szerződést belgrádi fegyverszünettel korrigálták, mikor az ország elevenen élte át a feloszlás, a fokozatos halál borzalmát, mikor a tagok lassan-lassan leváltak s a szörnyű vízfej rothadni kezdett, mikor

Erdély sorsáról Jászi Oszkár alkudozott Aradon s mikor Szent István országát Bernben Schwimmer Róza képviselte, mikor a hadsereget Pogány-Schwarz «szervezte» s Mackensent úgynevezett magyarok szolgáltatták ki az ellenségnek, mikor a rabló szomszédokat maga a kormányelnök biztatta, hogy csak jöjjenek, mi nem szegzünk velük szembe fegyvert, hanem appellálni fogunk «a világ művelt népeinek ítéletére». Jó minderre visszaemlékeznünk, hogy, ha lehet, még makacsabb elszántságra edzzük akaratunkat azzal az ártó szándékkal szemben, mely a forradalom álarcában a magyar múltat és a magyar jövőt egyetlen tördőfessel akarta halálra sebezni.

H. J.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE. ÚJ KÖNYVEK.

La Revue Universelle. 1920. nov. 15. P i e r r e Lasserre: Comment vaincre la pensée allemande? (Hogyan győzzük le a német gondolatot?) Sokat foglalkoztak Franciaországban azzal a kérdéssel, hogy a német nyelv iskolai tanítása ügyében milyen álláspontot foglaljanak el: megtartsák-e eddigi terjedelmében, vagy pedig lefokozzák-e kevés számú specialista különleges tanulmányává? A kérdéshez többen hozzászóltak, többek között Raymond Poincaré, Léon Daudet és Maurice Barrés. Lasserre a maga részéről néhány tanulságra akarja felhívni a figyelmet.

Túloznak azok, kik a német szellem győzelmes térfoglalását, különösen a Sorbonnetól elfogadott német tudományos módszerek alkalmazásában, összefüggésbe hozzák a német nyelv tanulásával az iskolákban. A német bölcelet térfoglalása a francia kultúrában akkor volt legerősebb, mikor csak kevesen tudtak németül s igen kétes értékű fordítások segítségével ismerkedtek meg az annyira bámult német gondolkodókkal. A német bölcelet francia apostolai: Cousin, Taine, Renan, Jules Lachelier fogyatékosan tudtak németül, kevés német szöveget olvastak s inkább csak kitalálták mindazt a szépet és jót, amit a német filozófiáról mondtak. Ebből következik, hogy azok, kik a német nyelv tanulását csak kevés számú szakemberre akarják korlátozni, esetleg nem a kívánt célt érik el, hanem ennek az ellenkezőjét. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a német szellem hatalma akkor sorvadt el legjobban, mikor alaposabban megismerni kezdték. Németország, a bölcselők és tudósok országa, a németül jobban tudó új nemzedék szemében megfakult s elvesztette a németül nem tudó atyák fantáziájától kapott csillogását. Joggal lehet ismételni ebben a kérdésben kis változtatással Bacon ismert mondását az atheizmusról: kevés német tudás csodákat láttat a franciákkal a német művelődésben, több német tudás elveszi a hamis illúziókat s visszatéríti őket saját magukhoz. De maga Lasserre sem kívánja, hogy a német nyelv a jövőben akkora helyet foglaljon el a francia iskolák tanterveiben, mint 1914 előtt. — Serge de Chessin: *Lenin e t l'Église Russe* (Lenin és az orosz egyház) „A szent Oroszország“ fogalma a legmélyebb történelmi valóság. Az orosz népet megpróbáltatásainak legválságosabb fordulataiban az egyház segítette ki a bajból. Az egyház mindig meg tudta menteni az államot, mert az állam alapja, princípiuma, lelke Oroszországban az egy

ház. Az orosz állam akkor született meg, mikor Vladimir herceg a bizánci orthodoxia szellemében megteremtette az egyház és az állam közösségét. A híres kollektív keresztelkedés a Dnyeper habjaiban egyúttal közjogi aktus volt; jelentette az addigi örökös anarchia megszűnését, a tömegek lelki fegyelmezetlenségének korlátokba szorítását. A sok kolostor mind-megannyi művelődési centrum. A katekizmus egyúttal Moszkva politikai evangéliuma. A vallás és politika vérkeringése közös. A nagy tömegek hiányos politikai érzékét, kezdetleges hazafias öntudatát a vallás pótolta. Mélyen látó oroszok vallották, hogy egyház nélkül az anarchista ösztönökkel bőven megvert orosz tömegeket nem lehet kormányozni. Egyház nélkül nincs hazafiság, nincs erkölcs, hiába dolgozik a törvényszék és a zsandár. A bolsevisták, kik az igazság monopóliumának birtokában érzik magukat, nem érteitek meg ezt a történelmileg leszűrhető mély tapasztalatot, mert irtóhad járatot kezdtek a vallás ellen. A sajtó, élén a P r a v d ával, lehetetlenségnek tartja, hogy valaki egyszerre kommunista és keresztyény legyen. Ennek az elvnek megfelelő gyakorlati intézkedések történtek. 1918. febr. 2-án Kolontai asszony, az egyházi ügyek népbiztosa törli az állami költségvetésből az egyházi épületek fentartására rendelt összegeket. Febr. 15-én megjelenik a gyorsan készült határozat az egyház és állam szétválasztásáról. Az egyháznak, az orosz állam lelkének kevesebb joga van Oroszországban, mint egy sportklubnak; megszűnt jogi személy lenni, minden vagyonát elvették, — még a templomokat is csak külön eljárással lehet mentesíteni a nacionalizálás alól, — nem taníthat az iskolákban, nem szerepelhet fontosságának megfelelően az emberi, főleg a családi élettel összefüggő mozzanatoknál. Isten fogalmát az ellenforradalmi csoportba sorozták; az egyház egyszerűen „burzsuj” intézménynek deklaráltatott. A polgárháború frontja kibővült: már az Isten ellen is harcolnak. A sajtó buzgón tálalja fel naponta a papok ellenforradalmi tevékenységét, vagy pedig az éhségtől szikrázó szemű publikum bősztítésére híreket közöl „a „böjt hirdetőinél” talált nagy élelmiszerkészletekről. A szentképeket az összes nyilvános helyiségekből eltávolították, sőt néhány kormányzóság még a magánlakásokban őrzött szentképekre is külön adót vetett ki. Az adó megállapításánál nagy szerepe van a faj-bolsevista szellemességnek. Legnagyobb adót, 200 rubelt kell fizetni Alexander Newszky képe után, „aki herceg is, meg szent is”. A Megváltó képe után már csak 50 rubel az adó, mert a megokolás szerint Krisztus rokonszenvezett... a bolsevista eszmékkel. A kórházak neveit megváltoztatták. A petrográdi Mária-Magdolna-kórház ma Slutzkine Vera, c i o n i s t a e l v t á r s n ő nevével pompázik. Az iskolákban ima helyeit az internacionálét éneklük. Akadtak tanítók, kik növendékeikkel a vallást aljas gesztusok kíséretében tagadtatták meg. A papokat a legsúlyosabb, leglealázóbb munkákra kényszerítik, vagy börtönbe vetik. Maga Troczkij többször követelte Tikhon patriarcha bebörtönzését, de eddig a szovjet habozott teljesíteni kívánságát. A katakombák világa újra ébredt, a vértanú papok száma nőttön nő. Vannak köztük keresztre feszítettek is. Leírhatatlan módokon szentségtelenítik meg a vallásos célokat szolgáló helyeket. A nép elég közömbös a borzalmakkal szemben, mert lelkét eladta a földért. A kapott birtok fejében szabad kezét

engedett parancsolójának. Dec. 1. *A L e x a n d r e P i l e n c o*: *La tragédie de Wrangel* (Wrangel tragédiája). Ezelőtt két évvel Denikin serege válaszüton állt. El kellett dönten, milyen irányban történjék a főlkés a bolsevista csapatokkal szemben. Két útról lehetett szó: vagy a Volga mentén felfelé, hogy az összeköttetést megteremthessék Kolcsak admirálissal, vagy pedig Moszkva irányában, hogy mentől előbb birtokukba vehessék a Donec-menti gazdag szénbányákat. Az utóbbi megoldás győzött az ügy kárára. Wrangel ekkor az első felfogás híve volt. Mikor, egy évvel ezelőtt Denikin seregének romjai visszavonulóban voltak, ismét dönten kellett arról, hol reorganizálják a fáradt hadinépet: Krímben-e, vagy Kubánban? Sok habozás után Kubán mellett döntettek ismét Wrangel nézete ellenére. Ma már nehéz lenne megmondani, megmentette volna-e Krím azt a sereget, mely Kubánban szétzüllött. A tábornokok tanácsa Denikin balszerencsájének tanulságait levonva Wrangelt választotta vezetőjének. Barátai igyekeztek őt lebeszélni a kalandos vállalkozásról, de Wrangel nem akart kibújni a felelőség alól. 1920 áprilisában megkezdte működését azzal, hogy az entente-hatalmak segítségét kérte. Az első család Anglia részéről érte. Lloyd George felszólította, hogy a polgárháborút hagyja abba, ellenkező esetben viselje eljárásának összes következményeit. Wrangel válaszában a polgárháborúért való felelőséget a bolsevistákra hárította s hozzáfogott a szervezkedés munkájához. Mivel ez időben a vörösöket Lengyelország tartotta lekötve, bizonyos fokig relatív nyugalomban szervezhette át a félszigetet valami állam-félévé. A nehézségek leküzdhetetleneknek bizonyultak. Krím nagyon szép nyaralóhely, terem ott sok dohány és bor, de más azután alig van. Az egyetlen piac, ahová akkor valamit kivinni lehetett, Törökország volt, melynek magának még jobb a dohánya s amely kevés bort fogyaszt. Exportáltak ugyan Franciaországba is árpát munícióért, de ezt a lakosok szájától vonták el. Szinte minden más úgy kellett behozni. Krím fogyasztott havonta körülbelül 5 millió frank értékű szenet, 2 millió frank ára benzint, ugyanannyi petróleumot, valamivel több naftát, nem is említve a muníciót. Mindezt kívülről kellett hozni. Ilyen körülmények között a Wrangel-rubel rohamosan esett, a végén Szebasztopolban egy frank 3000 rubelt ért. A lakosok inséget szenvedtek, a hivatalnokok nyomorogtak. Augusztus elején tette közzé Wrangel hivatalos programját, melynek alapján Franciaország elismerte őt. Tervért különösen az agrárreformra vonatkozó javaslatot Wrangel őszintén meg akarta valósítani, de már nem sok ideje maradt. A lengyel békével felszabadult vörös túlerő gyorsan és tökéletesen lehengerelte. — 1921. január 1. *Léon D a u d e t*: *Edouard Drumont ou le Sens de la race* (Edouard Drumont, vagy a faji érzés). Visszaemlékezések Drumontra, a *La France juive* híres szerzőjére. Voltak Drumont előtt is Franciaországban a zsidó kérdést tárgyaló írók, de senki nem fogta meg a problémát annyira a gyökerénél, mint ő. Munkájának ma is nagy a vonzóereje és időszerűsége. Tragikus küzdelem indult meg az egész világon a nemzeti és nemzetközi eszme között. A bankárok internacionáléja kezét fogva a nemzetközi forradalommal előretör céljai megvalósítására. Ilyen körülmények között Drumont eszméi olyanoknál is terjed-

nek, kik magát Drumont-t soha nem olvasták. Jelszava: „Franciaország a franciáké“ — ma nagyobb visszhangra talál, mint valaha. — Január 15. H o g e r L a m b e l i n : Une a n n é e d e r é g i m e s i o n i s t e e n P a l e s t i n e . (Egy évi cionista kormányzás Palesztinában.) A Szentföldön közel egy év óta Sir Herbert Sámuel, „Izrael hercege“-nek vezetésével cionista kormány vezeti az ügyeket angol katonák segítségével. A zsidó uralom egyetlen alapja az a cionista igényeket elismerő levél, melyet 1917-ben Balfour az angol kormány nevében Rotschild lordhoz írt. A többi szövetséges hatalomnak, sőt még a népszövetségnek sem volt alkalmuk a kérdést letárgyalni, hiszen még a török békekötés sincs érvényben. Mindezzel nem törődve a cionisták megnyitották az országot a zsidó invázióknak, nem csekély döbbenetére a közel 600.000-nyi muzulmánok és keresztények, kiknek lábai alatt megmozdult az ősi föld. Az ott lakó keresztény és muzulmán elem nagyon türelmes ugyan vallási dolgokban, de a maga hitét azért nem hagyja. Jeruzsálem pedig szent helye mind a keresztényeknek, mind a mohamedánoknak. A zsidó foglalás megteremtette köztük a szövetséget. Eleinte csak szóval tiltakoztak, majd később véres zavargásokkal nyilvánították eltérő véleményüket. A keresztény államok közül egyik sem emelte fel szavát a kereszténység megszentelt helyei érdekében. Azelőtt közel 60.000 zsidó élt Palesztinában, most egy év alatt 10.000-el szaporodott a számuk, de csak azért ilyen „kevéssel“, mert hirtelenében nem lehetett többnek számára lakást, élelmet, foglalkozást biztosítani. A kivándoroltak közül csak kevesen jöttek Angliából, Amerikából és Németországból; ezek a szervezők és a nagyobb jövedelemmel kecsegtető értelmiségi pályákon működők. A nagy tömegeket Lengyelország szolgáltatta. A lengyel zsidók jó része tagja a Poale Sion szervezetnek, mely a III. internacionálé alapján áll s elveinek megfelelően Jeruzsálemben a kereszténység és izlám minden nyomát megsemmisítő zsidó-kommunista államot akar teremteni. A nyilvánvaló zsidó világhatalmi tendenciák végre felnyitották a szemeket Amerikában, Angliában és Franciaországban. Megkezdődtek a tiltakozások a T i m e s - b e n , a M o r n i n g P o s t - b a n . s F o r d l a p j á b a n , a D e a r b o r n I n d e p e n d e n t - b e n . A felvilágosítás munkáját nagyban elősegítette Nílus orosz tanár könyve cionista mozgalmak veszedelméről, mely nemrégiben megjelent angol és francia nyelven. Az angliai cionisták felháborodtak, mikor terveiket leleplezve látták s nagy pénzüsszeggel megindították a harcot ama néhány újság ellen, mely a zsidó-kérdésben szabadabban mert nyilatkozni. Bátorította őket az a körülmény is, hogy a népek szövetségében néhány súlyos tag — lord Reading, Henri Morgenthau, Brandeis, Jacob Schiff, House —, köztudomás szerint meggyőződéses cionisták. A „Morning Post“ leleplező cikkei mindamelllett megtették a magukét. Az angol parlament már kezdi sokallni Palesztina katonai megszállásának költségeit. Általában el lehet mondani, hogy a zsidó állam boldogulásának reménye egy évi kormányzás után nagyon megfogyatkozott. — R e n é J o h a n n e t : L e v o y a g e d e W e l l s d a n s l a p l a n é t e M a r x . (Wells utazása. Marx-bolygóban.) Éles kritikája Wells könyvének az orosz bolsevizmusról. Wells nagyon enyhén ítéli meg a vörös uralmat, mikor az

oroszsországi chaotikus állapotokért minden felelősséget a cári kormányzatra és az entente politikájára akar hárítani. — *Pierre d'Autremont: L'offensive commerciale* allemande. (A német kereskedelem offenzívája. Érdekes statisztikát közöl a cikkíró a „Frankfurter Zeitung“ nyomán. 1919-ben a németországi bevétel értéke 32.376,000.000 márka, ugyanakkor a kivitel 10.087,000.000, tehát a mérleg 22.319,000.000 márka deficittel zárul. 1920 öt első hónapjában a helyzet megváltozott:

	<i>Bevétel</i>	<i>Kivétel</i>
Január	6.560,000.000	3.219,000.000
Február	5.932,000.000	4.262,000.000
Március	5.683,000.000	4.216,000.000
Április	4.768,000.000	5.344,000.000
Május	5.537,000.000	3.646,000.000

Ezekből a számokból következik, hogy a német ipar és kereskedelem 6 évi kényszerű pihenés s a rettenetes béke nyomása ellenére rövidesen újra félelmetes vetélytárs lett. Ezzel szemben jó lesz felkészülni a francia kereskedelemnek is, ha boldogulni akar.

Das Neue Reich, 1920. okt. 10. Dr. Ernst Niessner: *Sozialismus in der Praxis*. (Szocializmus a gyakorlatban.) A szociáldemokrata szervezkedésnek eddig két, a munkások érdekében többé-kevésbé hasznos eredményét lehet elkönyvelni: a szakszervezeti mozgalmat és a fogyasztási szövetkezeteket. Mindkettőnek alap gondolata azonban szöges ellentétben van a politikai marxizmus végső elvi alapjával. Az elért jó eredményeket sokszorosán lerontja az a sok kár és visszaélés, mellyel a szociáldemokrata politikusok az uralmuk alatt álló országokat megnyomorították. Mikor 1895-ben Bécsben a keresztényszocialisták lettek a vezetők, ezeknek első dolguk volt a saját fizetésük leszállítása. 1919-ben a szociáldemokraták éppen az ellenkező rendelkezéssel vezették be a saját korszakukat. A sok pénzt a vezetők előkelő fürdőhelyeken fecsérlik el. Badgastein törzsvendégei a minden árat megfizetni tudó zsidó plutokratákon kívül főleg szociáldemokrata képviselők. Ezek vásárolnak kastélyokat, ezek robognak a régi udvari fogatokon s automobilokon. Sok millióra rúg az az összeg, melyet Seitz, Glöckel, Deutsch, Winter és mások az állampénztár terhére autó-túrákra költöttek. Előfordult, hogy dühös munkások megállították a luxus-autókat s akkor derült ki, hogy az utasok szocialista vezérek. Sajtójuk a lehető legerkölcstelenebb: hallgatással próbálja eltüntetni a világból az összes rájuk nézve kellemetlen eseményeket. A magyarországi kommunista borzalmak ellen nem volt ennek a sajtónak egy szava sem, de annál hangosabban kiáltott fehér terrort, mikor a bűnösök közül néhány az igazságszolgáltatás kezébe került. S mikor a kiabálásnak nem volt sikere, a Magyarország ellen irányuló bojkott mellett izgattak, persze elsősorban az éhező Bécs kárára. Jellemző adat, hogy Kun Bélának és kíséretének vendégül látása Német-Ausztriának napi 35.000 K-ba került — többbe, mint azelőtt a császári udvartartás. Németországban sem sokkal jobbák a viszonyok. A munkásvezérek pazar estélyeket rendez-

nek s ezek költségét nem ritkán piszkos üzletek hasznából fedezik. Ismeretes dolog, hogy Davidsohn, Jakobi és Heinyg szocialista-vezérek egy állami ruha-akciónál minden öltözet után 70—80 M. illetéktelen províziót biztosítottak maguknak. Scheidemann 60.000 márkáért fogatot vett, Noske családjával együtt a legdrágább fürdőhelyen, Baden-Badenben nyalkalt. Mindent betetőz azonban az orosz „szocializmus“. Gazdálkodásukat néhány számadat jellemzi legjobban. Moszkvában van körülbelül 100.000 munkás, ezzel szemben 230.000 szovjet-hivatalnok. Hivatalos szovjet-forrásból való adat szerint a nacionalizált ipar deficitje 1920-ban 23.756,700.000 rubel. Ebből 5.650,000.000 a szovjet-hivatalnokok fizetése, 14.393,200.000 rubel az előállítási ár különbözete s közel 1.210,000.000 rubel kellett azoknak a vörös katonáknak eltartására, kik a munkásokat dolgozásra kényszerítették. Az orosz kommunizmus faji jellegének megállapításához becses adat Kohan elvtárs nyilatkozata az egyik (charkovi) kommunista lapban: „Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a nagy szociális forradalom zsidók műve volt. S a zsidók ezt nemcsak a múltban vezették, hanem a szovjet ügye ma is az ő megbízható kezükben van. Mindaddig nyugodtak lehetünk, míg a vörös hadsereg legfőbb vezetése Trockij Leóra van bízva. Igaz, hogy a zsidók nem szolgálnak közkatonaként a vörös hadsereg soraiban, de ott vannak a bizottságokban, a tanácsokban s mint biztosok merészen, félelem nélkül győzelemre vezetik az orosz proletártömegeket“. A nyugati szocialista vezetőknél ugyancsak jól kifejlett érzéklet lehet találni a finomabb élet igényei iránt. Akik szeretik összehasonlítani a kereszténységet és ezt a „szocializmust“, azok hasonlítsák Össze a kettő apostolainak életmódját is. — D r. W i l h e l m S c h m i d t: B e f r e i u n g W i e n s v o m j ü d i s c h e n B o l s c h e w i s m u s , (Bécs megszabadítása a zsidó bolsevizmustól.) Idézet egy 1920. szept. 26-án tartott beszédből: „Ha 1683-ban a törökök hatalmába estünk volna, ez nem lett volna oly kárhozatos és szégyenletes, mint ha Bécs továbbra is az idegen zsidó uralma alatt tresped. Nem lett volna olyan kárhozatos; mert az izlám, ha fogyatékos is, de mégis csak vallás, mégis erkölcsstan, mégis kultúra s még a török zsarnokság is arany szabadság lett volna a magát fék nélkül kiélő zsidó bolsevizmus véres zsarnokságához képest. De nem lett volna olyan szégyenletes sem, ha a törökök legyőznek minket és uralkodnak rajtunk, mert a török nagy és vitéz nép volt. Azonban valljuk be már egyszer magunknak teljes őszinteséggel: hogy néhány ezer nálunknál kisebb értékű idegen hajtás minket ilyen szolgaságba vethetett, hogy egy tucat zavaros fejű ideológ, vagy kalandor, vagy szélhámos ebből a fajból két éven át feltétlen urunk lehetett, hogy régen szívünkhöz nőtt, szeretett eszményeinkből oly sokat tőlünk elvehettek és gyalázhattak, hogy minket hasonlíthatatlan anyagi pusztulásba és nyomorúságba dönthettek: ez kell, hogy minden bécsinek, minden keresztény németnek szégyenpírral égesse a homlokát, kell, hogy éjjel-nappal ki-ki azon gondolkozzék és dolgozzék, mint szabadulhat meg ettől a szégyentől“. — Okt. 17. D r. E u g e n A m e l u n g: Das Judentum in der neueren Geschichte Österreichs. Früchte des Liberalismus. (A zsidóság Ausztria újabb történelmében. A liberalizmus gyümölcsei.) A zavaros idők

együttal a zsidóság emelkedésének klasszikus alkalmi szoktak lenni. A zsidó fajnak felfordulásra, katasztrófákra van szüksége, hogy magasba jusson, épen ezért a nyugodt időket, a rend uralmát nem szereti s szívesen bélyegzi az ilyen korszakot tespedésnek. Amelung ezt a tételt Ausztria történetével példázza. Kiemeli a zsidóság nagy szerepét az 1848-iki eseményekben. Az 1866-iki katasztrófa megokolására idézi Wolfgang Menzel történetíró megállapítását: Az osztrák monarchia rákfenéje a zsidó gazdálkodás volt. Zsidók uralkodtak pénzügyi téren és a sajtóban. Hatalmukban volt a pénz és szó. A keresztény német nép szinte csak azért volt, hogy zsebeiből a pénzt kihúzni s az újságoktól magát félrevezetni engedje“. A romlás középpontja Menzel szerint Bécs városa volt: „Bécsből a vidékre, nem a mély vallásosságnak, a szigorú igazságosságnak, az emelkedett lovgiasságnak az a büszke és nemes germán szelleme áradt, mely a középkorban szláv és román szomszédainkat a németek tanítványává tette. A Bécsből vidékre áradó szellem ennek a karikatúrája volt, gyökeréig nem német és nem keresztény, hanem zsidó spekulációs szellem, a legfrivolabb élvezetvágy és nevetségesség“. A zsidóság hatalmi emelkedésének fokmérője volt a teljesen elzsidósodott sajtó, mely szemérmetlenül támadta a kereszténységet. Ennek a fejlődésnek további természetes lépcsőfoka volt a színházak átalakulása. Nagyon sok bécsi darabban szerepelt a nemeszsidó alakja: csupa bölcs Náthán, kiből valóságos példány sehol sem, legkevésbé mégis Bécsben található. Gazdasági téren a zsidóság térfoglalásával arányban szaporodtak a legveszedelmesebb, legvakmerőbb családok, és hamis bukások. — Okt. 24. Dr. Josef Eberle: *Österreich Ungarns Nachfolgestaaten zwischen Wiederaufstieg und Untergang.* (Ausztria-Magyarország utódállamai a felemelkedés vagy pusztulás választóján.) A kereszténység, a történelem és az organikus fejlődés nevében mindig tiltakoznunk kell a versaillesi és saintgermaini ránk kényszerített béke ellen. De azt is be kell vallani, hogy az utódállamok vezetőpolitikusi közül nagyon sokan a győzők hatalmi tébolyának inkább támogatói, mint erkölcsi megbélyegzői. Az új politikusok elfelejtették, amit cseh, horvát, román, magyar, sőt semleges politikusok állandóan hangoztattak: a monarchia történeti szükségesség; ha nem lenne, a népek érdekében meg kellene csinálni; a Duna-völgyben lakó népek önálló állami életre kicsinyek, kipusztulásra nagyok; egyesülniük kell tehát nem csak saját maguk, hanem Európa érdekében. 1918 végén az éhségtől elgyötört népeket könnyű volt az entente-propagandának szétugrasztani s a Balkánt addig nem remélt, de nem is kívánatos mértékben kiterjeszteni. Ami jó volt hadicselnek, az nem jó békeberendezkedésnek. Ma már mértékadó entente-körök aggódva nézik saját művüket s maguk dolgoznak valami szövetségi viszony létrehozásán, persze nem annyira a szóbanforgó népek kedvéért, hanem elsősorban Európa, tehát a saját érdekükben. Az a mai állapot, melyet vereség, éhség, nemzeti nagyzási, hóbort hozott létre, nem maradhat meg sokáig a történelmi fejlődés által leszűrt eszmék erejével szemben még akkor sem, ha a jelenlegi vezetőpolitikuskok továbbra is mámoros állapotban szemlélik „felszabadított“ nemzetük úgynevezett szabadságát és függetlenségét. Ausztria-Magyar-

ország népeit valamikor a török támadó ereje forrasztotta együvé. Ma egy sokkal nagyobb hatalom, a plutokraták rettenetes szövetsége, francia, angol, amerikai pénzbárók dolgoznak azon, hogy a régi monarchia vasát, köszénét, petróleumát, erdeit, bankjait, gyárait, hajóit megszerezzék. Ezek a nagyságok saját hazájuk minisztereit és parlamentjét minden nehézség nélkül fel tudják eszközökül használni; hogyan lennének aggodalmaik egy tizenkettedrangú kis állam minisztereivel szemben? „A fickó borraivalót kap és befogja a száját, ha nem fogja be, akkor nem kap borraivalót és repül“. Ilyen ma a helyzet s ha a dunai népek egymásra nem találhatnak, csakhamar egytől-egyig a könyörtelen nyugati kapitalizmus rabszolgahadává sülyednek. Az egészséges kibontakozás szükségleteivel szemben legvakabbak a csehek. Államuk gazdaságilag eléggé önálló s azt hiszik, hogy nekik ez már elég. Beteges nagyzási hóhortjuk olyan kormányzási módszereket alkalmaztatott velük, hogy az államukba kényszerített nemzetiségeket rövid idő alatt sikerült a legnagyobb mértékben belső ellenségeké tenniük. Külföldön sem tartják ezt az alakulatot állandónak. Az egész nép úgy viselkedik, mintha az államképzés és állandóság törvényei iránt nem lenne érzéke. Hol vannak a nagyszámú cseh nemesség tagjai, kik vagyontuk az osztrák állameszme szolgálatának köszönik? Ha összefognának s bátorságuk lenne, gazdasági hatalmukkal ma még letörhetnék a hitetlen professzorok, zsidó bankárok, kiugrott papok, kávéházi írók érdekszövetségét. Magyarország szörnyű megpróbáltatások után a keresztény gondolat révébe ért, de a túlfeszített nacionalizmus hibájától nem tud szabadulni. A magyarok elfelejtik, hogy emelkedésüket, súlyukat a monarchiában elfoglalt helyzetüknek köszönik. Hogyan képzeli Magyarország, hogy a neuillyi békétől teremtett elszigeteltségében visszaszerezheti elvesztett területeit? Mint mindenfelől körülzárt nemzeti állam nem lehet kikristályosodási pont az elszakított részek számára. A magyarosítás politikája számukra csak elzsidósodást hozott, sőt még szellemi termelésüket is megmérgezték a zsidók. Újabban sokat emlegetik a magyarok Szt. István királyukat. Jól tennék, ha intelmeinek idevágó pontját (az egynyelvű országról) jobban megszívlelnék. A horvátok és szlovének szinte érthetetlen módon kiszolgáltatták nyugati kultúrától átítatott nemzeti egyéniségüket Belgrádnak. Az új kötelékben rájuk csak pusztulás várhat. Az osztrák-németek a nagynémet propagandának behódolva a Németországhoz való csatlakozás gondolatával kacérkodnak. Ez feladása az évszázados osztrák-német kultúr-programmnak, feladása a külön fejlődött osztrák katolicizmus érdekeinek. Ha a keresztény erők Ausztriában összefognának, az egész közéletet berendezhetnék a maguk elvei alapján. Németországhoz csatlakozva a 70 százaléknyi protestantizmus számára a súlytalan, koldus Ausztria népe csak túrt kisebbséget jelentene. S azt sem szabad elfelejteni, hogy a német protestantizmus a városokban ellenálló képesség nélkül adja át a teret a materialista kapitalizmusnak és marxizmusnak. — George D. Herron (Amerika): Die Politik der Siegerstaaten. (A győztes államok politikája.* Nem a háború volt

* Részletek egy német fordításban (Der Pariser Friede und die Jugend Europas) is megjelent amerikai munkából.

a legnagyobb csapás; a versaillesi béke, ha nem veszik revízió alá, még reménytelenebb poklot jelent a népek számára kegyetlenségével hódítási vágyával, törvénytíráásával és becstelenségével. A primitív emberiség bosszúvágya ült itt orgiákat modern kapitalista köntösben.. Soha silányabb fejek még nem gondoltak ki aljas tetteik palástjaul rosszabb, képmutatóbb elveket, mint ezek a békeparagrafus-gyártók. Ebből a békéből csak háború születhetik. A legszörnyűbb eredménye mégis az, hogy a jövő gyógyulás alapját szétzúzta, mert jogossá tette a gyanakvást, a bizalmatlanságot, a hátsó gondolatok rendszerét; a „béke“ nyomán mindenütt gyűlölet és törvetés burjánzik fel. A múlt politikája bukott el itt s az a rettenetes, hogy a jövő életet hozó nagy gondolat, mely nélkül pedig nincs menekülés, még nem született meg. A konferencia mindent megtett, hogy, ez a megváltó gondolat soha világra ne jöhessen. A legnagyobb csalódást Wilson szereplése hozta. A tragikus sorsú emberi nem történeti életében soha még akkora hatalom szépre, jóra, nemesre egy ember kezében nem halmozódott le, mint Wilsonéban s az emberiség eddigi legnagyobb csalódása az volt, hogy Wilson nem volt képes a népek milliói által beléje vetett bizalomnak megfelelni, nem tudott úrrá lenni a párisi konferencia hatalmasainak árulásán és képmutatásán. A német nép kezéből a fegyvert Wilson 14 pontja ütötte ki. Ausztriában ép úgy Wilson szava döntötte el a háború végét, mint Bulgáriában. Ezek a népek reméltek az igazság diadalában. S íme Franciaország olyan békét erőszakolt ki, mely az emberiség szempontjából rosszabb a német győzelem esetén diktált békénél. Kétségtelen, hogy ezt az úgynevezett szerződést az irgalmatlan kapitalizmus diktálta. Ez a magyarázata annak, hogy a pénz által megfertőzött atmoszférában minden magasabb szellemi elvszerűség elsorvadt s a konferencia áthasított részvénytársasági ülássé, melyen a rabolt javakat, az elfoglalt földeket felosztották. A népek vágya, lelke ezeket a „reálpolitikusokat“ nem érdekelte, annál több szó esett olajról, vasról, szénről, aranyról, káliról stb. Az itt tomboló szellem gyümölcse a féktelen nemzeti önzés, mely csak rombolni tud, építeni nem. A világ mai vigasztalan állapotában csak a keresztény eszme lehet mentség. Az a nép, mely a hegyi beszéd parancsát a más népekkel való érintkezésben először valósággá tenné, legyen kicsi vagy nagy, híres, vagy ismeretlen, szellemileg Európának, sőt az egész világnak vezető népe lenne. A mai emberiség a kapitalizmus és bolsevizmus két malomköve közt őrlődik, Mindkettő ugyanazon zsarnoki bosszúvágy szülötte, mindkettő ellensége az igazi szocializmusnak és demokráciának. Bármelyik győz e kettő közül, győzelme az emberiség szellemi halálát jelenti. A legnagyobb veszedelem az lenne, ha ez a két, most még egymással farkaszemet néző ellenség kibékülve közös fronttal vonulna fel a Megváltó igazsága ellen. — Nov. 14. Dr. Josef Eberle: Demokratie als Wég zum Bankrott. Österreichs neue Verfassung vom Standpunkte der Soziologie und geschichtlichen Erfahrung. (A demokrácia, mint a bukás útja. Ausztria új alkotmánya a szociológia és történeti tapasztalás szempontjából.) Az új alkotmány kihirdetése alig érdekelte az embereket jobban, mint pár vagon burgonya megérkezése, vagy meg nem-érkezése. Ausztria lakossága meg-

tanulta már a különbséget a törvény betűje által előírt és a tényleges erőviszonyoktól determinált helyzet között. Sokan azon a nézeten voltak, hogy az idők és körülmények sem alkalmasok most új alkotmány életbe léptetésére. Tirol és Vorarlberg meg előre kijelentették, hogy csak feltételekkel — az államból való kiválás jogának fentartásával — fogadják el a tervezetet. Különben az alkotmány csonka is, mert hiszen a legfontosabb ügyek rendezését a jövőnek tartotta fenn. Politikai szempontból minden hatalom az általános választójog alapján összeülő parlament kezében központosul. A parlamenti kormányzás akkor lenne életképes, ha legalább a képviselőknek értelmi és erkölcsi színvonala megfelelő lenne. A mai helyzet az, hogy a képviselők 80 százalékánál hiányzik az a képesség, mely a törvényhozáshoz, általában az ügyek vezetéséhez szükséges. Nagy hiány az is, hogy az egyes tartományok különleges jellege az erős központosítás mellett szinte teljesen elmosódik. A másik veszedelmes következménye a parlament mindenhatóságának, hogy minden kérdésben a pártpolitikai érdek s nem a közérdek dönt. Ilyen berendezkedés mellett a hivatalnoki kar szükségszerűen a korrupció áldozata lesz. A szociáldemokrata Renner Német-Ausztria alkotmányát büszkén a világ legdemokratikusabb alkotmányának nevezte. Valóban a „demokrácia“ annyira érvényesül, hogy minden igazi kormányzás lehetlenné válik s az anarchia és chaos intézményesen biztosítva van. Ismert dolog, hogy az alkotmány fogalmazásában a cernovici zsidó származású jogtanárnak, Hans Kelsennek nagy része van. Sapieni sat. — Dec. 5. Rapallo. Los von Serbien. Zurück zu Ungarn und Österreich. Von einer führenden kroatischen Persönlichkeit. (Rapallo. El Szerbiától. Vissza Magyarországhoz és Ausztriához. Egy horvát vezető személyiségtől.) 1920. nov. 13. szomorú nap lesz a horvát-szlovén történelemben. Ezen a napon a szerb bizantinizmus és az olasz machiavellizmus egyezsége kötöttek, mely közel félmillió horvátot és szlovént szolgáltat ki az olasz uralomnak. Szerbia szívesen ment bele olyan szerződésbe, mely a horvátokat és szlovéneket gyöngíti, mert ilyen körülmények közt a délszláv állam súlypontját könnyebben áthelyezheti Belgrádba. Az egyetlen egészséges megoldás lenne a horvát-szlovén nép számára a visszatérés a trialismushoz, azaz Magyarországhoz és Ausztriához. A történelem ismétlődik. A XI. században Velence és Bizánc két örlő köve közt a horvátok Magyarországhoz csatlakoztak. Most ugyanez lenne a teendő, ilya volt is harca a horvát-szlovén népnek az utóbbi 100 évben Budapest és Bécs ellen, mi ez a barbár szerb veszedelemhez képest? 700 éves zavartalan együttélés emlékét ne homályosítsák el az utóbbi 100 év félreértései. Annál inkább ne, mert az egészséges trialismus gyökerestől megszüntetné a félreértések lehetőségét. Európa érdekében is ez lenne a délszláv kérdés leghelyesebb megoldása. — 1921. jan. 2. Dr. Ricfyard Newald: Zur Frage des Grossgrundbesitzes. (A nagybirtok kérdéséhez.) Bármennyire híve legyen is valaki a kisbirtokok szaporításának, nem szabad felednie azokat az eseteket, mikor a köz érdekében meg kell óvni a nagybirtokot. Ilyen esetek 1. az erdőgazdaság; 2. azok a helyek, főleg nagy városok közelében, hol az emberi munkaerőt gépek

kel kell pótolni; 3. végül azt is figyelembe kell venni, hogy a haladottabb gazdálkodási módszerek, új találmányok bevezetése, alkalmazása legjobban nagybirtokon történhetik, hol alaposan képzett személyzet áll rendelkezésre. Ha a jelenlegi rendszert hirtelen és gyökeresen megváltoztatjuk, a lakosok közül a nemtermelőket éhségnek tesszük ki. — Január 23. *Die Ausbreitung der Freimaurerei.* (A szabadkőművesség terjeszkedése.) *America* folyóirat 1920. júniusi száma alapján néhány adat az amerikai és angliai szabadkőművességről. 1919. decemberében az Egyesült Államokban volt 15.225 páholy, 2.086.808 taggal. A legerősebb nagypáholy a new-yorki, melyhez 872 páholy tartozik 202.777 taggal. A legkisebb a nevadai nagypáholy 22 páhollyal, 2078 taggal. Nagy-Britanniában volt 5130 páholy 327.745 taggal. Ezekből Angliára esik 3342 páholy, 240.000 tag, Skóciára 1158 páholy 69.745 tag, Írországra 530 páholy, 18.000 tag. Ausztráliában van 7 nagypáholy, 1025 páholy, 74.733 tag. Kanadában 9 nagypáholy, 1057 páholy, 118.113 tag. Ezek a számok ma már nem mindenben érvényesek, mert a szabadkőművesség 1919 óta mind Észak-, mind Dél-Amerikában jelentős haladást mutat taglétszámban és hatalomban. — Február 6. *Fr. W. Foerster: Der Zerspaltene Baum. Zum Problem des Sozialismus.* (A széthasadt fa. A szocializmus problémájához.) A szocializmus eszménye, a társadalmasítás és a szocializmusnak Marx által előírt taktikája közt éles ellentét van. Az osztály öntudattal telített proletár a lehető legkevésbé alkalmas lény arra, hogy az emberi közösségben szükségszerűen meglévő ellentétes nézeteket, érdekeket, temperamentumokat közös rend szolgálatába állítsa. A társadalmasítás új lelki alkatot feltételez. Mielőtt az anyagi javakat szocializálni lehetne, előbb az embereket kell lelkileg szociábilisakká tenni, Ez pedig épen az ellenkezője annak, amit eddig a szocializmus Marx utasításai nyomán csinált. Egyetlen menedéke lenne a szétzúzott emberiségnek, ha a szocializmus az utópiától a szeretetig tudna fejlődni. Ez azonban csak a kereszt árnyékában történhetik meg. — Febr. 20. *Eine Warnung für Europa* (Intelem Európához.) *Dim. Mereszkowszkij* orosz írónak *Szoboda* („Szabadság“) c. folyóiratban megjelent cikkéből szemelvények. „A bolsevisták ereje nem önmagukban, hanem a ti gyengeségeitekben van. Ők tudják, mit, akarnak, ti pedig nem tudjátok. Ők mindnyájan egyet akarnak, nálatok mindenki mást akar.

Ti túlozzátok a bolsevisták pozitív hatalmát, de nem ismeritek eléggé a negatív hatalmukat. Ezek pozitív alkotásra képtelenek, de mindent szétrombolhatnak. A kereszténység Európa fundamentuma, a kereszténység vége Európa vége.

...Számotokra a kereszténység mythos. Vigyázzatok, megtörténhetik, hogy ti a legjobb úton vagytok ahhoz, hogy mythosszá váljatok“.

La Revue Hebdomadaire. 1920. nov. 6. *Robert Plé: La mort dumaire de Cork: le jeune dans la tradition celtique.* (A corki polgármester halála, a bőjt a kelta hagyományban.) Sokan nem értik meg teljesen Mac Swiney elhatározásának mélyebb rugóit. Cork polgármestere, mikor éhségstrájkra határozta el magát, őseit követte, kik hasonló esetekben, a gyengén felfegyverzett igazságnak az

erőszakos igazságtalansággal való harcában, az ír törvények által megengedett törvényes eszközt, a börtönt alkalmazták. Az írek, kik a lakomák örömét olyannyira értékelné tudták, legtöbbször nem bírták elviselni az önkéntesen éhező ember látását s nem ritkán teljesítették börtölő embertársuk kívánságát. Úgy gondolkodtak, hogy aki saját elhatározásából ilyen szenvedést mér magára, annak igazának kell lenni. Az ír mondavilág és történelem tele van csodás történetekkel az éhezés hatalmáról. Pl. Szent Finan, ki Ulsterben kolostort alapított, meg akarta téríteni Tuant, a környék hatalmas harcosát. S mikor Tuan megátalkodott pogányságában, Finan legvégsőre határozta el magát: egy vasárnapon börtölni kezdett Tuan bezárt kapui előtt. Erre Tuan kinyitotta kapuit s megtért. — November 20—27. *L u c l o v i c N a u d e a u : D i p l o m a t i e b o l c h é v i q u e*. (Bolszevita diplomácia.) Hogy a bolszevita diplomáciát megérthessük, ismernünk kell a bolszevizmus prófétáinak lélektanát. Ők magukat — sokszor őszintén — valami magasabb rendű emberi élet szervezőinek tartják, kiknek minden eszköz meg van engedve a töke bűnös uralmának ledöntésére. A földi paradicsom művészei számára tehát nincs semmiféle kötelező megállapodás polgári kormányokkal szemben. Ha tehetnék, erőszakkal kiirtanák az összes polgári kormányokat a föld színéről — a saját szellemi fölényük nevében. S noha legszívesebben szólja sem állának velünk, a rettenetes valóság, az ipari cikkek, a közlekedési eszközök hiánya tárgyalásokra kényszeríti őket. Diplomáciájuk alapvető eszméje az, hogy időnyerés céljából minden csalás, színlelés meg van engedve. Kötelezettségeket vállalnak azzal a hátsó gondolattal, hogy amint lehet, ezeket megtagadják. Jellemző példa erre a külföldi tartozások ügyében folytatott taktikázásuk. 1917 végén határozatlanul nullifikálták a régi Oroszország összes külföldi tartozásait. Később, 1919 elején, mikor a talaj inogni kezdett lábuk alatt s szükségét érezték a nyugati iparcikkeknek, sőt fegyveres beavatkozástól kellett félniök, szikratávíró útján közölték a világgal tartozásaik újból való elismerését, sőt — nyersanyagban — még kamattfizetést is felajánlottak. 1920-ban, mikor a vörös csapatok Varsó falai alatt állottak, Kraszín és Kamenev a tartozásokat újból végérvényesen töröltéknek jelentették ki. A vereség után már megint szelídebb húrokat pengettek. Másik példa eljárásukra: miközben az angolokkal gazdasági ügyekről tárgyaltak, titkos propagandájukkal az angol munkásság útján minden lelkiismeretfurdalás nélkül megkísérelték Anglia társadalmi rendjének felfordítását. Pokoli terveik irányításában legfőbb része van Leninnek. Tévednek azok, kik Lenin és Trockij közt versengést vélnek látni. Trockij aránylag kis ember, közönséges törtető, aki szinte véletlenségből lett bolszevita. Lenin fanatikus akarata dönti el a fontos határozatokat még akkor is, ha a látszat ennek az ellenkezője. Lenin két ellentétes tulajdonságot egyesít magában: hisz az eszményben s minden kételytől ment törhetetlen energiával próbálja azt megközelíteni, de ravasz, aljas, cinikus eszközei méltatlanok az eszményhez. A próféta, ki őszintén meg van győződve, hogy a földi paradicsom kulcsa a kezében van, megveti a nyugati kapitalista művelődés alapjául szolgáló erkölcsöt, érzéseket, hagyományokat. — A további szereplők közül Trockij ereje szó-

noki képességében s nagy nyelvtudásában van. Mint diplomata meg sem közelíti Lenint. — Csicserin ősi arisztokrata család sarja, valamikor a cári diplomáciát szolgálta. Ez a legudvariasabb bolsevik-diplomata. — Kraszinn nagyon képzett mérnök. A polgári társadalomban vagyonával milliomosnak számított. Nagy szervező tehetségét, hatalmas gazdasági ismereteit most a szovjet rendelkezésére bocsátotta. — Kamenev (Rosenfeld) a háború elején bele volt keverve valami szocialista pörbe. A bíróság előtt gyáván megtagadta a szocialista elveket. Mindez nem akadályozta őt abban, hogy a forradalom kitörésekor vezér ne legyen. — A zsidó származású Radek, kinek fontos titkos megbízásai voltak különösen a német bolsevizmus előkészítésére, továbbá Rakovszky és Voznezenszky egészítik ki a vörös diplomácia vezérkarát. — 1921. jan. 1. *F e r r i - P i s a n i*: *La dé m o r a l i s a t i o n* du Dollar. (A dollár demoralizációja.) Európa gazdasági életének tőkére lenne szüksége, hogy a termelés a nagy pusztítás után az egész vonalon újra meginduljon. A tőkét mindenki Amerikától várja, de egyelőre hiába. Amerikában nincs olyan tőke, mely máshol keresné az elhelyezkedést, azért nincs, mert ott a társadalom nagyrésze nem barátja a tőkegyűjtésnek. Az Egyesült-Államok, a kapitalizmus klaszszikus hazája — akármilyen furcsán hangzik is — türelmetlen, mohón pazarló lakosságával képtelen számbavehető tőkegyűjtésre. Németország, Franciaország, sőt a kis Hollandia megelőzték Amerikát a háború előtt ezen a téren. Az amerikai nagy vállalatok jórésze európai tőkével és Európából kivándorolt munkaerővel dolgozott. A háború megváltoztatta a helyzetet: Amerikából, az adósból, hitelező lett. 1918-ban Amerika aranykészlete nagyobb volt, mint a többi szövetségesé együttvéve. Amerika így minden előkészület nélkül a világ bankárjává lett és most nem tud megfelelni az ebből a helyzetből ráháramló kötelességeknek. A dollár örülten kavarg, ahogy jön, úgy megy, az emberek igényei nagyobbak, mint a jövedelmük, senki sem takarékoskodik. Sokat termelnek, de sokat is fogyasztanak. A világ petróleumtermelésének fele Amerikára esik, de nemhogy exportálnának, még ők szorulnak behozatalra, hogy 8 milliót kitevő autóparkjukat táplálhassák. A munkások, hivatalnokok nyomban elköltik keresetüket, még pedig igen sokszor haszontalan fényűzési cikkekre. A gyárak a háború alatt óriási nyereséggel hadicikkeket állítottak elő; most a nagy haszonról nem akarnak lemondani, azért elsősorban luxuscikkeket gyártanak. Az egészségtelen spekuláció hihetetlen mérveket ölt: bármilyen fantasztikus, nagy haszonnal kecsegtető vállalkozásra összegyűl a pénz, csak épen a komoly, reális termelés megindítására nem akar jutni. — *J o s e G e r m a i n*: *La C o n f é d é r a t i o n* des *t r a v a i l l e u r s* *i n t e l l e c t u e l s*. (A szellemi munkások szövetsége.) A háború világszerte nagy eltolódásokat okozott az egyes társadalmi rétegek életében. A megélhetés nehézségeit az egyes osztályok igyekeztek a maguk Válláról másokéra áttolni és mindenütt az értelmiség volt az utolsó láncszem, mely után már semmi sem következett. A háború után a francia szellemi munkások, mivel a fizikai munkások közeledésüket nagyon hűvösen fogadták, érdekeik védelmére önálló szövetséget szerveztek, melybe 1920 októbere óta 120.000 tag lépett be, köztük 28.000 mérnök, 8400 író, 9000 szín-

házi szerző, 8000 zeneszerző, 9600 orvos, 4000 művész, 1400 feltaláló stb. A szövetség minden politikából mentesen igyekszik céljait megvalósítani. Ezek között természetesen az első minden szellemi munkás számára legalább a létminimum biztosítása. A mozgalom szervezői meg vannak győződve arról, hogy a legfőbb államtanácsban hamarosan megfelelő helyet és befolyást tudnak biztosítani képviselőiknek. A szervezkedés más országokra is áterjed s végső célja az egész világ szellemi középosztályának egyesítése a bolsevista lázalmok ellensúlyozására. — Jan. 8. D m i t r i M e r e j k o w s k i : Lettre ouverte à Wells sur le bolchevisme. (Nyílt levél Wellshez a bolsevizmusról.) A híres orosz író, kinek két évi szenvedés után sikerült elmenekülni a vörös pokolból, méltatlankodva utasítja vissza Wellsnek* ama megállapításait, melyekből a mai orosz életet nem ismerő avatatlan olvasó az orosz szovjet szellemi erőfeszítéseiről hamisan kedvező képet alkothatna magának. Ma nemcsak az oroszok, hanem a föld összes lakói két táborra oszlanak: vagy a bolsevisták barátjai, vagy nem. Wells, mikor a középutat választja, hiába mondja, hogy ő sem nem marxista, sem nem kommunista: aki nincs a kommunisták ellen, az velük tart. Igazságtalan Wellsnek az a megállapítása is, hogy ma Oroszországban csak a szovjet-rendszer állhat meg. M. szigorúan kritizálja Gorkij működését, kiről Wells csak jót tud mondani. Gorkij rosszabb Leninnél és Trockijnál: ezek csak a testet ölik meg, az a lelket. „Tudja ön, kik a bolsevisták? Sem nem emberek, sem nem vadállatok, nem is ördögök, hanem — ezek az ön Marslakói. Nemcsak Oroszországban, hanem az egész világon az történik, amit ön oly lángelméjűen előre megrajzolt a *Világok harcá*-ban. A Mars-lakók Oroszországra nyíltan leszálltak, de földalatti nyüzsgésüket érezni már mindenütt. Nem az a legszörnyűbb a bolsevistáknál, hogy a leggonoszabb bűnök mértékét túlhaladták, hanem az, hogy ők valami más világhoz tartozó lények; testük nem a miénk, lelkük nem a miénk. Idegenek nekünk, föld gyermekeinek, természetük egész idegen különszerűségével. ön, Wells úr, mindenkinél jobban ismeri őket. ön tudja, hogy a Mars-lakók győzelme nemcsak az én hazámnak, az ön hazájának, hanem ennek az egész bolygónak pusztulását jelenti. S mégis velük tartana önmagával szemben?” — ** : L'A u t r i c h e . C e q u' e l l e f u t . — C e q u' e l l e e s t . — Ce quelle pent être. (Ausztria. Mi volt, mi most, mi lehet vele?) A saint-germaini béke szétrombolt egy hatalmas, régi épületet s ezt gondosan egymástól elválasztott, különböző ízléssel épített pavillonokkal helyettesítette. A régi Ausztriát a béke megsemmisítette — s ma már hiába mondanánk meddő kritikát a saint-germaini békéről. Többet használunk Európa ügyének, ha — sine ira el studio — megvilágítjuk, milyen különbség van a béke elgondolása és az általa valóban előidézett állapotok közt. A régi Ausztria bűnei között szeretnék emlegetni, hogy népeinek börtöne volt. Ezzel szemben kétségtelen, hogy az egyes népek, főleg a csehek, bőven kivették részüket a birodalom sorsának irányításából. A hivatalnokok nagy része cseh, lengyel és délszláv volt. S ha az egyes népek iskolaügyének fej-

* Munkájának címe:

R u s s i a i n t h e s h a d o w .

lődését valaki figyelemmel kíséri, föltétlenül túlzásnak találja a börtön megjelölést. Az is kétségtelen, hogy egészen az összeomlásig ezek a népek a monarchiát hazájuknak tekintették s szörványos esetektől eltekintve, hősiezen védelmezték. S most mégis Német-Ausztriának kell Magyarországgal együtt a hadviselő monarchia súlyos örökségét átvennie — a többi rész ma győztes állam! Akik ma a helyzetet közelről látják, az új Ausztriát nem tartják életrevalónak. A hatalmas főváros 2 és félmillió lakossága éhezik, fagyoskodik. A nélkülözéstől kimerült embertömeg szabad zsákmánya mindenféle betegségnek. A drágaság minden képzeletet felülmúl. Az európai újságok ugyan sokat cikkeznek a lehetetlen helyzetről, de reális segítséget, véglegesnek Ígérkező megoldást még senki sem talált. Három eshetőségről lehet komolyan szó: 1. Ausztria megmarad független államnak. 2. Dunai szövetség. 3. Csatlakozás Németországhoz. Az első eshetőséget kívánja a saint-germaini béke. De ennek egyelőre megvalósíthatatlan feltételei vannak. A megcsonkított új országot nem lehet összehasonlítani Svájjal, Belgiummal, Hollandiával. Ezek az államok hosszú történeti fejlődés eredményei, míg Ausztriában az önálló élet lehetőségét nagy befektetésekkel előről kellene megalapozni. Komoly kölcsönt eddig senki sem adott; amit eddig Ausztria kapott, azzal egyik napról a másikra életét tengette. A második megoldásnak sok híve van Franciaországban. De sokkal nehezebb valamit építeni, mint rombolni. Még a sokat emlegetett gazdasági közeledést sem lehet egykönnyen megvalósítani, különösen ma nem, az új államok aranyszabadságának mézesheteiben. A béke a régi monarchia területén szinte állandósította a polgárháborúk bizonyos fajtát. Ha valaki tudni akarja, milyen állapotok vannak e hajdan virágzó területen, az utazzék el pl. Bécsből Prerova (Morvaország). Azelőtt gyorsvonaton 2 óráig tartott ez az út, ma 24 óráig s ez a 24 óra telve van aggodalommal, fáradsággal, vámvizsgálattal, várakozással. Ma az utódállamok között sokkal rosszabb összeköttetés szempontjából a helyzet, mint Francia- és Németország közt. A harmadik megoldást a saint-germaini béke tiltja. Ennek a megoldásnak van Ausztriában a legtöbb híve, mert ez látszik a legegyszerűbbnek. Az bizonyos, hogy alamizsnából élni nem lehet örökké s ha az entente a saját érdekeinek megfelelő megoldást kíván, akkor ezért valamit tenni is kell. Legjobb tartaná a cikkíró először az önálló Ausztria kiépítését. Csak majd akkor lehet Ausztriát valamelyik más állammal összeházasítani, ha lesz valami hozománya. De sokat habozni nem szabad. Európa közepén, kelet és nyugat között, nem maradhat sokáig büntetlenül az a minden utat elvágó tátongó űr, ami most a megcsonkított Ausztria. — Febr. 26. *T r u s t e e: L e s f o r c e s d e t r a v a i l d e l a F r a n c e a p r é s l a g u e r r e.* (Franciaország munkaeerői a háború után.) Franciaország a népesség csökkenése folytán elvesztette a termelés fokozásának egyik legfontosabb tényezőjét, a bőséges emberanyagot. S arra a kérdésre, vajjon energiával pótolni tudja-e ezt a hiányt, a tett tapasztalatok után csak negatív választ lehet adni. A demoralizáció letagadhatatlan. A termelők megszokták a magas árakat s most normális nyereségért nem tartják érdemesnek a munkát. Helyes eljárás lenne a győzelem gazdasági kihasználása. Az eddigi intézkedések, pl. a 8 órás munkaidő általánosan kötelezővé tétele

ennek az ellenkezőjét szolgálja. Súlyos aggodalmakat kelt továbbá a fényűzés nagymérvű terjedése.

Revue des deux Mondes, 1920, nov. 1. Maurice Pernol: L'épreuve de la Pologne III. Questions sociales, (Lengyelország megpróbáltatása. Szociális kérdések.) Lengyelországban a parasztság alkotja a lakosok 80 százalékát Sajnos, a parasztság, különösen a régi orosz területeken, nagyrésztben szegény és tudatlan. Mivel Lengyelország demokratikus alapon akar berendezkedni, első kötelessége lesz az alapot alkotó földműves nép értelmi, erkölcsi és gazdasági színvonalának emelése. Az egészséges berendezkedés legfőbb gátja a nagyszámú zsidóság. Az ország lakói két táborra oszlanak: keresztényekre és nem keresztényekre. Keresztény az ottani viszonyok szerint ugyan katolikust jelenleue, de mégis, elsősorban azt akarják ezzel a szóval mondani, hogy az illető nem zsidó. Az ellentét már az orosz uralom alatt igen éles volt a keresztények és zsidók között. A zsidók nem viselkedtek valami nagyon szerényen; erre abból is lehet következtetni, hogy Zabolinszki odesszai zsidó újságíró a lengyel nemzeti önérzet sérelmére forgalomba hozta a Judeo Polonia megjelölést. Mikor aztán a varsói zsidók az orosz dumába nemzetközi szocialista képviselőt küldtek, vége szakadt a lengyel türelemnek s megkezdték a zsidók ellen a gazdasági bojkottot. A német megszállás alái a megszálló katonák és a zsidóság nagyon jól megértették egymást. A tett tapasztalatok alapján minden irányzatosság nélkül ki lehet jelenteni, hogy a nagyszámú zsidóság Lengyelország számára idegen, gyakran ellenséges s csak nehezen vagy sehogysen beolvasható tömeget jelent. A francia író zsidó részről is a lengyelekkel szemben csak gyűlöletet és megvetést talált. A helyzetet különösen kiélezte az orosz politika botlásai után a háború.

Ami a zsidóság számarányát illeti, arra vonatkozólag végleges adatok ínég nem állnak rendelkezésre, de a régibb adatok is eléggé megvilágítják a helyzetet. A régi Orosz-Lengyelországban 12,776.000 lakosból 1912-ben 1,722.000 volt a zsidó. A kereskedők közt 83,9 százalék, az orvosok közt 24 százalék, az írók közt 14-6 százalék, a hivatalnokok közt 5 százalék, a koldusok közt 30 százalék, a prostituáltak közt 27 százalék volt a zsidó. Ezzel szemben fazekas volt 6 százalék, vasutas 21 százalék, bányász 0,7 százalék, földmunkás elenyészően csekély szám. Nagy ellentétek forrása a zsidóság aránytalan részesedése a kultúrjavakban. A zsidó-iskolák száma felér a lengyelekével: 1904-ben 1000 zsidó lakosra esett 27 elemi iskola, ugyanakkor 1000 lengyel lakosra nem egészen 5. A lengyel elemi iskolákba nagyon kevés zsidó járt: 1917-ben 460.000 tanuló között mindössze 9000 zsidó volt, annál több volt a középiskolákban, még több az egyetemeken. A varsói egyetem hallgatói közt 1917—8-ban 45 százalék volt a zsidó, mégpedig 64 százalék orvos, 33 százalék jogász, 30 százalék bölcész. Fokozza a bajt a zsidó iskolák különleges, a keresztény társadalmi renddel szemben ellenséges szelleme. A zsidó nevelés elsősorban vallásos, de ebben a vallásban minden benne van: erkölcs, politika, életmód. A cikkíró egy zsidó eredetű lengyel tudóstól kapott adatokat a zsidó iskolák szellemére vonatkozólag. Jellemző két rövid idézet a talmudból: „Ha háborúba kell mened, igyekezzél utolsónak elmenni, elsőnek hazajönni“— „Egy zsidó, ki

zsidó pénzét gój kezébe juttatja, megérdemli a halálbüntetést“. Ugyanez a zsidó eredetű tudós a következőkben foglalta össze a legsúlyosabb ellentéteket; „A pénz a zsidó számára szent, vallásos dolog. A zsidó törvénye a zsidótörvény: őt a keresztény törvények nem kötelezik. A talmud nem tiltja a zsidónak sem a lopást, sem a besúgást, sem az árulást, ha ez a keresztény kárára van. Íme, ez az a morál, melyet ifjúságunk nagy részének tanítanak, gyermekeknek, kiből lengyel állampolgárok, katonák, adminisztratív közegek lesznek ... A zsidó kasznak különleges világnézete van: a keresztény bölcsélet az égre van írva — a zsidóké a földre. Az ő országuk e földről való. Ez az ő erejük és a mi szerencsétlenségünk“.

Politikai téren az utóbbi két évtized a harcoss zsidó szervezetek egész tömegét hozta létre. A század elejéig — főleg az értelmiség körében — az asszimilánsok vitték a szót, az utóbbi időben azonban szinte minden rétegében a zsidóságnak erősen hódít az elkülönülés gondolata. A beállt változásra nagy befolyással voltak a Litvániából és Oroszországból beözönlő nyersebb zsidó tömegek. Főbb szervezetek: I. Az orthodoxok. Programmjuk a felekezeti és gazdasági türelem. Ez utóbbi jelentené a gazdasági bojkott megszüntetését. Különbén ezek is, főleg iskolai téren, szigorú elkülönülést kívánnak a keresztényektől. Hivatalos nyelvük a német zsargon. II. Orthodox cionisták. Nagy tömegek állnak mögöttük. Programmjuk követeli az önálló zsidó államot Palesztinában s a lengyelországi zsidók számára a nemzetiségi autonómiát. A lengyelek főleg az utóbbi pont ellen küzdenek, de nagy erővel állnak szemben, mert a hatalmas angol és amerikai nemzetközi cionista szervezetek hitsorsosaikat hathatósan segítik ebben a harcban. Hivatalos nyelvük a héber. III. Zsidó néppárt. Ezek a Palesztinával kapcsolatos program megvalósítását lehetetlennek tartják, azért inkább Lengyelországban akarnak maradni tökéletes nemzetiségi autonómiával, melynek keretein belül a német zsargon nemcsak az iskolákban, hanem a bírásokban is hivatalosan érvényesülne. IV. Zsidó munkások általános szövetsége. (Bund.) Szocialista párt, mely a szociáldemokrata programhoz hozzácsatolta a kulturális autonómia követelését. Ujabbán a szövetség a harmadik internacionáléhoz csatlakozott. V. Poale Sión. Zsidó szocialista párt. Intranszigens kommunisták, élénk összeköttetésben Moszkvával, de azért a palesztinai zsidó államnak is hívei. VI. Egyesültek. Ugyancsak szélsőséges kommunisták és cionisták, de nekik mindegy, hogy az új zsidó államot hol állítják fel. VII. Függetlenek. Ezeknek van legmérsékeltőbb programjuk. Teljes jogegyenlőséget kívánnak nemzeti és vallásos válaszfalak nélkül.

A lengyelek sokáig abban a tévhitben éltek, hogy a zsidóság beolvasható. Ezért a balhitért most bűnhődnek. Van ma náluk néhány millió lengyel állampolgár, kik elkülönülten élnek a nemzet zömétől: elkülöníti őket vallásuk, nyelvük, életmódjuk. Ez a tömeg autonómiára törekszik, államot akar alkotni az államban, összeköttetést tart fenn nyilvánosan — a titkosakat nem is említve — idegen állambeli hatalmas, befolyásos zsidó szervezetekkel, hogy külön céljait elérhesse. A lengyel zsidók nem kívánnak független lengyel államot, inkább szeretnének Németországhoz tartozni. A politikai veszélyt fokozza a közelben füstölgő bolsevizmus,

melynek hívei szinte mind zsidók. Ezek nem elégednének már meg autonómiával; ezek a lengyelek felett akarnának uralkodni. Ilyen viszonyok között nem az a csodálatos, hogy Lengyelországban antiszemitizmus van, hanem az, hogy az antiszemitizmus nem hevesebb. A lengyelek önvédelmi harcában eddig a gazdasági bojkott lenne a leghathatósabb fegyver. Ez azonban ma még nem teljes, mert a túlnyomó zsidó kereskedelmet majd csak a szövetkezeti eszme teljes kiépítése után lehet letörni. Addig a bojkott szinte több kárt okoz, mint amennyi hasznot hajt. — December 15. Jérôme et Jean Tharaud: Bolchevistes de Hongrie. I. Le secret du comte Tisza. (Magyarországi bolsevisták. I. Tisza gróf titka.) A trianoni kényszerbéke aláírásakor a magyar meghatalmazottak egyetlen tollvonással leszakították országukról a magyar síkságot körülövező hatalmas hegykoszorút, Szent István ezeréves birodalmának természetes határait. A szerencsétlen ország kétharmadával együtt elszakadt a csonka törzstől sok millió lakos: tót, ruthén, román, szerb, szász, cigány, zsidó és sok-sok tiszta magyar. A szövetséges hatalmak — úgy látszik — elfelejtették a dicső magyar múltat s azt a nagy szolgálatot, melyet a magyarság évszázadokon át a nyugati műveltség védelmezésével szerzett. Az ország régi fővárosa, Buda, egyike az emberi történelem megszentelt helyeinek: itt is, mint Marathonnál, Salamisnál, vagy a catalauriumi síkon, kelet és nyugat küzdelmében az európai művelődés sorsa dőlt el. A Buda körül rajzó néparadatban egyedül a magyarok tudtak állandó államalakulatot szervezni, hála Szent István királyuk bölcs belátásának, ki népét a kereszténységgel az európai kultúra részesévé s egyúttal védelmezőjévé avatta. Buda vára századokon át kelet és nyugat küzdelmének ütközőpontja. A török elleni sikeres védekezésben főleg a két Hunyadi tűnt ki s mikor az őket felváltó gyenge királyok alatt bekövetkezett a mohácsi katasztrófa, az Anjouk és Hunyadiak kulturális alkotásainak helyére hosszú időre befészkelte magát Ázsia. Budával szemben van a mai főváros másik része, Pest, mely ugyancsak elszenvedte a maga részéről a nyugatot ostromló kelet szörnyű rohamát. Ez a roham különös, láthatatlan, sok formájú, inkább az észrevétlenül emelkedő áradathoz hasonlít, de eredménye mégis csak hódítás. Pesten a letűnt évszázadban a zsidó uralom vert gyökeret. A magyarországi zsidóság, melynek számát s ezzel támadó erejét a folyamatos bevándorlás növelte, először a falut, majd a várost kerítette hatalmába. A magyarság hibái, főleg a házi zsidó intézmény tették lehetővé a zsidóság nagy térfoglalását az egyes jövedelmezőbb pályákon s szinte korlátlan uralmát a bankvilágban, nagyiparban és nagykereskedelemben. A zsidók a maguk részéről — sokszor őszintén — igyekeztek magyarabbak lenni befogadóiknál: megtanulták a magyar nyelvet, ellesték a magyar szokásokat, utánozták a magyarok érzelmeit, hazafiságát azzal a túlzó hévvel, ami fajukat minden téren jellemzi. A lassú magyar sorvadás ellenére béke volt zsidók és magyarok közt egészen az utóbbi időkig, azonban a háború, különösen a forradalom elmérgesítette a helyzetet. A forradalmat Tisza István meggyilkolása vezette be. A Tisza-család nagy szerepet játszott Magyarországon az utóbbi évtizedek alatt. Tisza Kálmán, Kossuth régi katonája, elfogadta a kiegyezést s Ferenc József miniszterelnöke lett. Fia ugyancsak

több ízben volt miniszterelnök, de ha ezt a helyet más foglalta is el, az ország sorsát közel harminc éven át ő tartotta kezében. A háború kitörésekor senki sem kételkedett abban, hogy a világitélet gyors felidőzésében Tiszáé volt a döntő szó. A német-ausztriai kormány által legutóbb közzétett diplomáciai aktákból azonban minden kétséget kizáróan kiderül, hogy a döntő tanácskozás résztvevői közül egyedül Tisza ellenezte határozottan a háborút s mikor nézetét a többi résztvevővel nem sikerült elfogadtatni, akkor érveit külön emlékiratban terjesztette uralkodója elé. Midőn a kocka már el volt vetve, Tisza ugyanazzal az energiával, amivel a háborút meg akarta akadályozni, nemzete számára tisztességes békét óhajtott szereznie Magyarország területi épségét a német császár felfogása ellenére is, mint a magyar hadi célok legfontosabbját tudta érvényesíteni. Mikor 1915-ben a németek hajlandók lettek volna Bordély egy részét a románok semlegeségeért kiszolgáltatni, Tisza volt az, aki ezt megakadályozta. 1917 januárjában Berlinben felemelte szavát a tengeralattjáró-harc ellen. Ferenc József halála s az új uralkodó trónfoglalása után Tisza nem sokáig maradt miniszterelnök. Ekkor minden keserűség nélkül szívében kiment régi ezredéhez a frontra, hol magyar katonáival jóban-rosszban osztozott. A frontról csak a parlamenti ülések szólították el. A bolgár áttörés híre éppen Budapesten találta. Résztvett ő is 1918 okt. 17-én a régi Magyarország parlamentjének egyik legemlékezetesebb ülésén. Felszólalt ő is: beismerte, hogy a háború elveszett, de utalt a magyar népnek a háború alatt tanúsított józan mérsékléteire, nagyszerű tulajdonságaira, melyek a jövőt még biztosíthatják. Ekkor már a legféktelenebb gyűlölet tombolt körülötte. Az a hit, hogy ő volt a háború egyik okozója, az első időben nagy népszerűséget, a katasztrófa idején halálos gyűlölséget szerzett számára. Tisza hallgatott akkor is, hallgatott most is. 1918 okt. 31-re virradóra kiűtött a forradalom. Ez volt Tisza életének utolsó napja s ezen a napon tűzbe dobta mindazokat a nála levő iratokat, amikkel a háborús felelősség alól jórészen tisztázhatta volna magát. Tudta, hogy a végzet elkerülhetetlenül közeledik, mégsem menekült. Tragikus nagy alakja sok vonásban emlékeztet Colignyra, a Witt-testvérekre, a skót puritánokra. Az öt miniszter közül, kik résztvettek 1914 július 7-én a döntő koronatanácson, kettőt, Stürgkhöt és Tiszát, orgyilkos golyó terítette le. Berchtold Svájcba menekült. Krobotin Grácban éli a nyugdíjasok csendes életét. S hogy a tragikus dolgokból se hiányozzék a komikus elem, Bilinszki, a háborúspárti közös pénzügyminiszter, időközben miniszterelnöke volt a szövetségesek vérevel új életre támasztott Lengyelországnak. *La Revue de Genève*. 1920. nov. 5. T. T i l l o n i: La R é p a r t i t i o n: d e s M a t i è r e s p r e m i e r e s. (A nyersanyag elosztása.) Tittoni ezt a javaslatot a népszövetség elnöki tanácsához nyújtotta be s mint ilyen, érdekes dokumentuma az olasz felfogásnak a nagyfontosságú nyersanyag kérdésében. Ha a népszövetség valóban el akarja érni a maga elé tűzött célt, akkor lehetőleg ki kell egyenlíteni az egyes nemzetek között ma meglevő egyenlőtlenségeket. Tekintettel a gazdasági kérdéseknek döntő, politikát is befolyásoló jelentőségére, a népszövetségnek különösen abban lesz fontos szerepe, hogy a természet által az egyes országoknak nyújtott kincsekben más országokat is részesítsen. A természet szeszélye megaján-

dékozhat egy vidéket vagy egy országot nagy értékekkel, de ebből nem szabad az embereknek a maguk önző hasznára monopóliumot csinálniuk. Ha ezt meg nem akadályozzuk, akkor a béke nem jelentheti az igazság uralmát. — C. E. Bechhofer: Angleterre. L'impasse. (Anglia. Zsákutcában.) Angol író tollából Anglia háború utáni gazdasági és politikai életének meglehetősen sötét helyzetképe. A világháború Anglia kényes problémáit kiélesítette. A külső veszedelem ugyan megszűnt, de a belső nehézségek megszorodtak. Anglia politikai és társadalmi rendje inog. A hagyományos parlamenti tekintély megszűnt s a felsőházban is, mióta a legfőbb méltóságok pártkasszát hizláló közönséges árucikkékké váltak, mind ritkábbak lesznek a régi arisztokratikus erények. A politikai pályát az igazán komoly, tartalmas emberek kezdik gyanakvó szemmel nézni. Gazdasági téren sem sokkal biztatóbb a helyzet. Az árak folyton emelkednek, a termelés nem a tömegszükségleteket, hanem a fényűzést igyekszik kielégíteni. Pl. az automobilgyártás növekszik, a cipőgyárak becsuknak. Ami persze nem azt jelenti, hogy az angol tömegek szeretnek mezítláb járni, hanem azt, hogy a nagy többség a cipő árát nem tudja megfizetni. Az ipar pangása fokozza a munkások nyomorúságát. A bérek ugyan emelkedtek, de egyáltalán nem tartanak lépést az élet drágulásával. Egyik oldalon halmozódik a vagyon, másik oldalon sötétebb lesz a nyomor. Az ilyen társadalom szükségképen tele van belső ellenségekkel. A nehéz gazdasági és szociális helyzet sok eszmét vetett fel a helyes megoldás módzataira vonatkozólag. Ezek közül a legnépszerűbb a „National Guilds” gondolata, mint a haldokló kapitalista termelés jogos örököse s mint a bolsevizmus hathatós ellenszere.

Mercure de France, 1920. szept. 1. L. Chestoff: *Qu'est-ce que le Bolchevisme?* (Mi a bolsevizmus?) Európában nem tudják világosan elképzelni, mi történik tulajdonképpen Oroszországban? Módszer tekintetében nincs nagy különbség a régi cári zsarnokság és a bolsevisták közt. Mindkét kormányzati rendszer tudatlan despotizmus. A bolsevisták, akár csak a letűnt politikai korszak emberei, nem hisznek sem az erényben, sem a tudományban, sem az értelemben, csak az erőszakban. Szabadság, egyéni garancia stb. számukra üres szó. Azt hiszik, ha pár száz-ezer vagy millió határozatot, parancsot kibocsátanak, az írástudatlan, műveletlen, tehetetlen, nyomorban sínylő ország egy csapásra gazdag, művelt, hatalmas lesz s az egész világ Oroszországtól fogja tanulni a kormányzás művészetét. Szent meggyőződésük, hogy Európát csak Oroszország mentheti meg, mert Oroszország hisz a szó varázshatalmában. Ezért talán sehol sem beszéltek még annyit, mint a máj Oroszországban s viszont sehol a szavak annyira szöges ellentétben nem álltak a valósággal, mint ebben a szerencsétlen birodalomban. Egész városok, sőt vidékek pusztulnak el éhség és hideg következtében, az ország már nem napról-napra, hanem óráról-órára sorvad, a gyűlölet általános bellum omnium contra omnes formájában tombol s a vezetők pirulás nélkül tovább ismétlik üres szavaikat az eljövendő szociális paradicsomról. Az első forradalommal szemben a bolsevizmus reakció, mert felébresztette a régi despotizmust. A szabadság szót ma ép úgy gyűlölik, mint a cári kormányzat alatt. A bolsevisták tulajdon-

képen semmi újat nem teremtettek, hacsak azt nem, hogy Oroszországot a világtól gazdaságilag, politikailag és erkölcsileg teljesen elvágták. Külpolitikailag Abdul Hamid tanítványai: legfőbb céljuk az időnyerés, legfőbb eszközük az egyes nyugati államok közt meglévő ellentétek kiélesítése. Tévedés azt hinni, hogy a bolsevisták Marx tanítványai. Marx programja — legalább elméletben — a polgári társadalom átalakítása szociális organizmussá, nem azért, hogy a termelő erők ellankadjanak, hanem azért, hogy ezek növekedjenek. Ezzel szemben a bolsevisták a kényelmes utat választották: élnek a készből, amíg lehet s új berendezkedés ürügye alatt rombolnak, mert teremteni nem tudnak. Parazita voltaknak legszembetűnőbb külső jele a vörös hivatalnoki gárda minden képzeletet felülmúló növekedése. A régi polgári és hivatalnoki osztályt jó részben kiirtották s nagyobb számú újjal helyettesítették. A régi b o u r g e o i s i e helyére pedig a szintén nagyszámú és igen meggazdagodott parasztság lépett. De a gondolkodás szabadsága ezekben a rétegekben sincs meg, pedig a bolsevista uralom állítólag rájuk támaszkodik. A parasztság a valóságban legfeljebb azzal támogatja új urait, hogy túri őket. A vörös uralom tulajdonképpen csak a városokban van meg, a falvak, tehát az ország kilenczted része, tovább éli a maga életét. A sokszor megismétlődő rekvirálások azonban a vidéken is elmérgesítik lassanként a helyzetet. A vörös vezetők maguk is belátják, hogy sem a munkásnak, sem a parasztnak tett ígéreteket nem tudják teljesíteni, de végső céljukkal, a mindig bekövetkezhető és annyira sóvárgott világforradalom lehetőségének fentartásával szemben elhanyagolható mennyiségnek tekintik Oroszország pusztulását. — 1921. jan. 1. Jean Maxe: *La Propagande Bolchevique mondiale*. (A bolsevista világpropaganda.) A közvélemény nem méltatja elég figyelemre a bolsevisták világforradalmi törekvéseit. Sokan nem is sejtik, hogy a világszerte megismétlődő sztrájkok Lenin parancsszavára keletkeznek. A III. internacionálé már megalakulásakor legfőbb feladatának a hathatós propagandát tekintette. Az 1920 július 17—augusztus 6-ig tartott bolsevista kongresszuson ebből a szempontból olyan utasítások hangzottak el, melyek az egész világ figyelmét megérdemlik. Franciaország Zinovjef jelentése szerint a kommunizmus szempontjából eléggé elmaradott, de azért már közeledik az idő, mikor minden áron külön erős francia kommunista pártot kell organizálni. Addig taktikailag nem baj, ha a kommunisták együtt vannak a szocialistákkal. Lenin szerint Franciaország a háború következtében nyakig eladósodott s ma Amerika és Anglia mellett csak másodrendű szerepet játszik. Olaszországban már sokkal jobban megérett a helyzet. A bolsevisták Olaszországnak igen fontos szerepet szántak a bekövetkezendő világforradalomban. Az olasz bolsevisták Mekája Turin. A vérmesebbek nem akarják bevárni Anglia és Németország forradalmát, hanem maguk akarnak az élén haladni. Lengyelországot a bolsevizmus egyidőben már kész zsákmánynak tekintette, de a nagyszerű tervek a varsói csatával egyelőre megbuktak. Finnországban a „fehér terror“ uralma után a bolsevisták csak titokban készülnek a boszúra. Ukrajnában sikerült a szakadást megakadályozni az egyes kommunista pártárnyalatok közt Ausztriában, noha az új választások mást bizonyítanak, a kongresszus

növekedőben látja a bolsevisták számát. A Balkán számára közös kommunista szövet létesítettek, melyhez a bulgár és jugoszláv elvtársak már csatlakoztak. Különös figyelmet szentel a kongresszus a leghatalmasabb ellenségének, Angliának. Nézetük szerint itt a dolgok — különösen az ír mozgalom miatt — előbbre vannak, mint Franciaországban. Itt is igyekeznek befurakodni a Labour Party soraiba, hogy az egységet megbontsák. Angliával szemben azonban legjobb eszköznek tartják, ha gyarmataink keresztül lámadják meg. Főleg Ázsiában folyik ebben az irányban a munka panislamizmus és panaslavizmus köpenye alatt. Mert a bolsevisták habozás nélkül korbácsolják fel a vallási és nemzeti szenvedélyeket is, csak hogy céljukat, a forradalmat elérhessék. Amerikát sem felejtették ki a számításból. Itt belső zavaroktól, a gazdasági élet fokozódó nehézségeitől várják a vetés beérését. Nagy szerepet játszik a szovjet terveiben Kína a maga kimeríthetetlen emberanyagával. A legfontosabb pont mégis Németország. A bolsevisták Európa „renaissance“-át nem tudják elképzelni sem a német technikai tudás és a német munkás nélkül. Sokat várnak attól, hogy a békekötés a németeket tulajdonképén kényszermunkára ítélte. A versaillesi szerződést a legkitűnőbb propagandának tekintik. A kommunizmus a cikkíró szerint alapjában véve németbarát, sőt pángermán mozgalom, melynek szervezésében a német zsidóknak igen nagy szerepük volt. A bolsevisták úgy gondolják, hogy Szovjet-Németország és Szovjet-Oroszország együtt erősebbek lennének az összes kapitalista államoknál. Terveiket kissé zavarja a külön bajor szervezkedés. Magyarországról a cikkben kétszer esik szó: 1. Moszkvában elismerték, hogy az 1919. július 21-re tervezett általános sztrájk alapján véve a magyarországi bolsevisták megmentését célozta. 2. A cikkíró idézi Rónai Zoltán volt népbiztos egy cikkét, mely szerint a magyarországi bolsevizmus az ország területi épségére való törekvéssel (?) tulajdonképen a bolsevizmus és a nacionalizmus keveréke volt. *Politisch-Anthropologische Monatschrift.* 1920. június. Dr. Schmidt-Gibichenfels: Die Weltkrankheit. (Világbetegség.) A legjavíthatatlanabb optimistáknak is el kell ismerniök, hogy a mai művelődést, főleg Európában, olyan pestisszerű betegség támadta meg, melybe okvetlenül bele kell pusztulnia, ha csak az emberiség észre nem tér s törhetetlen elszántsággal útját nem állja a baj továbbterjedésének. A betegség bacillusa a „szabadság“ szép nevével ékeskedik, de a törvényszerű pontossággal megismétlődő tapasztalatok szerint a valóságban rendetlenség, engedetlenség, kötelességmulasztás járnak nyomában s ha a gyógyítást energikus beavatkozás nem sietteti, a „szabadság“-ból olyan szolgaság lesz, melyhez képest a régi úgynevezett „szolgaság“ gyermekjátéknak, paradicsomi állapotnak látszik. A szabadság-bacillus a társadalmi kötőerőket, a hitet, szeretetet, hűséget, tiszteletet, erkölcsöt, törvényt először csak meggyengíti (liberalizmus), a végén tökéletesen elpusztítja (bolsevizmus). A liberalizmus a legenyhébb, a bolsevizmus a legválságosabb kórtünet. A közbülső fokokon helyezkedik el a többi —izmus: demokratizmus, szocializmus, szociáldemokratizmus, kommunizmus. Még az egészséges társadalmakban is vannak fertőzésre különösen hajlamos sejtek. Ma pedig a hosszú háború után, a rossz táplálkozás, a lelki lehangoltság

nehéz éveiben a fertőzés veszélye más, régebben jogosan egészségesnek tekintett részekre nézve is megnagyobbodott. A veszélyt fokozza, hogy a mai társadalmak telítve vannak bacillushordozókkal, kis és nagy gonosztevőkkel, kiknek érdekük az állam gyengítése, akik tehát az állam erejét alkotó intézményeket aláaknázni igyekeznek. Hogy a bacillushordozók közül kik a legveszedelmesebbek, milyen idegen fajból kerülnek ezek legnagyobbbrészt ki, azt csak az nem látja, aki egyáltalán nem akar látni. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy minden zsidó kivétel nélkül a rombolás szellemét szolgálja. Vannak valóban tisztességes, igazság- és joglisztelő zsidók. Ezeknek az lenne a teendőjük, hogy fajtársaik hibáit ne szépítsék s hogy maguk se ártsák be magukat a befogadó népek politikai életébe. Ma úgy áll a helyzet az európai népeknél s ez különösen érvényes a közelmúlt eseményei után, hogy az igazi, egészséges nemzeti érzés szinte elválaszthatatlan a zsidóság túltengése elleni küzdelemtől. A zsidókérdés ma a kérdések kérdése. Legalább is gyermekes, ha nem bűnös, vagy képmutató eljárás ezzel a nehéz problémával szemben úgynevezett „objektív“ vagy „semleges“ álláspontot elfoglalni. Az ilyen eljárás a mai nehéz viszonyok között nem előkelő tartózkodás, hanem ostobaság vagy hazaárulás. A német nép épen elég jogot szerzett szenvedéseivel arra, hogy magát és a világot ettől a betegségtől megszabadítsa. A küzdelem nehéz lesz, de hogy nem lehetetlen, bizonyítja Magyarország példája. A zsidókérdésnek csak két megoldása lehet: vagy a zsidóság elszigeteli magát s nem avatkozik bele a befogadó népek ügyeibe, vagy kivándorol. Asszimiláció nem lehetséges. Ha újra erre az egyszer már be nem vált útra lépünk, a vége az lesz, hogy a zsidók asszimilálnak bennünket. — *Ein Bund rassenbewusster Kreise verschiedener Völker. Auf ruf des Vereinigten Ungarischen Christlichnationalen Verbandes in Budapest.* (A különböző népek fajilag öntudatos köreinek szövetsége. Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga felhívása.) Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga messzeágazó külföldi propagandájának nyomai a világsajtónak keresztény eszmékkel rokonszenvező részében léptenyomon észrevehetőek. A jelen közlemény elérkezettnek látja az időt a keresztény gondolat híveinek nemzetközi szervezkedésére. A zsidóság hatalma is elsősorban nemzetközi szervein: sajtón, tudósítóirodákon, szabadkőművességen, bankokon nyugszik. Az így megszervezett ellenséggel szemben csak hasonló, központilag irányítható eszközökkel lehet felvenni a harcot. — *R. H. U e h m e e : E i n e n g l i s c h e s J u d e n l e x i k o n .* (Egy angol zsidó lexikon.) Az angol szereplő személyek lexikonának (Who's who) mintájára megjelent Londonban egy angol zsidó lexikon (The Jews Who's who), mely a szigetország közéletében szereplő zsidók személyi adatait tartalmazza. Az előszó szerzője elismeri a zsidókérdés nagy fontosságát s munkájával a kérdésnek szigorú, de igazságos megoldását akarja előkészíteni. Sajátságos, hogy mennyire egyformák a zsidókérdés dolgában mindenütt a viszonyok. Angliában is sok zavart okoznak a névváltoztatások: Blumenthalból lesz Brent, Oppenheimerből Fowler, Birbaumból Burnley, Herzfelderből Harding stb. A háború különösen felledítette a névngolosítást. Másik jellemző vonás bizonyos foglalkozási ágak

nak, persze nem a legrosszabbaknak, lefoglalása. Így pl. a konzulok legnagyobb része zsidó. A megoldást az angol szerző az önálló zsidó államnak Palesztinában való felállításától várja, hol nemcsak a tiszták, hanem a félzsidók is nemzeti otthonot találnának. Ennek a célnak megvalósítására az összes keresztény népeknek össze kell fogniok. Fontos a sajtóról szóló fejezet, melyből kiderül, hogy a legnagyobb lapok — Times, Daily Telegraph, Daily Express, Daily Graphic stb. — zsidó kézben vannak. Külön figyelmet érdemel a nemesség körébe befurakodott zsidók névsora. A bankárok felsorolásánál egyúttal közölve van az is, mekkora pénzösszeg felett rendelkeznek.

Deutsche Rundschau. 1920. szeptember. L u d w i g a f P é t e r s e n s: In T s c h e c h o-S l o w a k i e n. (Cseho-Szlovákiában.) A szerző svéd ezredes, ki helyszínén tanulmányozta az új állam nemzetiségi viszonyait, különösen a németek helyzetét. A cseh állam az entente-, közelebről a francia politika kétes értékű alkotása. A cél az volt, hogy eggyel több zsandárállamot állítsanak fel Németország ellen. Maguk a cseh politikusok is bevallják, hogy államuknak ez a létalapja. Anglia nem szegült Franciaországgal szemben, mert neki érdeke az európai kontinens erőinek megosztása. Amerikát, illetőleg Wilsont pedig egyszerűen becsapták, mikor a népek önrendelkezési jogának cégére alatt a nagyszámú német és magyar kisebbség meghallgatása nélkül elismertették vele ezt a tarthatatlan államalakulatot. Csehország a legnagyobb mértékben nemzetiségi állam: laknak benne csehek, morvák, szlovákok, lengyelek, magyarok, németek, zsidók. A 8 milliónyi szláv elem sem homogén: az egyes rétegeknek más a nyelvük, más a politikai törekvésük. A tótok pl. önállóságot akarnak. A cseh szeretnének, különösen a németekkel szemben, történelmi jogokra is hivatkozni, de érveik nem helytállóak, mert a németeknek is van legalább annyi történelmi joguk az általuk lakott területekre, mint a cseheknek. A sokat hangoztatott jogegyenlőség és demokratikus berendezkedés szóvirágai ellenére a kisebbségeket a legszemérmetlenebbül elnyomják. Prágában pl. 40.000 német lakik, de veszélyes dolog véletlenül német szót Mejtteni. Csehország nem jogállam, amint nem lehet jogállam az az ország, melynek lakosait szurony készletű „államalkotásra“. A helyzet javulásáról mindaddig nem lehet szó, míg a cseh sovinizmus a jelenlegi mértékben tombol.

Revue Bleue. 1920. febr. 28. G é n é r a l d e M a u d' H u y: L'armée de d e m a i n. (A holnap hadserege.) A jövő francia hadserege, úgy, mint a nagy háborúé volt, csak nemzeti lehet. Zsoldos katonaság nem nyújthat elég védelmet a még mindig bizonytalan helyzetben. Számba kell még venni azt is, hogy szabad népnél a politikai életet a zsoldos hadsereg egyszerűen megbéníthatja, ha a feltörekvő katonai vezetők a fegyveres erőt pártcélok szolgálatába állítják. A külső veszedelmek még nagyobb mértékben parancsolják a régi rendszerhez való ragaszkodást: Németország talpraállhat, továbbá általános muzulmán fölkelés fenyeget. A jövőben is fenn kell tehát tartani a 25 éves katonai szolgálatot: 3 évig tényleges, 22 évig tartalékos minőségben. — L. D u m o n t-W i l d e n: Le rôle de la P o l o g n e. (Lengyelország szerepe.) Lengyelország a kelet-európai zűrzavarban ma az egyetlen szilárd pont s akárcsak a XV.

században, a nyugati civilizáció védelme a keleti veszedelemmel szemben. Legnagyobb ereje, hogy hadserege mentes a bolsevizmustól. Jövője azonban nem sok nyugalommal biztat. Kétségtelen, hogy az újraéledő Oroszországgal nehezen elintézhető nemzetiségi kérdések miatt nem lesz könnyű dolog a békés együttélést biztosító megegyezés. Általában be lehet vallani, hogy a nemzetiségi elv mechanikus alkalmazása legtöbb esetben különben életrevaló államok felbomlására vezet. Lengyelország legfőbb teendője ma erőinek organizálása. A lettekkel való együttműködés a jelenben lehetővé teszi, hogy az ország gát legyen a bolsevizmus ellen. A jövőben pedig az lesz a feladata, hogy az esetleg újraéledő orosz imperializmust és a keleti német befolyást ellensúlyozza. — Márc. 13. Etienne Fournol, *Les idées politiques du Président Masaryk*. (M. elnök! politikai eszméi.) A cseh szabadság megteremtői tudósok: Masaryk, Benes, Kramars, Stefanik. Közülök legjelentékenyebb az első köztársasági elnök, kinek politikai elmélete szerint minden állam életét három erő mozgatja: nacionalizmus, internacionalizmus, gazdasági tényezők. Minden olyan politikai rendszer szükségszerűen törekeny, mely ezt a három erőt számításba nem veszi. — Május 1. L. Dumont-Wilden: *La politique étrangère. — Pour refaire l'Europe*. (Külpolitika, — Európa helyreállításáért.) Polémia a világhíri olasz tudós, Ferreio egyik cikke ellen. Ferrero szerint a Németországgal szemben elkövetett kegyetlenségek előbb-utóbb Európa és a nyugali civilizáció szétbomlására vezetnek. Dumont-Wilden elismeri, hogy művelődésünk fentartása érdekében Európát újra kell építeni, de Németországot ebből egyelőre ki akarja zárni. Németország nem érdemli meg az újraépítést, mert perfid politikájával, hadi eljárásának kegyetlenségével, romboló és megfélemlítő harci eszközeivel lábbal tiporta a civilizáció alapját, a nemzetek jogát. Ereje tudatában tagadta a szerződések, az adott szó szentségét s hatalmas tudományos felkészültségét teljesen a morális züllesztés szolgálatába állította. Az ilyesmit nem lehet rövid idő alatt elfelejteni. Németországot majd csak akkor lehet lábbaállítani, ha ezt előbb kiérdemelte. — Június 19. Gabriel Hanotaux: *L'avenir de la Paix*. (A béke jövője.) A történelem tapasztalatai szerint nem mindig lehet egy csapásra hatalmas felfordulások után békét teremteni. Sem belsőt, sem külsőt. Ami a belső békét' illeti, a háború következtében beállt vagyoni eltolódások, egyik oldalon a mérhetetlen nyomor, másik oldalon a halomra nőtt gazdagság a lelkek egyensúlyát megbontotta. Franciaország helyzete e részen a többi államokéhoz képest megnyugtatónak mondható. A belső rend azonban csak addig tart, míg a külső politikai helyzet alátámasztja. Franciaország külügyi viszonylatban csak a régi egyensúly-politikát követheti. Bárhol billen is fel az egyensúly, annak csak Franciaország látja kárát.

H. J.

Új könyvek.

Dr. Arloing: La lutte contre la Tuberculose. Paris, 1921.

Bainville, Jacques: Les Conséquences politiques de la paix. Paris, Nouvelle Librairie Nationale, 1920. 7 fr.

Bainville elégedetlen a békekonferencia eredményével, mert Franciaország jövő sorsát egyáltalán nem látja biztosítottak. A német egység, Franciaország 1870-iki vereségének eredménye, a mai győzelem ellenére, mint fenyegető erőforrás mered továbbra is a győztesek felé. Nem szabad elfeledni, hogy 40 millió hitelezővel 60 millió adós áll szemben. Bainville ezért a szerinte gyászos eredményért Angliát vádolja, mert Anglia politikai céljai közé nem tartozik egy túlerős Franciaország.

Becker, C. H.: Kulturpolitische Aufgaben des Reiches. Leipzig, Quelle und Meyer.

Behnsen-Genzmer: Valuta-Elend und Friedensvertrag. Leipzig, F. Meiner, 1920.

Below, Georg v.: Probleme der Wirtschaftsgesellschaft. Tübingen, Mohr, 1920, 36 M.

Ugyanaz: Soziologie als Lehrfach. Ein kritischer Beitrag zur Hochschulreform. München, Duncker und Humblot, 1920, 3.50 M.

B. hozzászól ahhoz a sokat vitatott kérdéshez, vajjon a felsőbb iskolákon szükséges-e szociológiának külön tanerőkkel való képviseltetése? Válasza tagadó. Ez az eljárás véleménye szerint a dilettantizmus intézményes tenyésztését jelentené.

Blondel, Georges: Que peut on dire aujourd'hui des Allemands. Paris, Perrin et Cie, 4.50 fr.

Brandenburg, E.: Die materialistische Geschichtsauffassung. Ihr Wesen und ihre Wandlungen. Leipzig. Quelle und Meyer, 3 M.

Briefs: Untergang des Abendlandes. Christentum und Sozialismus. Eine Auseinandersetzung mit Oswald Spengler. Freiburg i. Br., Herder, 1920.

Cazin, P.: L'humanisme à la guerre, Paris, Libr. Plon, 1920, 7 fr.

Cheftele, Sophie: Les forces morales aux Etats-Unis, Paris, Payot. 6 fr.

Dangennes, B.: La femme normale dans la société nouvelle, Paris, Nilson, 3.75 fr.

Daudet, Léon: Souvenirs des milieux politiques, littéraires, artistiques et médicaux. Paris, Nouvelle Libr. Nationale, 1920, 25 fr.

Delaisi, Francis: Le pétrole. Paris, Payot, 1920. 5 fr.

Deleiner, Adolph. D'une organisation du travail intellectuel, Paris, Bossard, 1920, 7.20 fr.

Demangeou, A. M.. Le déclin de l'Europe. Paris, 1920.

A világhelyzet egyensúlya a háború következtében felbomlott. Kiszámíthatatlan jelentőségű változás az, hogy Európa gazdasági téren elvesztette régi vezetőszerepét. Ma már nem Franciaország a világ bankárja, hanem New-York. Nagyonfontosságú következményekkel járhat Japán hirtelen emelkedése, Brazília, Argentína rohamos gazdagodása. A gazdasági fölény megszűnése még kritikus perceket fog szerezni Európának.

Destree, Jules: Les fondateurs de neige. Notes sur la révolution bolchévique à Pétrograd hiver 1917—18. Paris, 1920, 6 fr.

Diehl, K.: Die Diktatur des Proletariats und das Rätesystem. Jena. Fischer, 10 M.

Doeberl, A.: Sozialismus, Soziale Revolution, Sozialer Volksstaat: München, 1920, 10 M.

Dörzbacher, E.: Die deutsche Sozialdemokratie und die nationale Machtpolitik bis 1914. Gotha, Perthes, 1920, 18 M.

Ecker, A.: Die Arbeitergilden der Zukunft. Essen, Verlag d. Ghristl... Gesellschaft, 4 M.

Eucken, Rudolf: Lebenserinnerungen. Ein Stück deutschen Lebens. Leipzig, Koehler, 1921.

Ugyanaz: Der Sozialismus und seine Lebensgestaltung. (Reclams Universalbibl. 6131—2.) ' '

A szocializmusnak nincs pozitív életcélja, épen azért a tömegek lelki szükségleteit tartósan nem elégítheti ki. A bizonyosan bekövetkező családás erős vallásos lendületet fog eredményezni, mely a belső életnek is tud tartalmat adni. Az emberiség sorsa attól függ, megtalálja-e a mai kultúra és társadalom az egység útját, melyen előretörve, legyőzheti az individuum és az emberiség jelenlegi lelki egyedülvalóságát.

Eulenburg, Franz: Arten und Stufen der Sozialisierung. München, Duncker—Humblot, 1920, 3.50 M.

Freytagh-Loringhoven: Die Gesetzgebung der russischen Revolution. Halié, Niemeyer, 1920, 20 M.

Frobenius: Paideuma. Umriss einer Kultur- und Seelenlehre. München, Beck, 1921.

Galéot, A. L.: Précis de l'organisation. Théorie et Pratique. Paris, Nouvelle Libr. Nationale, 1920, 6 fr.

Got, Ambrose: 1. L'Allemagne après la Débâcle, 8 fr. 2. La Contre-Révolution allemande, 8 fr. 3. L'Allemagne à l'oeuvre, 8 fr. Strassbourg—Paris, 1920.

Grassl, Josef: Deutschlands Wiedergeburt. Berlin, Dümmler, 1920, 16 M.

Hatschek: Britisches und römisches Weltreich. Eine sozialwissenschaftliche Parallele. München, Oldenburg, 1921.

Hatvány L.: Das verwundete Land. Wien, Tal und Co. 1921.

Heise: Die Entente-Freimaurerei und der Weltkrieg. Ein Beitrag zur Geschichte des Weltkrieges und zum Verständnis der wahren Freimaurerei. Basel, Ernst Finckh, 1920.

Hock, A.: Die methodische Entwicklung der Talente und des Genies. Leipzig, 1920, 18 M.

Hoerschelmann v. Harald: Person und Gemeinschaft. Die Grundprobleme des Bolschevismus. Jena, Diederichs.

A szerző minden éleselmjúsége ellenére a javíthatatlan álmódzók táborába tartozik. A bolsevizmus célját eszményiek látja: a régi világ romjain olyan társadalmi rendet akar megvalósítani, melyben vagyon, hivatal, születés nem számítanak s ahol mindenki előzetes teher és előny nélkül munkálkodhatik tehetsége szerint a köz javára. Az orosz bolsevizmus tévútra került, amit a mai Oroszország szétdőlt állapota is bizonyít. A rosszul sikerült kísérlet azonban még nem vágja el az útját az esetleges siker-

nek. Pl. Németország a szerző véleménye szerint már sokkal több remény-nyel foghatna hozzá az eszményi bolsevizmusnak gyakorlatba való átültetéséhez.

Holdheim-Preuss: Die theoretischen Grundlagen des Zionismus. Berlin, Welt-Verlag, 4.50 M.

Hoschiller, Max: Le mirage du sovietisme. Paris, Payot, 1920, 7.50 fr.

Jamin, Fernand: Conseils aux jeunes gens de France après la victoire. Paris, Perrin, 7 fr.

Jellinek, Camilla: Die Frau im neuen Deutschland. Stuttgart, Engelhorn.

Juge, Léonce: Notre abdication politique. Paris, Bonard.

összehasonlítja Anglia és Franciaország háborús mérlegét s úgy találja, hogy Anglia sokkal jobban megrakodva távozott a békekonferenciáról, mint az annyi áldozatot hozott Franciaország.

Kahvstedt: Pax Americana. München, Drei-Masken-Verlag. 1920.

Kellenberger, E.: Geldumlauf und Thesaurierung. Grundsätze der Notenbankpolitik. Zürich, 1920, 60 M.

Kjellén, R.: Grundriss zu einem System der Politik. Leipzig, Hirzel, 1920, 6.50 M.

Kleinecke, Paul: Gobineaus Rassen-Lehre. Stuttgart, Fommann, 1920.

Kleimvaechtev, Fr.: Der Untergang der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, Leipzig, 1920, 22 M.

Kolnai, Aurél: Psychoanalyse und Soziologie zur Psychologie von Masse und Gesellschaft. Leipzig, 1920.

Le Bon, Gustav: Psychologie des temps nouveaux. Paris.

Le Bon szeretne a jövőbe pillantani s miután végigtanulmányozta a népek lelki világának fejlődéséi, az egyes országokon átnyargaló forradalmi vihart, a jelen veszedelmes politikai illúzióit, a mindenütt mutatózó bomlást, arra a végső következtetésre jut, hogy a jövő azé a népé, mely a legszilárdabb jelleműnek bizonyul.

Legendre, Dr. A. F.: Tour d'horizon mondial. Quo vadis Európa atque America. Paris, Payot, 1920, 15 fr.

Vigyázzon Európa és Amerika, mert Ázsiában, az emberi faj leg-hatalmasabb gyűjtőmedencéjében, a fehér faj tekintélye végleg megingott. Amit az 1904-iki orosz-japán háború megkezdett, azt a világháború befejezte. Mikor Európa a csatatereken 20 millió áldozatot otthagytott, nem gondolt arra, hogy Ázsiában közel 1 milliárd eszes, irigy, céljai elérésében makacs ember lesi a leszámolásra alkalmas pillanatot.

Lévy, Raphael-Georges: Initiation financière. Paris, Hachette, 7 fr.

Litt, Dr. Th.: Berufsstudium und „Allgemeinbildung“ auf der Universität. Leipzig, Quelle und Meyer, 1920.

Loiseau, II.: Le pangermanisme. Ce qu'il fut — Ce qu'il est. Paris. Payot, 1920, 4 fr.

Macke: Wert und Bedeutung des monarchischen Gedankens auch im deutschen Volksstaat. Bielefeld. 1920.

Maingin: Gomme tinit la guerre. Paris. Libr. Plon, 1920, 10 fr.

Mathiez, Albert: Le Bolchevisme et le Jacobinisme. Libr. du Parti socialiste. Paris.

A szerző összehasonlítja Lenint és Robespierret. A sok látszólagos ellentét nem érinti a lényegét: a dolog magvát tekintve a két vezető forradalmár sokban hasonlít egymáshoz.

Mautner, Wilhelm: Der Bolschewismus. Voraussetzungen, Geschichte, Theorie. Zugleich eine Untersuchung seines Verhältnisses zum Marxismus. Stuttgart, 1920, 24 M.

Az orosz viszonyok részletekbe menő elemzése alapján M. megállapítja, hogy a bolsevizmus lényeges pontokon nem egyeztethető össze Marx és Engels tanaival. Ennek oka az, hogy a vezetőket egyrészt az orosz állapotok, másrészt külön politikai céljaik letérítették a szocializmus hagyományos elméleti ösvényéről.

Merejzkowski, Dmitri: Le Bolchevisme et l'Europe. Paris, 1921.

Moede, W.: Experimentelle Massenpsychologie. Beiträge zur Experimentalpsychologie der Gruppe. Leipzig, Hirzel, 1920, 22 M.

Muckermann, Fr.: Wollt Ihr das auch? Selbsterlebnisse aus dem bolschewistischen Russland. 1.50 M.

Naudeau, Ludovic: Les Dessous du Chaos Russe. Paris, 1920.

N. közvetlen közelből szemlélte a bolsevizmus születését, jól ismeri az orosz viszonyokat, épen azért nem ajánlja, hogy a bolsevizmus bukásai valaki a közel jövőre várja. Aki így gondolkozik, az Oroszországot Európához számítja. Pedig sokkal jobban itéli meg a helyzetet az, aki Oroszországot Ázsia egyik tartományának tekinti.

Nilostonski: Der Blutrausch des Bolschewismus. Berlin, 1920. N. tiszt volt a déloroszországi ellenforradalmi seregben s a könyvében leírt borzalmakat részben maga látta, részben hivatalos jegyzőkönyvek alapján foglalta össze. Az orosz nép szenvedései mérhetetlenek. Kiewben a vörösök kivonulásuk előtt 12.000 embert gyilkoltak le; ezek között csak 700 tartozott a magasabb körökhöz, ezzel szemben 2000 paraszt és 5000 munkás volt köztük. A legvérengzőbb hóhérokat a kínaiak, lettek és a zsidó nők között lehet találni. Fontos adat, hogy a kiewi zsidó kapitalistáknak és láncosoknak a vérengzés ideje alatt a hajuk szála sem görbült meg. N. könyve végén felhívja a német munkásokat, ne támogassák a szovjet vezetőit, mert ezzel a letiport orosz munkásság olthatatlan gyűlöletét vonják magukra.

Osborn, Sidney: Die oberschlesische Frage und das deutsche Kohlenproblem. Berlin, Stiike, 1921, 18 M.

Österreich, T. K.: Vom Machtideal zum Kulturideal. Worte deutscher Selbstbe:innung. Charlottenburg.

Page, Louis le: L'impérialisme du pétrole. Avec les trusts ou avec la France. Paris, Nouvelle Libr. Nationale, 1920, 5 fr.

Az angol és amerikai petróleumvállalatok világharcának leírása. A franciák ezt az életbevágó problémát — a jövő háborújában a legfontosabb nyersanyagok egyikét — nem méltatják kellő figyelemre.

Pareto, Vilfredo: Une Campagne antifranaise. Genève, 1920.

Ma az összes bolsevistaellenes törekvések legfőbb támasza Francia-

ország. Innen az a nagy gyűlölet, mellyel az illegitim, államot bontó, az államban államot alkotni óhajtó erők az egész világon Franciaország ellen viseltetnek.

Prud'hommeaux, I.: Les expériences sociales de Jean-Baptiste A. Godin. Paris, Impr. Nouvelle, 1920.

Godin (1817—1888) egyszerű munkás volt, kinek sikerült kis műhelyét hatalmas teleppé fejleszteni. Mint Fourier tanítványa, üzemét bizonyos fokig a munkások közös tulajdonává tette, amennyiben a termelt javak hasznának egyenletes elosztását közöttük biztosította. A gyár 50 év óta komoly szorgalommal működik. Godin kísérlete joggal érdekel mindenkit, aki a tőke és a munka érdekellentéteinek kiegyenlítését osztályharc nélkül kívánja megvalósítani.

„*Protocols*“ — Procés-verbaux des réunions secrètes des Sages d'Israel. Paris, La Vieille France. Nílus tanár világhírű könyvének francia fordítása.

Raffalovich, Arthur: Le marché financier, les dettes publique et l'inflation pendant la guerre. Paris, Alcan, 8 fr.

Rohrbach, Paul: Die Beweise für die Verantwortlichkeit der Entente am Weltkrieg. Stuttgart, Engelhorn, 1921.

Rostand, Jean: La loi des riches. Paris, Bemard Grasset, 1920, 5 fr.

Schaffner, L.: Die Erlösung vom Klassenkampf. Leipzig, Grethbein und Co., 1920, 8 M.

Schäzel, W.: Nationalismus, Bolschewismus, Völkerbund. Berlin, 1920.

Schiff, W.: Der Arbeiterschutz der Welt. Tübingen, Mohr, 1920, 36 M.

Schmiedler, Arno: Zahl und Zeit. Der Kampf zwischen dem vier und fünf dimensionalen Weltgefühl, Deutschlands Schicksal. Eine Widerlegung des Spenglerschen Buches: „Der Untergang des Abendlandes“. Leipzig—Berlin, Th. Weicher, 1921.

Semper, Max: Wissenschaftliche und sittliche Ziele des künft. Deutschtums. Aachen, 1920, 10 M.

A materializmus és a túlzásba vitt technicizmus döntötték bajba Németországot. A német tudománynak, ha az újraépítés munkájából ki akarja venni a részét, újra régi önmagára kell eszmélnie.

Solowieff: Die nationale Frage im Lichte der Sittlichkeit. Der Sinn des Krieges. München, Drei-Masken-Verlag, 1920.

Stammler, R.: Sozialismus und Christentum. Erörterungen zu den Grundbegriffen und den Grundsätzen der Sozialwissenschaft. Leipzig, F. Meiner, 1920, 18.75 M.

Tead: Instincts in industry. A study of working class psychology. London, Constable, 1920.

Les conditions du travail dans la Russie des soviets. Préf. d'Albert Thomas. Public, du Bureau International du Travail, Paris, Berger-Levrault, 1920.

Trapp, D.: The reconciliation between Germany and England. The key to Germany's future foreign policy. Berlin, Th. Lissner-Verlag 1920, 25 M.

Trustee: Le Bilan de la guerre. Paris, Libr, Plon, 1920, 5 fr.

Uexküll: Staatsbiologie. (Anatomie, Physiologie, Pathologie des Staates.) Berlin, Gebr. Paetel, 1920.

Politikai rövidlátók számára pártszenvédélytől ment bevezetés a politika tudományába. Megvilágítja az állam felépítési módját, működésének feltételeit, betegségeit. Főbb tendenciái: centralizációt kíván; szakítani akar az egyenlőségi elv mechanikus alkalmazásával s a társadalmat az idegen fajú külső és belső parazitáktól megtisztítani óhajtja. Az egyenlőségi elv kapcsán heves támadást intéz az egységes iskola gondolata ellen, mely „ein bisher unerreichtes Vorbild menschlicher Dummheit”.

Valois, Georges: La monnaie saine tuera la vie chère. Paris, Nouvelle Libr. Naionale, 1920, 4 fr.

Vichniac, Marc: Le régime soviétiste. Paris, Impr. Union, 1920, 3.50 fr.

Was kann Deutschland leisten? Deutschlands wirtschaftliche Lage angesichts der Forderungen der Entente. Drei unveröffentlichte Regierungsdokumente nebst Auszug aus dem Weissbuch über Spa. Berlin, Hobbing, 12 M.

Weisengrün: Kulturpolitik, Weltkrieg und Sozialismus. Wien, Universitäts-Verlagsbuchhandlung, 1920.

Weitsch, Eduárd: Zur Sozialisierung des Geistes. Grundlagen und Richtlinien für die deutsche Volkshochschule. Jena, 5.30 M. Gyakorlati útmutatások a népfőiskolák szervezésére vonatkozólag.

Wells: Russia in the shadow. London, Libr. Hodden and Stonghton, 1920.

A világsajtóban sokat tárgyalt könyv, melynek egyes, a szovjetre kedvező megállapításai éles kritikával találkoztak. Az orosz bolsevizmus igazi oka Wells szerint a rettenetes nyomor és az entente rossz politikája. A mai Oroszországban csak a vörös katonák és a parasztok élnek még valahogyan, a többi réteg éheznek. A termelés csődjének oka az, hogy a szovjet a magasabb szervező képességek magasabb igényeit, általában az egész jogait nem hajlandó elismerni. A kultúra terén, a lázas munkának feltűnő erőlködés ellenére, a szovjet valóban csak a látszatot tudja fentartani. A vörös rendszer legfőbb támaszai a bőségesen fizetett katonák és a parasztok, kik a földet nem akarják kezükből újra kiengedni. Lenin nagy álmodozó, ki a romok közt az ipar, közlekedés, földművelés nagyfokú fejlesztéséről ábrándozik. A szerencsétlen országon csak Amerika hathatós közbelépése segíthetne.

Wundt, M.: Vorn Geist unserer Zeit. München. Lehmann. 1920. 12 M.

Zagorsky, Simon: La république des Soviets. Bilan économique. Paris, Pavot, 1920.

Gazdag számadatokon alapuló mérlege a szovjetgazdálkodásnak, melyből más országok és népek is tanulhatnak. Zagorsky pétervári egyetemi tanár volt s a szovjetet két évig közvetlen közelből figyelte.

Zaleski, Z. L.: Le dilemme russo-polonais Paris, Payot, 6 fr.

H. J.

RÉZ MIHÁLY.

A tudománynak és a magyar közéletnek mély gyásza van: Réz Mihály kidőlt a csatasorból.

Fiatalon, alig 42 esztendő korában érte a halál: de az értékes politikai és közjogi tanulmányoknak mégis olyan nagy szántóföldje, a publicisztikai működésnek olyan szétágazó, kiterjedt mezeje maradt utána, hogy nem kísérelhetjük meg e rövid megemlékezés keretében az olvasót rajtuk végigvezetni. Meg kell elégednünk azzal, ha azt a szellemi irányt, amelyben fekszenek, megmutatjuk.

Minden sor írása a nemzeti eszme szolgálatában állott. Ez nyomja reájuk az idealizmus bélyegét. Ennek a nemes és meleg idealizmusnak azonban a leghidegebben számító realizmust rendelte szolgálatára. Nem vitette magát naiv ábrándozók álmainak szárnyán, amidőn a nemzeti állam megerősítésének a módjait kereste, hanem a valóság rögzös országútján, az állami életben tusakodó hatalmi viszonyok reális kövei között haladt a szeme előtt lebegő eszményi cél után.

«Minden életerős faj, — mondja a nemzetiségi kérdésről Jászi Oszkár — folytatott vitájában, — mihelyt öntudatra ébredt, öncélnak érzi magát. Célja nem a szabadság, hanem az élet, vagyis a benne szunnyadó erők kifejtése. Amíg ebben egy idegen faj állama akadályozza, szabadságra törekszik. Amint ő maga lett államalkotóvá: a teljes uralomra. Amíg az állam kifelé akadályozva van erőinek a teljes kifejtésében: függetlenségre törekszik. Ha ezt elérte: a mások feletti imperiumra tör. Mindig ugyanaz a szempont vezeti; mindig ugyanaz a törekvés. Korlátja csupán az erőviszonyokban van, saját életenergiájának gyengeségében vagy mások erejében».¹

Ezen az alapon követeli, hogy: «Magyarország határain belül a magyarság uralmát kell megállapítani, a monarchiában Magyarország vezető szerepét; a Balkán vegyesajkú néptömegében Magyarország és Ausztria szavának döntő erejét».²

Ezen az alapon volt hive Tisza István politikájának, kihez rokonság és a szellemi affinitás szálai is fűzték.

Úttörő léptekkel törekedett előbbre vinni az elméleti politika tudományát. Az állami élet elméletét nem a filozófiából hozott teóriáknak az

¹ Huszadik Század. 38. köt. 1918. 1—2. sz. 16. 1.

² Magyarország és Ausztria közjogi viszonya. Bpest, 1910. 194. 1.

állam szemléletére való alkalmazásával gondolta megalkothatni. Nem a filozófus, nem a teoretikus szemével nézte a politikai életet, hanem az államférfi szemével. Egészen közel akarta hozni az államelméletet a gyakorlati politikához. Nem a teóriából akarta az életet megmagyarázni, hanem az élettől óhajtotta ellesni a teóriát. A gyakorlati államművészek, a politikai élet nagy virtuózainak a nézeteiből, cselekedeteiből és sikereiből szerette volna az államelmélet elveit leszűrni. Ezért foglal el felfogásában olyan előkelő szerepet a kiváló politikus, a «nagy ember». — Ne kutasuk e helyen, hogy tudományos szempontból sikerrel kecsegtet-e e törekvés. Az kétségtelen, hogy eredeti ösvényeken halad. Réz Mihály rendszeres politikai tankönyve, amelynek kéziratát Kolozsvár román megszállásának izgalmai és nyomorúságai közben ritka energiával teljesen elkészítette, fogja megmutatni, hogy önmaga mennyire bírta megközelíteni kitűzött célját az új csapáson.

A nyelv, amely gondolatait hordja, rövid, súlyos és tömör. Éles és találó megjegyzések, sziporkázó gondolatok szele csap felénk írásainak minden barázdájából.

Azonban ne betűzzünk tovább az emlékezés e pislákoló mécsének lángjánál, amelyet az elhunyt ravatalánál gyújtani óhajtottunk, irodalmi hagyatékának lapjai között. Vessünk inkább még egy pillantást a koporsóban nyugvóra, idézzük fel, ha halaványan is, szellemét, elevenítsük meg még egyszer az *embert*.

Lelki természetének kontúrjai markáns vonásokban domborodnak ki. Fölényes ész. Mestere az éles, találó, vágó megjegyzéseknek, a maró gúnynak és a ragyogó szellemességnek. Mindent lenyűgöző vasakarát, törhetetlen energia.

Akaratereje talán akkor a leghatalmasabb, midőn testi erői szinte teljesen elhagyják. Két hónappal halála előtt egy előfordulásában ritka, előidéző okában fel nem derített betegség¹ ágyba dönti. A mozgató idegpályák sorvadása folytán mindkét kezére és lábára megbénul, irtózatossá idegfájdalmak gyöttrik, melyek ellen utóbb már a csillapító injekciók is hatástalanok. Modern, ágyhozláncolt Prometheus, kinek eleven testét a sorscsapás suhogó fekete madarai rágják. De megőrzi teljes szellemi erejét és energiáját. Hatalmas akarattal dolgozik tovább. A klinikai betegszobában írógép van, diktál, referáltat magának, intézkedik. Bár az ágyánál virrasztó édesanya szeme észreveszi, hogy «mekkora megerőltetésbe kerül most már a munka». De ő nem hagyhatja magát kitűzött céljától eltéríteni. Tudományos búvárkodásait az elmúlt évtizedben a nemzetközi politika vizsgálatára koncentrált. Nagyszerűen tájékozva volt a nyugati államok, legújabbkori törekvéseinek az útvesztőjében. Kiváló hivatottságot érzett magában arra, hogy ezen törekvésekhez hozzákapcsolva a magyar érdekeket előbbre tolja, hogy a külföldi sajtót a nyugati államok politikájának tetsző irányban informálja s hogy mint a Népszövetség mellett szervezett magyar titkárság vezetője idegen igában vérző véreink pana-

¹ Sclerosis lateralis amyotrophica.

szainak kifejezést adjon. Nem engedhette, hogy testi betegség ebben elgáncsolja.

Allapotának folytonos rosszabbodásáról értesülve kértük, hagyja abba a napi sok órás munkát. «Erről most úgy sincs szó, — válaszolja, — ez most nem lehetséges a fájdalmak miatt sem. Azonban teljesen kézben tartom a gyepelót, pontosan referáltatok magamnak, megadom az utasításokat, úgy hogy a politikai vezetés teljesen nálam van... Annyit tudok dolgozni, hogy szükségesnek érzem itt magam. Ennyi az egész» ... Ezt halála előtt tíz nappal írja. «Teljesen kézben tartom a gyepelót!» Büszke, energikus sorok. Nyoma sincs bennük a kegyetlen sors miatt érzett elkeseredésnek. «A nemzeti nagyság alapja: a nemzeti fegyelem» — e szókkal fejezi be Magyarország és Ausztria közjogi viszonyáról írott könyvét. Az bizonyos, hogy önmagát bámulatosan fegyelmezni tudta. «... Milyen emberfeletti lelkierővel viseli e rettentő megpróbáltatást, — írja édesanyja,— soha egy zokszó, soha egy panasz el nem hangzik ajkairól. Most is — mint mindig — csak engem sajnál, csak miattam aggódik.»

Antik lelki nagyságra emlékeztető kép. Nem csoda, hogy megkapja a francia kezelő orvos szívét is. «... Különös ragaszkodás fejlődött ki bennem — írja — ez iránt a betegem iránt az alatt a pár hét alatt, amióta kezelése alatt áll. Magas szellemi egyéniség, aki erejének legszebb korában fog elpusztulni, anélkül, hogy tudásunk eszközei bármit is tehettek volna érte ...»

S az a véres verejtékkel megfizetett munka, amelyet ez a súlyosan beteg ember végzett, kinek arcára odavetődött már a halál árnyéka, a magyar kormány teljes megelégedését vívja ki. Nem is fukarkodnak az elismeréssel, bár nem tudják, hogy egy halállal vívódó ember végső erőfeszítéséről van szó.

Az akarat ilyen hallatlan feszítő erőt csak akkor fejthet ki, hogyha kazánját hatalmas szenvedélyek lángja fűti. Réz Mihály energiájának a forrása nem németes vasszorgalom és kitartás, hanem egy impulzív, szenvedélyes lélek. A benne égő szenvedély pedig különösen két gyújtópontban izzik: az erkölcsi és a nemzeti érzés kohóiból nyeri sugárzó fényét.

Ha azonban valaki azt mondaná róla, hogy finom erkölcsi érzés lakozott benne — nem jól jellemezné. Az erkölcsi érzés benne nem finomodott, hanem viharzott. A tisztesség fanatikusa volt. E ponton nemcsak megalkuvást, de kíméletet sem ismert. Érthető, hogy több volt az ellensége, mint a jó barátja. Érthető azért is, mert az embereket azon a sötét szemüvegen keresztül nézte, amelyet saját vakító tisztességérzetének közelségében használni kénytelen volt s így őket talán a valóságnál is feketébbeknek látta.

A nemzeti becsület szempontját mindenk fölé helyezte. A román megszállás szomorú napjaiban, midőn nyugati hóhéraink bárdja fenyegetett csak, de még nem csapott le gúzsbakötött hazánkra, hány ember volt Kolozsváron, kiben az ő törhetetlen optimizmusa tartotta a lelket! Pedig ha négy szemközt voltunk, ez a híres optimizmus erősen foszladozni kezdett. Azonban mindig megjegyezte, hogy «ijedt emberek» előtt nem szabad így beszélni: megtántorodhatnak. Hogyha tönkre kell menni Erdélyben a magyar világnak, — ez volt a felfogása, — menjen tönkre

becsülettel, egy ezeréves nemzet büszke hagyományaihoz méltó gerinces daccal, ne meghajlással és megalázkodással. S ha a nemzeti eszméhez való hűségnek az a ragyogó fellángolása, amelyet az erdélyi magyarság a betolakodó barbárokkal szembeszegzett, örök dicsősége marad a magyar történelemnek, úgy e dicsőségből! egy fényes sugár fog esni Réz Mihály homlokára.

Tudta ő, hogy a megnemalkuvás politikájának sok különben elkerülhető szenvedés vonaglik a nyomában. De úgy vélte, hogy meg kell hoznunk ezt az áldozatot azért, hogy az erdélyi magyarság lelkében megerősödjön és el ne tűnjön a hajlíthatatlan nemzeti érzésnek az a hatalmas erkölcsi tőkéje, amely nélkül a jövőben sem lehet reményünk a föltámadásra. Ebben pedig hitt törhetetlen hittel és bizakodással. Az egész magyar politika irányító gondolatának a rabigába hajtott testvérek felszabadítását s addig is, míg ennek napja felvirradhat, nyomasztó helyzetük enyhítését szerette volna látni. E cél szolgálatára ment a messze idegenbe. S odakünn e gondolat adott erőt neki a végső erőfeszítésre.

Hajlíthatatlan jellemében az erdélyi magyar föld őseréje lángol robbanó lánggal. Világít, melegít, magával ragad, de nem engedi magát apró érdekek tűzhelyének táplálására felhasználni. Útjából nem egyszer kicsap s leperzseli, ami közelébe kerül.

Ekként érthetjük meg hibáit is. Mert voltak hibái és beszélhetünk is rólok anélkül, hogy a «mil nisi bene» elvével ellentétbe jönnénk. Réz Mihálynak épen egyik legszebb jellemvonása az, hogy hibái sem olyanok, amelyek árnyékolnának. Onnan származtak, hogy erényei túlzásba csaptak. A hajlíthatatlanság könnyen a hajlékonyság teljes hiányává, az egyenes nyíltság kíméletlenné, néha talán igazságtalanná, az erős meggyőződés, pedig más meggyőződéssel szemben türelmetlenné válhat.

Erényeinek túlzásai ásták meg sírját. Betegségét orvosa szerint ahosszú évek szellemi és akarati túleröltetése okozta». S a túleröltetett szervezet a végső dőfést rajongó hazaszeretetétől kapta: borzalmas nemzeti katasztrófánk bár el nem csüggesztette, de romjai alá temette. Azok közé tartozott, kik a költővel elmondhatják: «Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae».

Messze idegenben, genfi temetőben, frissen domborul egy sír. Roskatag, megkínzott test porlad benne. Hatalmas akarások, erős szenvedélyek tapostak rajta: kiegészített, összetört. De hová lett belőle a hajlíthatatlan, acélosizmú lélek? ... «Fuit» ... elmúlt...

Ha azonban eljön majd egyszer az a nagy nap, amelynek a felvirradásában senki sem hitt égőbb hittel és törhetetlenebb bizalommal, mint ő: akkor ott lesz a lelkek kegyetlen elszántságában, az izmok acélos feszülésében és a szuronyok fenséges ragyogásában! Ha a magyar becsület napja fényesebben fog sütni, mint a borús jelenben: ott lesz a verőfényes napsugárban!

Réz Mihály! Acélos lelkedet a nemzeti géniusz ihlete adta. A nemzeti géniusz nem szenvedhet veszteséget. Nem engedheti, hogy a Benced lobogó lánggal égett értékek nyomtalanul tűnjenek el a semmiségbe — kilobbanva mint sírodnál álló gyászunk lefelé fordított fáklyája.

Moór Gyula.